

Як змусити стандарти працювати

**Практичний посібник з ефективного
застосування міжнародних тюремних правил**

**Посібник підготовлено за сприяння
Міністерства юстиції Нідерландів**

**Англійське видання: Making Standards Work
Penal Reform International, Гаага, Нідерланди, березень 1995**

**Російське видання: Penal Reform International, Москва 1999
За фінансової підтримки
Інституту "Відкрите Суспільство", Будапешт**

**Українське видання: «Донецький Меморіал», Донецьк, 2001
За фінансової підтримки
Міжнародного фонду «Відродження»**

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	параграф	стор
Причини створення Посібника	1-3	11
Цілі проекту	4-5	11
Як створювався Посібник	6-8	11
Вдячність розробникам проекту	9	12
Вдячність спонсорам	10	12
Поради користувачам	11	12

ВСТУП У ПОСІБНИК

Права ув'язнених	1-4	13
Загальні права	2	13
Збереження основних прав	3-4	13
Позбавлення волі	5-15	14
Позбавлення волі і нормальний спосіб життя	6-8	14
Принцип відкритості	9	14

Обов'язки по утримуванню осіб, що знаходяться в ув'язненні	10-12	15
Тюрми й інші місця ув'язнення	13	15
Особливі категорії ув'язнених	14	15
Слова "тюрма" і "ув'язнений"	15	15
ПРО ЦЮ КНИГУ	1-9	16

Розділ I ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ

Загальні положення	1-2	17
Наміри і фундаментальні принципи	3-9	17
Вплив і сфера застосування МСП	8-9	18
Дискримінація неприпустима	10-20	19
Різне поводження - не дискримінація	12-14	20
Воля релігійного переконання і заборона релігійного примуса	15-16	21
Реєстрація з метою попередження незаконного утримування у в'язниці	17-20	21
Процес адаптації	21-36	23
Безпека необхідна як ув'язненим, так і персоналу	25-26	24
Зниження негативного впливу тюремного ув'язнення і підготовка до життя після звільнення	27-30	24
Тюремне життя, орієнтоване на суспільство; принцип нормального утримування	31—36	26
Основні принципи, що застосовуються до підслідних ув'язнених	37-47	28
Заборона катувань і іншого жорстокого, нелюдського чи принижуючого гідність поводження чи покарання	38-39	35
Затримані в поліцейських дільницях	40	28
Презумпція невинуватості	41-42	29
Режими, що застосовуються до підслідних ув'язнених	43-44	30
Ув'язнені по цивільних справах	45	30
Ув'язнені, яким не пред'явлене обвинувачення	46—47	30

Розділ II НАЛЕЖНИЙ МЕХАНІЗМ ПІДТРИМКИ ПОРЯДКУ, ПОДАЧІ І РОЗГЛЯДУ СКАРГ

Загальні положення	1-3	31
Підтримка порядку у в'язницях	4-5	32

Як дисциплінарні правила впливають на персо-	6-10	32
Процес підтримки дисципліни включає	8	32
процедуру подачі і розгляду скарг		
Міжнародні норми, що регулюють механізм під-	9-10	33
тримки порядку, подачі і розгляди скарг		
Скарги і їхній розгляд	11-19	33
Сутність зобов'язання мати	11-12	33
механізм подачі і розгляду скарг		
Навчання ув'язнених і персоналу	13-15	34
процедурі подачі і розгляду скарг		
Простий доступ до процедури подачі	16-17	35
і розгляду скарг		
Скарги родичів і зацікавлених сторін	18	35
Скарги на представників інших професій	19	36
Внутрішні і зовнішні механізми розгляду скарг	20-24	36
Дотримання процесуальних прав підслідних і	25-30	37
інших категорій ув'язнених		
Підслідні ув'язнені	26-27	37
Ув'язнені-іноземці	28	38
Інші групи, уразливі чи ті, що знаходяться в не-	29-30	38
вигідному стані		
Дисципліна	31-39	38
Норми прав людини, що застосовуються	32-33	39
Інші документи, що відносяться до цієї проблеми	34	39
Наслідки, що стосуються виправних установ	35	40
Тюремні правила, зафіксовані на папері	36-37	40
Періодичний перегляд тюремних правил	38	40
Ознайомлення з правилами	39	40
Засоби зміцнення дисципліни	40-49	41
Присутність адвоката	45-48	42
Хто підтримує дисципліну у в'язниці?	49	42
Покарання	50-63	43
Норми прав людини, що застосовуються	54-55	44
Катування, жорстоке, нелюдське чи таке, що при-	56-59	44
нижує гідність поводження чи покарання		
Коли поводження чи покарання є катуванням, жор-	60-62	45
стоким, нелюдським чи таким, що принижує гід-		
ність?		
Пропорційність покарання	63	46

Форми покарання у в'язницях	64-84	47
Одиночне ув'язнення	65-67	47
Тривале одиночне ув'язнення	68	47
Невизначене одиночне ув'язнення	69	47
Повторне одиночне ув'язнення	70	48
Одиночне ув'язнення, поєднане з іншим покаранням	71	48
Лікар не повинний брати участь у процесі покарання	72-74	48
Правила одиночного ув'язнення повинні бути чітко сформульовані	75	49
Наручники, кайдани й інші засоби утихомирення	76-78	49
Тілесне покарання	79	50
Утрата можливості дострокового звільнення	80—81	50
Заходи впливу на органи почуттів	82	50
Скорочення раціону харчування	83	51
Сполучене, чи подвійне, покарання за одне порушення	84	51
Перегляд дисциплінарних покарань	85-96	51
Норми прав людини, що застосовуються	86-88	51
Інші правові документи	89	52
Характер механізму перегляду покарання	90-93	52
Судові перевірки	94-96	53
Розділ III ФІЗИЧНІ УМОВИ – ОСНОВНІ ПОТРЕБИ		
Загальні положення	1-4	53
Добрі тюремні умови вимагають не тільки грошей, але й належного підходу	5-7	54
Приміщення	8-20	55
Одиночні і загальні камери	8-14	55
Розміри	15-18	56
Освітлення і вентиляція	19-20	57
Гігієна	21-46	58
Санітарія і чистота	21-28	58
Особиста гігієна і догляд	29-37	59
Одяг і спальні приналежності	38-46	61
Харчування	47-50	64
Задоволення основних потреб ув'язнених за підтримкою з волі	51-52	65

Розділ IV **ФІЗИЧНЕ І ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я УВ'ЯЗНЕНИХ**

Загальні положення	1-2	66
Турбота про здоров'я ув'язнених і затриманих — першочергове завдання	3-5	67
Медичне обслуговування і його функції	6-21	67
Право на здоров'я	7-10	67
Якість медичного обслуговування	11-12	68
Здоров'я ув'язнених і обов'язки всього персоналу	13-15	69
Функції лікаря - турбота про пацієнта вище за все	16-19	69
Клятва в Афінах	20-21	71
Надання необхідних послуг	22-27	71
Медичний персонал	25-26	73
Обладнання	27	73
Лікар як особистий лікар ув'язнених	28-37	73
Своєчасні і кваліфіковані медичні огляди	29-33	74
Медичні працівники повинні одержувати інформацію про інциденти	34	75
Доступ до медичного обслуговування без перешкод	35-36	75
Тюремний лікар повинний пояснити свою позицію ув'язненим	37	76
Лікар у якості консультанта начальника	38-58	76
Що лікар повідомляє і що зберігає в таємниці	40-42	76
Медичний працівник і покарання	43—45	77
Медичні експерименти і дослідження	46-47	78
Інфекційні хвороби, включаючи ВІЛ-інфекцію	48-50	79
Самогубства	51-52	80
Відмовлення від прийому їжі	53-55	80
Важкі захворювання і смерть	56-58	82
Відповідальність лікаря за охорону здоров'я і гігієну	59-66	82
Обов'язки медичного працівника по аналізу і звітності про ситуацію з охороною здоров'я у в'язниці	60-62	82
Харчування та гігієна	63-65	83
Зовнішній контроль	66	84
Стан молодшого медичного персоналу	67-69	84

Контроль за діяльністю молодшого медичного персоналу	70-71	84
Статус молодшого медичного персоналу	72	85
Професійна майстерність молодшого медичного персоналу	73—74	85
Роль санітарів	75-76	85
Медичний працівник у центрі зіткнення інтересів	77-81	86
Право ув'язненого подати скаргу на медичне обслуговування	82-85	87
Процедура розгляду скарг, поданих медичними працівниками	86-88	88
Спеціальне медичне обслуговування для деяких груп ув'язнених	89-101	88
Принципи охорони здоров'я жінок-ув'язнених (і їхніх дітей)	90-92	88
Лікування наркоманів	93	90
Допомога душевнохворим і ув'язненим із психічними розладами	94-97	90
Ув'язнені, присуджені до страти	98-99	91
Резолюція про участь лікарів у виконанні смертного вироку	100-101	92
Розділ V КОНТАКТИ УВ'ЯЗНЕНИХ ІЗ ЗОВНІШНІМ		
Загальні положення	1	93
Невід'ємні загальногромадянські права	2-4	93
Принцип реінтеграції	3	93
Більш-менш відкриті в'язниці	4	94
Контакти з родиною і друзями	5-18	94
Сімейні зв'язки - основа реінтеграції	6	95
Контакти з друзями	7	95
Повідомлення про переведення в іншу установу	8-9	95
Поміщення в установу поблизу місця помешкання	10	96
Листи і телефонні переговори	11-13	97
Відвідування	14-15	98
Інтимні візити	16	98
Відпустки для ув'язнених	17	99
Контакти ув'язнених-іноземців	18	99
Професійні контакти і контакти з різними організаціями й установами	19-25	99
Контакти з адвокатом	19-20	99
Контакти з релігійними діячами	21	100

Контакти з представниками влади і громадськими організаціями	22-23	101
Контакти з дипломатичними і консульськими представниками	24-25	101
Інші права, що зберігаються за ув'язненими	26-35	102
Контакти із засобами масової інформації	26-29	102
Майно ув'язнених	30-31	104
Вибірчі права ув'язнених	32-35	105
Повідомлення про смерть та про серйозні Захворювання	36-37	106

Розділ VI ПРОГРАМИ ДЛЯ УВ'ЯЗНЕНИХ

Загальні положення	1-2	107
Поводження з ув'язненими включає у себе допомогу ув'язненим	3-28	107
Концепція динамічного режиму утримування	5-8	108
Керівні принципи повинні бути орієнтовані на людину, а не на в'язницю	9-12	108
В'язниці, орієнтовані на суспільство	13	109
Наскільки нормальне тюремне життя?	14-16	110
Добробут проблемних ув'язнених	17-18	111
Різні групи, різні програми, різні режими утримування	19-22	111
Підрозділи усередині установи, людські градації	23-25	112
Право на соціальну перспективу	26-28	113
Диференціація й індивідуалізація	29-34	113
Ув'язнений - людина, що несе за себе відповідальність	29-30	113
Профілактичні програми	31-34	114
Свобода віросповідання та відправлення релігійних обрядів	35-40	115
Релігія - це право, а не обов'язок	38-38	115
Релігійна підтримка як частина виховного процесу	39-40	116
Оцінка потреб ув'язнених, планування процесу відбування покарання	41-56	117
Навчання персоналу методиці оцінки поведінки ув'язнених	42-43	117

Планування - безупинний процес, що починається з моменту надходження ув'язненого у в'язницю	44-45	117
Класифікація повинна бути гнучкою	46-52	118
Переміщення ув'язнених	53-56	119
Різні категорії і захист прав ув'язнених	57-82	120
Стать	58-61	121
Правовий статус	62-67	122
Вік	68-74	123
Захист ув'язнених від ув'язнених	75-76	124
Формування банд	78	124
Роздільне утримування уразливих ув'язнених - не кращий вихід	79	124
Малолітні діти у в'язниці	80	125
Професійна допомога персоналу в'язниць	81-82	125
Діяльність у в'язниці: колективізм, конструктивність, відсутність експлуатації	83-85	125
Праця у в'язниці	86-110	126
Нормальний робочий день	89-90	127
Робота як процес навчання	91-94	127
Умови роботи	95-97	128
Хто організує роботу – адміністрація чи приватні фірми?	98-100	128
Безпека роботи	101—103	129
Нестача роботи, компенсації і винагорода	104-107	130
Робота підслідних ув'язнених	108-110	131
Освіта і культурна діяльність	111-125	132
Добровільна взаємодопомога і допомога ззовні	112-113	132
Особливі потреби	114-115	133
Бібліотека - кадрове й освітнє значення	116-120	133
Відпочинок і спорт	122-125	134
Відносини із зовнішнім світом та опіка до і після звільнення	126-131	135
Суспільні служби по підготовці ув'язнених до повернення до нормального життя	132-133	137

Розділ

ТЮРЕМНИЙ ПЕРСОНАЛ

Загальні положення	1	137
Спокійна й орієнтована на майбутнє обстановка у в'язниці	2-5	137
Особисті якості і професійна підготовка	4-5	138
Організація	6-10	138
Місцевий рівень: контроль і керівництво	8-9	139
Умови для професійної діяльності	10	139
Набір кадрів і базова підготовка	11-13	140
Аспекти професійної підготовки	14-15	141
Професійні навички	16-18	142
Відношення персоналу до ув'язнених і в'язниці	17-18	143
Умови служби і правовий статус	19-24	143
Умови роботи	20	144
Заробітна плата	21	144
Зняття таємності	22-23	144
Зміна місця роботи	24	145
Проблеми статі	25-27	145
Сексуальні відносини	27	146
Штат фахівців	28-30	146
Професійна незалежність фахівців	29-30	147
Застосування сили; надзвичайні ситуації	31-35	147
Запобігання насильства і застосування сили	33	148
Зброя - це не рішення	34-35	149
Задачі начальника в'язниці	36-39	150
Начальник в'язниці повинний надихати підлеглих	37	150
Начальник в'язниці служить інтересам ув'язнених і суспільства в цілому	38-39	150

Розділ VIII

ІНСПЕКЦІЯ

Загальні положення	1-2	151
Масштаби проведення інспекцій	3-15	151
Інспекції: систематичні, часті, кваліфіковані	5-6	152
Спеціальні інспекції	7	153
Інспекції: пошукові і методичні	8	153
Звіти про інспекції	9	153
Інспекції фахівців	10-11	153
Об'єктивність і незалежність	12-15	154
 Залучення і роль неурядових організацій і інших неофіційних органів і представників	16	155
 Уразливим категоріям ув'язнених потрібно приділити особливу увагу	17	155
 Міжнародні інспекції	18-23	155
Запобігання випадків катування	20-23	156
Поліпшення роботи	24-25	157
Публічний доступ до інспекційних звітів	26	158

Розділ IX **МІСЦЕ МСП СЕРЕД ІНШИХ ДОКУМЕНТІВ**

Загальні положення	1	158
Область застосування МСП	2-5	158
Статус МСП	6-8	159
Тлумачення МСП	9-10	160
Неповнолітні — особливий випадок	11	162
ПИНЭЛ РЕФОРМ ІНТЕРНЕСНЛ		163

ПЕРЕДМОВА

Причини створення Посібника

1. **Організація Об'єднаних Націй** приділяє велику увагу питанням гуманного поводження з усіма людьми, включаючи тих, хто утримується у в'язниці. Вона розробила та ухвалила низку міжнародних нормативних актів щодо захисту і забезпеченню прав людини і фундаментальних свобод. Проте застосування цих законів на практиці стикається з великими труднощами в багатьох, можливо, у більшості країн.

2. **Пенал Реформ Інтернешнл (PRI)**, поза іншим, "сприяє здійсненню реформи пенітенціарної системи, беручи до уваги розходження культурних особливостей різних країн, сприяючи розробці і впровадженню міжнародних інструментів по захисту прав людини на основі дотримання законів, умов і стандартів в області правозахисної практики і тюремного утримування".

3. З цією метою PRI поклала початок проекту **"Розробка стандартів"**, метою якого є: 1) ефективне впровадження прийнятих міжнародних норм поводження з ув'язненими і поширення інформації про них, 2) зміцнення міжнародних зв'язків між фахівцями в цій області і 3) заохочення обміну досвідом, накопиченим у різних країнах.

Цілі проекту

4. Головною метою проекту є розробка Посібника, що сприяє впровадженню позитивного досвіду поводження з ув'язненими.

5. Посібник має на меті дати загальне уявлення про правила ООН, що стосуються умов у в'язницях і поводження з ув'язненими, і конкретно роз'яснити їх цінність і значимість для розробки принципів і практики повсякденної діяльності в пенітенціарній сфері. Посібник призначений для використання усіма, хто за родом діяльності контактує з ув'язненими чи будь-яким чином несе відповідальність за утримування і поводження з ними.

Як створювався Посібник.

6. Посібник створювався в чотири етапи і поступово його положення здобували усе більшу вагу і міжнародну значимість. Спочатку в листопаді 1993 року в Нідерландах відбулася невелика міжнародна конференція за участю двадцяти експертів з різних частин світу, на якій був погоджений загальний зміст і формат Посібника. На другому етапі проектна група, що складалася з восьми експертів, що були здатні працювати інтенсивно в одній команді, сформулювала початковий текст, заснований на висновках конференції 1993 року. На третьому етапі, у листопаді 1994 року, у Нідерландах була проведена велика міжнародна конференція, під час якої був обговорений цей текст і внесені пропозиції щодо його удосконалення. На останньому етапі

пі проектна група завершила роботу над текстом Посібника, ґрунтуючись на пропозиціях, внесених на останній конференції.

7. Текст Посібника поширюється серед всіх учасників обох конференцій, серед усіх, хто виявляє до цього інтерес, а також серед урядових і неурядових делегацій, що були присутніми на **IX Конгресі ООН по попередженню злочинів і поводженню зі злочинцями** (Каїр, травень 1995 р.).

8. Друга мета проекту "Розробка стандартів" - поглиблення і розширення міжнародного співробітництва. Діяльність у цій області здійснює **Penal Reform International** на основі результатів конференції 1994 року, присвяченої Посібнику, і Загальних зборів PRI, проведених незабаром після конференції.

Вдячність розроблювачам проекту

9. Виражаємо вдячність і подяку всім експертам, що, беручи участь у присвячених Посібнику конференціях 1993 і 1994 років, зробили свій внесок - як письмово, так і усно - у перетворення Посібника в серйозний, практично обґрунтований міжнародний документ. Виражаємо також подяку всім ентузіастам, що переклали оригінальний текст з англійської на французьку, російську, іспанську та грузинську мови. Наші самі щирі визнання адресовані учасникам проектної групи: Норману Бішопу, що був керівником дослідницької групи шведської тюремної адміністрації, науковому експерту Ради Європи; Кеєсу Боеджу, керівнику тюремної адміністрації округу Алкмаар, Нідерланди; доктору Сильвії Касале, незалежному кримінологу, Лондон; доктору Йоханнесу Фісту, професору карного права і кримінології Бременського університету; Чайді Ансельму Одінкалу, консультанту з міжнародного права, Лондон; Хансу Тулкенсу, що був головою PRI, професору кримінально-виконавчого права Гронингенського університету і консультанту міністерства юстиції Нідерландів; Джоанні Уекслер, що була керівником тюремної програми, Human Rights Watch, Нью-Йорк; Дірку ван Зіл Сміту, професору і декану факультету права університету Кейптауна. Крім того, висловлюємо велику подяку Аннеке ван дер Мейж за її безустанну роботу як секретаря. Дякуємо також Фахрі Капу-лана за допомогу.

Вдячність спонсорам

10. Виражаємо також вдячність і подяку міністерству юстиції і міністерству закордонних справ Нідерландів; їхня допомога, інтерес і щедра фінансова підтримка дозволили проекту здійснитися. Крім того, висловлюємо подяку Diakonisches werk der Evangelischen Kirche у Штутгарті, Німеччина; департаменту тюремного управління Міністерства юстиції Фінляндії; пенітенціарним установам Nieuw Vosseveld, Vught and Toogenburgh, Heerhugowaard, Нідерланди і Католицької організації за розвиток і співробітництво (CEBEMO), Егстгеест, Нідерланди, - їх фінансова підтримка сприяла участі в проекті експертів з ряду країн.

Поради користувачам

11. І, нарешті, кілька слів вам, користувачі Посібника.

Створення цього Посібника і надання йому істинно міжнародного характеру стало результатом об'єднаних зусиль більше ста урядових і неурядових експертів з більш ніж п'ятдесяти країн.

Справжня цінність цієї книги полягає в її використанні на практиці як тюремною адміністрацією, так і в процесі навчання й у повсякденній діяльності організаціями й особами, що працюють над удосконаленням пенітенціарної системи. Тому доцільно

здійснити переклад даного Посібника на місцеві мови з метою його практичного використання на місцях.

ВСТУП ДО ПОСІБНИКА

Права ув'язнених

1. Посібник присвячений розгляду прав затриманих і ув'язнених. Ці права випливають із загальних прав людини. Вони застосовуються до кожної людини і містять у собі:

- право на життя й особисту недоторканність;
- право на волю від катування чи іншого поганого поводження;
- право на здоров'я;
- право на повагу людської гідності;
- право на належні правові процедури;
- право на свободу від дискримінації будь-якого роду;
- право на свободу від рабства;
- право на свободу совісті і думки;
- право на свободу віросповідання;
- право на недоторканність сімейного життя;
- право на саморозвиток.

Загальні права

2. Основні права людини закріплені в міжнародних законах і нормах. Багато держав підписали і ратифікували міжнародні договори, конвенції, угоди і правила, що підтверджують ці права. Найбільш важливі з них: Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Конвенція ООН проти катувань і інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання. Ці права також підтверджені в регіональних конвенціях і угодах.

Збереження основних прав

3. Незалежно від обставин, усі люди наділені основними правами людини і не можуть бути позбавлені їх без законних на те підстав. Люди, затримані чи ув'язнені у в'язницю на законних підставах, на визначений час позбавляються права на свободу. Якщо ж вони затримані чи ув'язнені у в'язницю без законних на те підстав, вони мають усі права, включаючи право на свободу.

4. Дотримання деяких прав може бути обмежено самим фактом затримки чи ув'язнення. Це стосується: права на особисту свободу; права на усамітненість; свободу пересування; свободу вираження своїх думок; свободу зборів; виборчого права. Важливим є питання, якою мірою подальше обмеження прав людини може бути на-

слідком позбавлення волі.

Позбавлення волі

5. Контроль над злочинністю в суспільстві може зажадати застосування силових мір. Там, де це можливо, перш ніж позбавляти людину свободи, варто застосувати інші прийняті в суспільстві міри. Позбавлення волі підіймає питання про права людини. Саме на цьому і зосереджує свою увагу даний Посібник.

Позбавлення волі і нормальний спосіб життя

6. Багато людей у в'язниці відбувають термін за вироком. Вони знаходяться у в'язниці в якості покарання, але не для покарання. Суть покарання полягає в позбавленні волі. Тому умови тюремного життя не повинні слугувати додатковим покаранням. Будь-які несприятливі впливи тюремного ув'язнення повинні бути зведені до мінімуму. Хоча життя у в'язниці ніколи не буде нормальним, умови тюремного ув'язнення повинні бути наближеними до нормального настільки, наскільки це можливо, незважаючи на позбавлення волі.

7. Безліч людей знаходиться в ув'язненні без вироку, хоча вони можуть утримуватися у в'язниці нарівні з засудженими ув'язненими. Деякі знаходяться в чеканні суду; інші очікують інших рішень, наприклад, про надання політичного притулку чи статусу іммігранта. Їх утримування у в'язниці є запобіжним заходом. І для них тюремне життя також повинне бути наближене до нормального настільки, наскільки це можливо.

8. Крім того, особи, що очікують винесення рішення по своїх справах, мають права, що забезпечують доступ до зовнішнього світу (наприклад, юридична консультація й інформація), щоб рішення по їх справі не залежало від факту позбавлення волі.

Принцип відкритості

9. Позбавлення волі припускає ризик порушення прав людини. Одне з основних прав людини полягає в тому, що його не можна позбавляти волі крім як на підставі належних правових процедур. На практиці позбавлення волі іноді відбувається всупереч закону: люди беруться під варту без застосування до них відповідних правових процедур і мір захисту. Тому основним принципом для забезпечення прав людей, що знаходяться в ув'язненні, є принцип відкритості: в'язниці й інші місця ув'язнення повинні бути відкриті для зовнішніх і незалежних розслідувань, а особи, що знаходяться в ув'язненні, повинні мати доступ до зовнішнього світу.

Обов'язки по утриманню осіб, що знаходяться в ув'язненні

10. Коли держава позбавляє людину волі, вона бере на себе зобов'язання по її утриманню. Першочерговим обов'язком є забезпечення безпеки особам, позбавленим волі. Обов'язки по утриманню також містять у собі захист інтересів особистості.

11. Права ув'язнених чи затриманих визначені міжнародним правом у ряді конвенцій і угод, що мають статус міжнародних договорів; держави, що підписали та ратифікували ці документи, беруть на себе зобов'язання дотримуватись їхніх положень.

12. Положення цих документів знайшли своє відображення в **Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй поводження з ув'язненими (МСП)**. (У даному Посібнику Мінімальні стандартні правила ООН позначаються як "МСП". Там, де використовується термін "правило" без наступного посилання, мається на увазі правило МСП). Ці правила є одним з найстарших міжнародних документів, присвячених поводженню з ув'язненими, і вони одержали найширше визнання завдяки своїй значимості та впливу на процеси удосконалення політики і практики в пенітенціарній сфері. Вони розглядають особливості по утриманню ув'язнених більш конкретно і докладно, ніж декларації, конвенції та угоди. МСП застосовуються національними і міжнародними судами, а також іншими інститутами, коли потрібно розкрити справжню суть прав ув'язнених. МСП є мінімальними правилами: вони встановлюють стандарти, що повинні дотримуватися безумовно.

В'язниці й інші місця ув'язнення

13. Багато людей утримуються не у в'язницях, а в інших установах, наприклад у поліцейських дільницях, психіатричних лікарнях, центрах ув'язнення, що не підпадають під юрисдикцію тюремного відомства, і навіть у неофіційних місцях ув'язнення. Права людини по відношенню до ув'язнених повинні дотримуватися незалежно від їхнього статусу і місця ув'язнення.

Особливі категорії ув'язнених

14. Посібник не приділяє увагу військовополоненим, хоча багато принципів і правил, наведених тут і в наступних розділах, застосовуються й до них. Посібник лише коротко розглядає деякі інші категорії ув'язнених - неповнолітніх, жінок, іноземців, розумово неповноцінних ув'язнених, наркоманів. Без сумніву, їх стан та умови утримання у в'язниці вимагають детального і конкретного пророблення. Вони не можуть бути всебічно розглянуті в одному загальному Посібнику. Проте, цим групам приділена відповідна увага.

Слова "в'язниця" і "ув'язнений"

15. У цьому Посібнику слова "в'язниця" і "ув'язнений" використовуються в розширковальному змісті і відносяться до місць ув'язнення і до всіх осіб, що позбавлені волі, - як до підозрюваних, так і до тих, чия провина юридично доведена. Посібник окремо не розглядає інші категорії осіб, позбавлених волі, проте вони згадуються в тексті там, де це можливо.

ПРО ЦЮ КНИГУ

1. Даний Посібник не є ані переліком правил і розпоряджень, ані переглядом існуючих правил.
2. Він являє собою спробу роз'яснення правил поведження з ув'язненими, визнаних в усьому світі, і їх значення для повсякденної практики і політики в пенітенціарній сфері. Мета книги - сприяти подальшому перетворенню в життя загальноприйнятих міжнародних правил.
3. Даний Посібник - результат широкої й активної міжнародної дискусії, у якій брали участь експерти - урядові і неурядові, - які представляють більш, ніж п'ятдесят країн усіх континентів.
4. Посібник має не тільки теоретичний інтерес. Він адресований тим, хто розробляє політику в пенітенціарній сфері, тюремному персоналу і всім урядовим чиновникам і співробітникам неурядових організацій, що втягнені в роботу з ув'язненими або так чи інакше почувають свою відповідальність за цю роботу.
5. Посібник не є повною чи досконалою працею. Проте, є надія, що він знайде застосування в усьому світі. У Посібнику немає посилань на регіональні документи з метою збереження універсального підходу. Однак іноді конкретні випадки, характерні для одного регіону, приводяться як приклади.
6. Ми сподіваємося, що користувачі Посібника одержать стимул до його подальшої розробки і додадуть деталі, що враховують особливості різних категорій ув'язнених у різних країнах і регіонах.
7. Посібник концентрує свою увагу на восьми основних питаннях поведження з ув'язненими. Ці питання були виділені на основі консультацій з усіма експертами, що брали участь у розробці Посібника.
8. Посібник також відображає погляди та досвід, набраний у процесі впровадження МСП у життя.
9. Посібник не пропонує готових рішень всіх проблем. Тюремне життя не можна розглядати в чорно-білих тонах. Ситуації бувають різними, а поведження людей визначається багатьма факторами, тому необхідно ретельно зважувати всі рішення і вчинки. Саме таким шляхом Посібник прагне знайти основу для подальшого удосконалення політики в пенітенціарній сфері.

Розділ I

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ

Загальні положення

1. **Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими Організації Об'єднаних Націй (МСП)** містять правила безумовного і фундаментального характеру. Вони формують основні принципи і тому вимагають дотримання завжди і скрізь. Ці фундаментальні правила застосовуються нарівні з іншими інструментами Організації Об'єднаних Націй з метою захисту і забезпечення прав людини (повну характеристику див. у **Розділі IX**).

2. Фундаментальні принципи МСП включають наступне:

- в'язниці повинні бути добре організованими установами, тобто місцями, що не створюють небезпеки для життя, здоров'я й особистої недоторканності;
- в'язниці повинні бути місцями, де не допускається дискримінація ув'язнених;
- коли суд виносить рішення про відправку правопорушника до в'язниці, він призначає покарання, що саме по собі є надзвичайно хворобливим. Тюремні умови не повинні збільшувати страждання, викликані цим покаранням;
- тюремна діяльність повинна бути максимально орієнтована на підтримку ув'язнених у період адаптації до життя в суспільстві після того, як ув'язнений вийде на свободу, відбувши свій термін. З цієї причини тюремні правила і режими не повинні обмежувати в більшій мірі, ніж це дійсно необхідно, волю ув'язнених, зовнішні контакти і можливості для особистого удосконалення. Тюремні правила і режими повинні сприяти адаптації і входженню в нормальне життя на волі.

У наступних параграфах описуються більш докладно основні принципи.

Наміри і фундаментальні принципи

3. **Попередні зауваження**, а саме **правила 1, 2, 3**, містять основні декларації про наміри і цілі (див. **Розділ IX**). **Правила 27 і 56** є не тільки загальностосовними правилами, але і фундаментальними принципами діяльності тюремної системи будь-якої держави. Отже, усі МСП повинні розумітися у світлі цих початкових заяв про наміри і фундаментальні принципи.

4. Суть **Попередніх зауважень (правила 1, 2, 3 і 4)** зводиться до наступного: **правила не мають на меті дати докладний опис зразкової системи пенітенціарних закладів, а призначені лише для того, щоб викласти те, що звичайно вважається принципово правильним і практично доцільним в області поведінки з ув'язненими і управління пенітенціарними закладами. Оскільки правові, соціальні, економічні і географічні умови в різних країнах світу сильно відрізняються, не всі ці правила можна застосовувати завжди і скрізь. Те, що певні правила не можуть бути застосовані завжди і скрізь, повинне слугувати постійним стимулом у подоланні практичних труднощів у справі досягнення умов, які Організація Об'єднаних Націй вважає за безумовно необхідні. Правила не мають на меті перешкоджати проведенню експериментів і впровадженню практики, що відповідає принципам, укладеним у даних правилах, якщо це призво-**

дять до досягнення намічених у них цілей.

5. Ймовірно, ні про одну тюремну систему не можна сказати, що вона повною мірою відповідає хоча б мінімальним вимогам, викладеним у МСП, а деякі системи зовсім далекі від цього. Отже, важко переоцінити необхідність постійного експериментування, розвитку й удосконалювання. У зв'язку з цим правило 56 справедливе іменується основним принципом. Воно говорить:

Правило 56

Викладені нижче керівні принципи відображають дух, у якому варто керувати пенітенціарними закладами, і цілі, до здійснення яких ці заклади повинні прагнути, виходячи з попереднього зауваження 1 даного тексту.

6. Правило 27 говорить: **"Дисципліну і порядок варто підтримувати з твердістю, уводячи, однак, тільки ті обмеження, що необхідні для забезпечення надійності нагляду і дотримання належних правил гуртожитку в закладі"**. Це правило являє собою категоричний імператив, прийнятий до виконання тюремними адміністраціями як необхідна умова для дотримання всіх інших правил. Ніщо не може бути важливіше, ніж необхідність створення у в'язницях безпечних умов — безпечних для ув'язнених, безпечних для персоналу, безпечних для суспільства.

Стаття 3 Загальної декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Тому першочерговий обов'язок будь-якої тюремної адміністрації полягає в тому, щоб зробити в'язниці безпечними для ув'язнених, що змушені перебувати там, і для персоналу, що виконує там свою роботу. І ув'язнені, і персонал повинні бути захищені від будь-якого насильства і погроз для життя і здоров'я, відкіля б вони не виходили. Суспільство повинне бути упевнене в тому, що воно буде відгороджено від злочинної діяльності ув'язнених. Створення у в'язницях безпечної обстановки при мінімумі обмежувальних мір є істотною умовою дотримання **статті 3 Загальної декларації** і виконання МСП.

6. Нарешті, варто помітити, що положення МСП, що торкаються загальних умов тюремного утримування, застосовуються для всіх категорій ув'язнених, а положення, що застосовуються до засуджених, у переважній більшості розглядаються для конкретних категорій ув'язнених, приведених у МСП. Це особливо варто підкреслити, оскільки число ув'язнених, що очікують суду чи утримуються у в'язниці з інших причин, дуже велике в багатьох країнах. Часто ці ув'язнені утримуються в умовах, що, на жаль, навряд чи можна порівняти з умовами утримування засуджених. Презумпція невинності і **Попереднє зауваження 4** роблять це неприпустимим.

Вплив і сфера застосування МСП

7. Наміри і фундаментальні принципи, сформульовані в попередніх параграфах, є головною відправною точкою всього зводу правил. Насамперед, вони не тільки викладають мету МСП, але і те, що не є цілями МСП. Таким чином, МСП не можна розглядати як посібник зі створення досконалої моделі тюремної системи. Ця мета нере-

альна, тому що припускає набагато більш широкі знання й уміння, ніж ті, котрими ми володіємо. Оскільки неможливо врахувати економічну, соціальну, історичну і політичну розмаїтість усіх країн і оскільки жодна тюремна система не в змозі досягти досконалості і постійно підтримувати цей рівень, така мета перешкоджала б постійному прагненню до позитивних змін.

8. Головна мета правил викладена в **Попередньому зауваженні 1**, де робиться спроба "з урахуванням основних елементів найбільш задовільних у даний час систем, (і) викласти те, що звичайно вважається правильним із принципової і практичної точок зору в області поведінки з ув'язненими і управління закладами". Вираз "основні елементи" є прямим посиланням на той факт, що МСП містять у собі тільки основні і мінімальні вимоги, тобто необхідні умови, за яких тюремна система може бути ефективною і при цьому задовольняти мінімальним гуманітарним стандартам. Непрямий вираз "основні елементи" також містить у собі норми дотримання основних прав людини, встановлені різними міжнародними положеннями, на які зроблене посилання в **Розділі IX**.

Дискримінація неприпустима

10. Правило 6 (1)

Нижченаведені правила варто застосовувати з неупередженістю. Дискримінація за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового положення, сімейного походження чи соціального стану неприпустима.

(2)

З іншого боку, потрібно поважати релігійні переконання і моральні установки ув'язнених, що належать до тих чи інших груп населення.

Усі вимоги **правила 6(1)** варто розуміти однозначно. МСП повинні застосовуватися "з неупередженістю", тобто справедливо і виправдано. Дискримінація означає заподіяння шкоди чи обмеження окремих ув'язнених чи їхніх груп із причин, зазначених у цьому правилі. Отже, будь-яка пенітенціарна діяльність, заснована на упередженнях, перевагах, забобонах чи фанатизмі, забороняється. **Правило 6 (1)** забороняє дискримінацію, використовуючи практично ті ж формулювання, що і **Стаття 2 Загальної декларації прав людини ООН**. Аналогічна заборона дискримінації повторюється в **принципі 2 в Основних принципах поведінки з ув'язненими**, ухвалених 68-й сесією Генеральної Асамблеї в грудні 1990 року. **Стаття 7 Загальної декларації прав людини**, ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році, стверджує, що:

Усі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист закону. Усі люди мають право на рівний захист від будь-якої дискримінації, що порушує дану Декларацію, і від будь-якого підбурювання до такої дискримінації.

11. **Правило 6(1)** забороняє дискримінацію на підставі "іншого статусу" (у російському перекладі МСП - "**соціального положення**". - *Прим. ред.*). Один з таких статусів у даний час є об'єктом істотного інтересу і важливості - статус ВІЛ-інфікованого ув'язненого. Страх і неув'язненість в питаннях поширення інфекції ВІЛ-інфікованими ув'язненими часто призводять до їхньої тотальної дискримінації, що насамперед виражається в їх фізичній і соціальній ізоляції. У багатьох випадках не виявлено ні медичних підстав, ні проблем з поведінкою, що є виправданням для цього. У конкретних випадках можуть знадобитися конкретні міри, але такі ситуації поодинокі: ізоляція ВІЛ-інфікованих ув'язнених у цілому рівносильна дискримінації (з цього питання див. також **Розділ IV**, пар. 48).

Різне поводження — не дискримінація

12. Заборона дискримінації ні в якому разі не означає ігнорування істотних розходжень у релігійних чи моральних переконаннях. У даному контексті варто розрізняти дискримінацію у відношенні окремих груп і індивідуальний підхід до кожного ув'язненого. Перше припускає заподіяння шкоди чи збитку в результаті несправедливого, звичайно упередженого, судження. Друге - визнання необхідності диференційованого підходу до ув'язнених з урахуванням їх потреб чи переконань, специфічності ситуацій чи статусу, як, наприклад, у випадку з ув'язненими-іноземцями, жінками чи представниками етнічних або релігійних меншин. На противагу дискримінації, визнання фундаментальних розходжень між людьми не призводить до заподіяння шкоди чи збитку в результаті несправедливого чи упередженого судження.

13. Однак ув'язнені, що складають більшість, можуть розцінити різне поводження як несправедливу дискримінацію, особливо якщо статус меншини розглядається як більш низький. Персонал в'язниці повинний бути готовим до такої ситуації та до скарг, що через це виникають. Персонал в'язниці (див. **Розділ VII**) повинний бути добре інформований і готовий дати розумне пояснення ув'язненим, чому в поводженні з ними існують розходження.

14. Неминуче виникають ситуації, коли утримування у в'язниці за рішенням суду вимагає додаткових обмежень. Це відбувається, наприклад, коли ув'язненому, що повинний бути висланий із країни після закінчення терміну ув'язнення, забороняють залишати в'язницю через очевидний ризик здійснення інших злочинів. Застосування додаткових обмежень припустимо лише тою мірою, якою воно викликано необхідністю справедливого винесення і виконання покарання. Таким чином, різниця в поводженні з ув'язненими ніколи не повинна бути наслідком забобонів, упередженого відношення чи фанатизму. Розходження в поводженні з ув'язненими вважається виправданим, коли воно є наслідком справедливого й обґрунтованого вироку, коли воно виправдано знаннями і досвідом, коли воно має на меті поліпшення особистого і соціального стану ув'язненого і коли воно найвищою мірою насичено терпимістю і розумінням. Способи подачі скарг до незалежних органів уможливають оцінку справедливості і розумності застосування обмежуючих умов тюремного ув'язнення. Дискримінація ж, з іншого боку, має місце тоді, коли факти упередженої поведінки вже стали відомими, але продовжують повсякденно застосовуватися на практиці (див. далі **Розділ II**).

Свобода релігійного переконання і заборона релігійного примусу

15. Свобода релігійного переконання є одним з основних прав людини, що гарантується **статтею 18 Загальної декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй і статтею 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права**. Примус у виборі релігії заборонено останньою з перерахованих статей. **Правило 6 (2) МСП** стверджує необхідність поважати релігійні переконання чи моральні установки групи, до якої відноситься ув'язнений (ця проблема розглядається в **Розділах V і VI**).

16. Як поводитись по відношенню до тих груп, чиї релігійні переконання і моральні установки ведуть до жорстокості, насильства чи несуть загрозу іншим групам? Чи потрібно виявляти терпимість до будь-яких видів поведінки, тому що вона ґрунтується на релігійних переконаннях чи моральних установках якої-небудь групи? Безсумнівно, правило 6 (2) не має застережень чи обмежень щодо поваги релігійних переконань і моральних принципів визначеної групи. Однак не тільки управління пенітенціарними установами, але і життя суспільства в цілому було б неможливе, якби релігійні переконання і моральні принципи служили виправданням будь-якого виду поведінки. Насправді повага релігійних переконань чи моральних принципів припускає, що ці принципи не заперечують переконань і принципів інших людей і не спричиняють собою жорстокість, насильство і загрозу. У цьому зв'язку варто нагадати, що в **Статті 1 Загальної декларації прав людини** говориться:

"Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах. Вони... повинні поступати по відношенню один до одного в дусі братерства".

Релігійні переконання і моральні принципи, що припускають заперечення прав інших, прирівнюються до дискримінації й у такий спосіб підпадають під заборону, що міститься в **статті 7 Загальної декларації прав людини**, приведеної в **параграфі 10**.

Реєстрація з метою попередження незаконного утримування у в'язниці

17. **Правило 7** є строго практичним правилом, що додає надзвичайну важливість основному принципу і практиці прийому ув'язнених до в'язниці.

Правило 7 (1)

В усіх місцях ув'язнення варто мати реєстр у вигляді переплетеного журналу з пронумерованими сторінками, куди повинні заноситися стосовно кожного ув'язненого наступні дані:

- а) відомості, що стосуються його особистості;**
- б) причини його ув'язнення і влада, що прийняла рішення про ув'язнення;**
- в) день і година його прибуття і виходу з даного місця ув'язнення;**

(2)

Ніхто не може прийматися до в'язниці без чинного наказу про ув'язнення, подробиці якого попередньо заносяться до реєстру.

18. **Правило 7** варто розглядати у світлі положень **статей 9 і 10 Загальної декларації прав людини**, що забороняють незаконне утримування у в'язниці. Ці статті говорять:

Стаття 9

Ніхто не може бути підданий довільному арешту, затриманню чи вигнанню.

Стаття 10

Кожна людина, для визначення його прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого йому карного обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб його справа була розглянута гласно і з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і неупередженим судом.

Те ж говориться в статті 9.1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права:

Кожна людина має право на волю й особисту недоторканність. Ніхто не може бути підданий довільному арешту чи утриманню під вартою. Ніхто не повинен бути позбавлений волі інакше, як на таких підставах і відповідно до такої процедури, що встановлені законом.

З цього випливає наступне: якщо всі ці умови дотримуються, тюремний персонал повинен мати впевненість у тому, що будь-яке ув'язнення у тюрму належним чином оформлено і підтверджується правомірним рішенням про ув'язнення. Відповідальність за виконання цієї частини **правила 7** лежить на центральній адміністрації, а також на начальнику і персоналі кожної окремої тюрми.

19. **Правило 7** підкріплюється **принципом 12 Зводу принципів захисту** всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі. Принцип особливо поширюється на ув'язнених, що містяться в поліцейських ділянках, чи взятих під варту для проведення подальшого розслідування. **Принцип 12** говорить:

Належним чином заносяться до протоколу:

- a) причини арешту;**
- b) час арешту цієї особи і час, коли ця особа була перепроваджена в місце утримування, а також час першої появи перед судовим чи іншим органом;**
- c) прізвища відповідних посадових осіб правоохоронних органів;**
- d) точні дані стосовно місця утримування.**

Реєстрація цих подробиць поряд з реєстрацією відповідно до **правила 7** є істотною протидією феномену "зникнення", при якому ув'язнений "зникає" у надрах тюремної системи, і ніхто не знає про його місцезнаходження.

20. Перша частина **правила 7** вимагає ведення реєстру, що містить відомості про ув'язненого, причинах його ув'язнення у тюрму, дні і годині прибуття й органах, що прийняли рішення про ув'язнення. У період ув'язнення можуть виникнути різні ситуації, у яких будуть потрібні ясні і чіткі записи про особистість ув'язненого, причинах і часі його ув'язнення у тюрму. Ситуації такого роду можуть виникнути, наприклад, у випадку втеч чи неслухняності, нещасливих випадків, хвороб, смерті, пожежі, безладь і т.д., а також при розслідуванні цих випадків і при вживанні відповідних заходів. Вимога мати переплетену книгу з пронумерованими сторінками може показатися застарілим, тому що багато тюрем використовують компютерізовану базу даних. Можливі ухилення від методу реєстрації, регламентованого правилом, якщо це серйозно не впливає на сам процес реєстрації. Детальний опис дається для того, щоб підкреслити, що записи повинні вестися постійно і до них повинен бути легкий і швидкий доступ в екстрених ситуаціях. Наприклад, при пожежі чи бунті можуть постраждати записи, необхідні для перевірки, чи всі ув'язнені на місці: у цьому зв'язку тюремна адміністрація повинна добре продумати безпечні способи збереження цих записів, особливо в установах з великою кількістю ув'язнених.

Процес адаптації

21. **Правило 4** говорить, що правила, що застосовуються до засуджених, можуть бути застосовані до всіх категорій ув'язнених, за умови, що вони не суперечать правилам, розробленим для цих категорій. Якщо такі протиріччя є, то застосовуються правила для відповідної категорії. З цим застереженням наступні правила можуть бути застосовані до підслідних, душевнохворих ув'язнених, ув'язнених за цивільними справами і ув'язнених, яким не пред'явлене обвинувачення.

22. Правило 57

Ув'язнення і інші міри, що ізолюють правопорушника від навколишнього світу, заподіюють йому страждання вже через те, що вони віднімають у нього право на самовизначення, оскільки вони позбавляють його волі. Тому, за винятком випадків, коли сегрегація представляється виправданою чи коли цього вимагають міркування дисципліни, тюремна система не повинна збільшувати страждання, що впливають з цього положення.

У правилі ясно сказано, що собою представляє покарання у вигляді позбавлення волі, і підкреслюється, що ув'язнення саме по собі заподіює страждання. Збільшення страждання, що впливає із самого характеру покарання, не повинно бути, за винятком тих випадків, коли сегрегація (роздільне утримування) є виправданою чи коли жорсткість режиму впливає з вимог підтримки порядку у тюрмі. Це правило часте перефразується в такий спосіб: правопорушників саджають у в'язницю в якості покарання, а не для покарання.

23. Проте, тюремне ув'язнення як покарання неминуче спричиняє цілий ряд обмежень. Ув'язнені змушені жити в співтоваристві з людьми не за їх власним вибором і будувати своє життя відповідно до тюремного режиму. Вони позбавлені нормальних контактів із протилежною статтю, що відображається на емоційному стані і на почутті

власної гідності. Вони позбавлені доступу до товарів і послуг. Вони можуть нести лише обмежену відповідальність за своє власне життя. Хоча вплив цих факторів різний як у рамках однієї тюремної системи, так і в різних країнах, ув'язнення у тюрму завжди болісно.

24. Цілий ряд досліджень в області кримінології показав, що злидні і страждання тюремного життя зближують ув'язнених з нормами тюремного світу і злочинними співтовариствами і ведуть до заперечення загальноприйнятих соціальних цінностей. Це означає, що навіть якщо право на самовизначення втрачає сенс у випадку тюремного ув'язнення, можливості реалізації самовизначення й особиста відповідальність повинні забезпечуватися на максимально можливому рівні. У цьому зв'язку почуття справедливості і практичні міркування вимагають, щоб страждання, пов'язані з тюремним ув'язненням, обмежувалися тільки тим, що неминуче зв'язано із самим фактом утримування у тюрмі. Усе те, що вважається неминучими наслідками тюремного ув'язнення, повинне стати предметом постійного контролю і переоцінки з метою їхнього скорочення.

Безпека необхідна як ув'язненим, так і персоналу

25. У **правилі 57** також говориться про обмеження на самовизначення й особисту свободу при підтримці дисципліни у тюрмі. Як указувалося вище, упорядковане життя тюремного співтовариства є найважливішим для будь-якої тюремної системи. Не шкідливо повторити, що тюрма повинна бути однаково безпечним місцем як для ув'язнених, так і для персоналу. Сам факт відбування покарання у тюрмі не повинен ніколи означати, що ув'язнені позбавлені права на захист від насильства, убивства, шантажу, сексуальних і інших зазіхань або що піддаються ризику їхнє фізичне чи розумове здоров'я й особиста безпека. Як ув'язнені, так і персонал тільки виграють, якщо буде реалізоване право на добре організоване життя.

26. Життя тюремного співтовариства може вважатися добре налагодженим тоді, коли всі члени цього співтовариства готові добровільно керуватися у своїх діях основними правилами. В інших розділах цього Посібника описуються кроки, що можуть бути початі для досягнення цієї мети. Як крайній засіб може бути ще більш обмежена воля окремих ув'язнених, для того щоб запобігти небажані дії з їх боку. Однак обмеження такого роду повинні бути предметом постійного контролю, і варто намагатися повернути таких ув'язнених до нормальних умов якнайшвидше.

Зниження негативного впливу тюремного ув'язнення і підготовка до життя після звільнення

27. Правило 58

Метою і виправданням вироку до тюремного ув'язнення чи взагалі до позбавлення волі є в кінцевому рахунку захист суспільства і запобігання загрозливих суспільству злочинів. Цієї мети можна добитися тільки в тому випадку, якщо по закінченню терміну ув'язнення і після повернення до нормального життя в суспільстві правопорушник виявляється не тільки готовим, але і здатним підкоритися законодавству і забезпечувати своє існування.

Правило 59

Для цього заклад повинен використовувати усі виправні, виховні, моральні і духовні сили і види допомоги, якими він розташовує і які він вважає придатними, застосовуючи їх з урахуванням потреб перевиховання кожного ув'язненого.

Правила говорять, що кінцевою метою позбавлення волі є охорона суспільства. Це не означає, що суспільство можна зробити вільним від злочинності шляхом тюремного ув'язнення. Насправді, численні дослідження показують, що застосування тюремного ув'язнення мало впливає на рівень злочинності в суспільстві. Отже, Правила справедливо вказують на те, що тюремне ув'язнення є винятковою мірою, яку варто застосовувати тільки тоді, коли безпеці суспільства дійсно наноситься серйозна втрата. І в цьому випадку тюремна влада і персонал зобов'язані прагнути забезпечити суспільну безпеку в майбутньому, після того як ув'язнений вийде на волю. Руйнівний вплив в'язниці на особистість повинен бути зведений до мінімуму, наскільки це можливо, колишнього ув'язненого потрібно переконати переглянути свою злочинну поведінку і допомогти йому використовувати пропонувані можливості прийняття на себе соціальної відповідальності і входження в нормальне життя після звільнення.

28. Правило 58 указує на те, що майже всі ув'язнені рано чи пізно повертаються в суспільство. Часто ув'язнені повертаються до закінчення терміну ув'язнення внаслідок зм'якшення вироку чи умовно-дострокового звільнення. Суспільству очевидно не вигідно, якщо ув'язнений повернеться з тюрми, ще більш засвоївши норми злочинного світу. Величезна кількість кримінологічних досліджень в усьому світі показала, що це один з найпоширеніших наслідків тюремного ув'язнення. Зштовхнувшись з явними негативними наслідками тюремного ув'язнення, уряди багатьох країн шукають способи скорочення збитку для особистості і суспільства, заподіяваного тюремним ув'язненням, як перший крок у справі полегшення адаптації ув'язнених до життя в суспільстві. Це стосується удосконалення тюремного режиму, що повинен приділяти більшу увагу поверненню ув'язненого в суспільство. Правило ясно говорить не тільки про те, що варто заохочувати формування просоціальних відносин, але також про те, що соціальні навички, знання і здібності повинні сприяти законослухняному способу життя ув'язненого після звільнення.

29. Правило 59 визнає, що не існує єдиного простого шляху в справі перевиховання ув'язнених. Для того щоб врахувати всі розбіжності умов і проблем ув'язнених, потрібно багато різних реабілітаційних програм (**див. Розділ VI**).

Але всі ці програми поєднує те, що вони повинні надавати ув'язненим якнайбільше можливостей нести відповідальність за свій вибір способу життя як під час ув'язнення, так і після звільнення. Однак є ув'язнені, що прямо заявляють, що в них немає намірів ставати законослухняними громадянами після виходу на волю. Персонал тюрми повинен уміти протистояти таким заявам, за якими у ряді випадків нічого не стоїть, крім бажання заслужити схвалення серед своїх. У деяких випадках можна змінити ці погляди. Але завжди є невелике кількості ув'язнених, що дійсно не бажають жити в рамках закону і, відповідно, мало чи взагалі не зацікавлені в реабілітаційних програмах. Проте, якщо вони певною мірою хочуть брати участь у таких програмах, їм повинно бути надано таке право. При розумному використанні часу у тюрмі можна добитися позитивного ефекту.

30. Пропозиція різних видів допомоги ув'язненим не повинна служити тільки досягненню короткострокового завдання повернутися до життя в суспільстві. Члени суспільства мають право на різні види допомоги, і часто немає підстав позбавляти ув'язнених можливості користатися такими ж правами. Так, наприклад, медична допомога і лікування можна розглядати як необхідне для наступної адаптації ув'язненого в суспільстві, але лікування повинне бути забезпечене незалежно від того, переслідується така ціль чи ні.

**Тюремне життя, орієнтоване на суспільство;
принцип нормального утримання**

31. Правило 60 (1)

Режим, прийнятий у закладі, повинен прагнути зводити до мінімуму ту різницю між життям у тюрмі і життям на волі, що вбиває в ув'язнених почуття відповідальності і свідомість людської гідності.

(2)

Бажано, щоб перед завершенням терміну покарання приймалися заходи щодо поступового повернення ув'язненого до життя в суспільстві. Цієї мети можна досягти з урахуванням особливостей кожного правопорушника, вводячи особливий режим для тих, що звільняються або в самому закладі, або в якій-небудь іншій установі чи звільняючи ув'язнених на іспитовий термін, протягом якого вони все-таки залишаються під наглядом, за умови, що такий нагляд не покладається на поліцейську владу і поєднується з ефективною соціальною допомогою.

У параграфі 2 цього Розділу було сказано, що свобода, зовнішні контакти і можливості ув'язнених для особистого вдосконалювання не повинні обмежуватися в більшому ступені, ніж це дійсно необхідно, і що тюремні правила і вимоги повинні сприяти адаптації до нормального життя в суспільстві після звільнення. Ці правила іноді знаходять своє втілення в окремому принципі, який називають "принципом нормального утримання". (У Розділі V також розглядається можливість застосування цього принципу в тюремній практиці.) Принцип нормального утримання не означає, що умови життя у в'язниці повинні бути саме такими, як і за її межами, - розкішні в багатих країнах чи бідні в бідних. **Правило 60 (1)** указує на розбіжності між умовами життя у в'язниці й у суспільстві, що позбавляють ув'язнених почуття відповідальності чи поваги, властивого їм як людським істотам.

32. Правило 60 (1) відзначає, що відмінність між тюремним і звичайним життям може привести до зниження почуття відповідальності ув'язнених і до приниження їхньої людської гідності. Це спричиняється тим, що тюремний режим традиційно спрямований на щохвилинне регулювання життя ув'язненого, позбавляючи його можливості виявляти особисту ініціативу і відповідальність. Якщо цілі тюремного ув'язнення, які описані в **правилі 58**, будуть досягнуті, то ці розбіжності між життям у неволі і на свободі обов'язково зведуться до мінімуму. Скорочення розходжень дуже важливо для того, щоб ув'язнений після звільнення зміг адаптуватися до життя в суспільстві. Слід зазначити, що **правило 60 (2)** говорить про бажаність поступового повернення

до життя в суспільстві. Описуючи кроки, з яких треба починати для досягнення поступового повернення в суспільство, **правило 60 (2)** припускає гнучкий підхід. Особливий режим для тих, що звільнюються, в тій самій, або в будь-якій іншій установі згадується в якості одного з можливих варіантів. Наприклад, ув'язнений, що відбуває покарання у в'язниці строгого режиму, переводиться у в'язницю відкритого типу чи у в'язницю поблизу його чи її дому для підготовки до звільнення.

33. Інша можливість, згадана в **правилі 60 (2)**, - це умовно-дострокове звільнення чи нагляд. Тут слід зазначити, що такі міри, як умовне звільнення, скорочення терміну покарання чи зарахування у термін ув'язнення "часу гарної поведінки", при відсутності попередньої підготовки до звільнення не можна назвати "поступовим поверненням у суспільство". Навпаки, вони зазвичай являють собою швидке і надійне повернення до життя в суспільстві, що часто зіштовхує ув'язненого з практичними труднощами з того моменту, коли він залишає будинок в'язниці. Після довгого перебування в неволі ув'язнені часто бувають не в змозі впоратися з такою простою справою, як поїздка на автобусі чи на поїзді, не говорячи вже про одержання соціальних посібників, пошуку роботи чи житла. Тому **правило 60 (2)** припускає необхідність попередньої підготовки для одержання інформації про життя суспільства і придбання основних соціальних навичок до умовно-дострокового звільнення. **Правило 60 (2)** також припускає, що така підготовка не обов'язково повинна проходити у в'язниці. Підготовка потребує практичного закріплення, яке може проходити під час пробних відпусток.

34. У **правилі 60 (2)** нічого не говориться про те, як відбирати ув'язнених для пробної відпустки. Достатньо важко визначити ступінь ризику для суспільства в тих випадках, коли ув'язнені були засуджені за серйозні злочини чи мають ознаки психічного розладу. У той же час багато хто чи майже всі ув'язнені повертаються в суспільство, і питання в першу чергу полягає в тому, наскільки добре вони підготовлені до звільнення, і в тому, як здійснюється нагляд за ними. Для того щоб гарантувати право ув'язненого на таку відпустку і разом з тим забезпечити прийняття всіх запобіжних заходів для ув'язненого, суспільства і тюремної адміністрації, бажано, щоб рішення про пробне звільнення в складних випадках приймалися незалежним органом. В такому випадку ця процедура знаходиться у повній відповідності з принципом 4 Зводів принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, прийнятого Генеральною Асамблеєю Об'єднаних Націй у грудні 1988 р./, у якому говориться:

Затримка чи ув'язнення у будь-якій формі і всі заходи, що торкаються прав людини, стосовно затриманих осіб чи тих, що знаходяться в ув'язненні, повинні здійснюватися в результаті постанови чи ефективно контролюватися судовим чи іншим органом.

Принцип 11 (3) того ж документа говорить:

Судовий чи інший орган повинен мати повноваження для розгляду, у разі потреби, підстави для продовження затримки.

35. **Правило 60 (2)** категорично виключає покладання всіх обов'язків по нагляду на поліцію. Навпаки, воно вимагає, щоб застосовувані заходи, які б вони не були,

допомагали соціальній адаптації звільненого з ув'язнення. Ця вимога природно слідує з реабілітуючого характеру пробної відпустки.

36. Усе, що було сказано вище, відноситься тільки до загальних принципів. Інші правила, процитовані чи прокоментовані в дійсному Посібнику, описують більш конкретні кроки, що можуть і повинні бути зроблені для того, щоб допомогти ув'язненому, що звільнився, пристосуватися до життя в суспільстві.

Основні принципи, що застосовуються до підслідних ув'язнених

37. Підслідні ув'язнені часто перебувають в гірших умовах, ніж засуджені. Однак у силу "презумпції невинності" їхнє положення повинне бути більш сприятливим, виходячи з декількох правил.

Правило 84. Особи, арештовані чи ті, що знаходяться в ув'язненні за обвинуваченням у карному злочині і перебувають або в поліцейських дільницях, або в тюремних закладах, але ще не викликані в суд і не засуджені, називаються в нижченаведених правилах "підслідними" ув'язненими.

(2)

Підслідні ув'язнені вважаються невинними, і з ними варто поводитися відповідно.

(3)

За умови дотримання законоположень, що стосуються свободи особи чи передбачають процедуру поводження з підслідними ув'язненими, до цих ув'язнених варто застосовувати особливий режим, основні тези з якого викладаються в нижченаведених правилах.

Заборона катувань і іншого жорстокого, нелюдського чи принижуючого гідність поводження чи покарання

38. Існують численні свідчення, зібрані авторитетними міжурядовими і неурядовими організаціями, що говорять про те, що в усьому світі умови утримання підслідних викликають саму серйозну критику. Критика найрізноманітніша. Вона включає документально підтверджені факти катувань, а також режими утримання, пов'язані з серйозними обмеженнями людей, ще не визнані судом винними в здійсненні злочину. Катування категорично заборонені. Заборона катувань міститься в статті 5 Загальної декларації прав людини, яка говорить:

Ніхто не повинен піддаватися катуванням чи жорстоким, нелюдським або принижуючим його гідність поводженню чи покаранню.

Заява підтверджується тими ж словами в **статті 7 Міжнародного пакту** Організації Об'єднаних Націй про громадянські і політичні права. Вона ще раз підтверджена у Декларації Організації Об'єднаних Націй про захист всіх осіб, що піддаються катуванням та іншому жорстокому, нелюдському чи принижуючому гідність поводженню чи покаранню, що називає катування "образою людської гідності" і дає їй визначення

(**стаття 1**). Крім того, катування заборонено **Конвенцією Організації Об'єднаних Націй** проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання, що була прийнята, виходячи з положень Декларації, у 1984 році Генеральною Асамблеєю і набрала чинності в 1987 році. (**Див. далі Розділ II.**)

39. Що стосується режиму утримання підслідних, то це, як правило, одиночне утримання більшу частину дня, якщо не цілий день. Ув'язнені часто знаходяться в дуже маленьких камерах, особливо в поліцейських дільницях, протягом довгого часу, у деяких випадках — кілька років. Протягом дня ув'язнені нічим чи майже нічим не зайняті. Більшість режимів утримання пов'язані з зайвими обмеженнями, що погрожує серйозними негативними наслідками для здоров'я і добробуту, особливо приймаючи до уваги, що підслідні часто знаходяться в стані стресу і тривоги. Найгіршими наслідками є самогубство і покалічення. Тому поліцейський і тюремний персонал потрібно навчити розрізняти групи ризику і знати, які дії повинні бути здійснені. Тюремне управління зобов'язане спостерігати за тим, як розробляються і доводяться до персоналу міри обмеження шкідливих впливів.

Затримані в поліцейських дільницях

40. **Правило 84 (1)** роз'яснює, що термін "підслідні ув'язнені" поширюється не тільки на тих, які містяться у тюрмі, але також і на затриманих у поліцейських дільницях. Застосування цього терміна до поліцейських дільниць дуже важливо, оскільки порушення прав людини часто виявляються під час перебування в поліцейських дільницях. У цьому зв'язку на уряди покладається обов'язок простежити за тим, щоб поліцейське керівництво знало про існування МСП і інших міжнародних документів, що стосуються підслідних ув'язнених.

Презумпція невинуватості

41. **Правило 84 (2)** установлює принцип презумпції невинуватості. Той же принцип є в Загальній декларації прав людини, **стаття 11 (1)**, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, **стаття 14 (2)**, і в Зводі принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі (принцип 36). Поза всякими сумнівами, презумпція невинуватості є основою в системі карного правосуддя. Відповідно до цього правила мається на увазі, що презумпція невинуватості до деякої міри виправдує і припускає більш сприятливе відношення до підслідних, ніж до засуджених ув'язнених. Про широкий спектр розходжень стосовно до ув'язнених говориться в третій частині **правила 84**.

42. **Правило 84 (3)** починається з двох головних положень, що стосується загального ведення карного розслідування. Ці положення ясно показують, що МСП не прагнуть применшити значимість юридичних правил, що повинні застосовуватися при карному розслідуванні, приділяючи належну увагу захисту свободи особи. Однак у цих межах МСП вимагають, щоб до підслідних ув'язнених застосовувався особливий режим, обумовлений презумпцією невинності.

Режими, що застосовуються до підслідних ув'язнених

43. Наступні правила посібника описують основні риси такого режиму. **Правило 84 (3)** підкреслює, що ці вимоги є мінімальними. Це означає, що уряди повинні намагатися забезпечити кращі умови для підслідних ув'язнених, ніж ті, які зазначені в правилах. Насправді, як зазначалося вище, відбувається зворотне. У багатьох країнах положення в слідчих в'язницях набагато гірше, ніж можна було б припускати, виходячи з презумпції невинності і правил, що передбачають особливий режим. Спеціальні режими можуть містити в собі офіційні і сімейні відвідування, роботу на добровільній основі, а також освіту і фізичну активність.

44. Деякі ув'язнені усвідомлюють свою провину і визнають себе винними в злочині. Там, де це підтверджується і де їм, швидше за все, погрожує тюремне ув'язнення по вироку суду, потрібно спробувати зацікавити їх у раціональному використанні часу перебування у в'язниці.

Ув'язнені за цивільними справами

45. Правило 94

У країнах, де закон дозволяє ув'язнення за невиконання боргових зобов'язань чи за розпорядженням суду в зв'язку з будь-якими іншими цивільними справами, ув'язнених в такому порядку осіб не слід піддавати більш суворому поводженню, ніж те, яке необхідно для надійного нагляду і підтримки належного порядку. Поводження з такого роду особами повинне бути не менш м'яким, ніж поведження з підслідними ув'язненими, з тією тільки різницею, що їхня праця може бути обов'язковою.

Правило 94 застосовується до засуджених за цивільними справами, найчастіше боржників. Для всіх осіб, що входять у цю категорію ув'язнених, загальним є те, що вони опинилися у тюрмі не за кримінальною справою. **Правило 94** проводить різницю між цією категорією ув'язнених і засуджених злочинців і говорить, що перші не повинні піддаватися таким же позбавленням, як і другі. Відповідно, з ними варто поводитися як з підслідними ув'язненими, за винятком того, що їм можна висунути вимогу працювати.

Ув'язнені, яким не пред'явлено обвинувачення

46. Правило 95

Без збитку для положень **статті 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права** особам, арештованим чи поміщеним у в'язницю без пред'явлення обвинувачення, надається той же захист, який наданий особам за частинами I і II, Розділ С (Мінімальних стандартних правил. - Додавання наше). Відповідні положення Розділу А частини II (Мінімальних стандартних правил. - Додавання наше) також застосовні в тих випадках, коли їхнє застосування може принести користь цій особливій групі осіб, поміщених під варту, за умови, що не будуть прийматися заходи, які припускають, що методи виправлення чи перевиховання застосовні стосовно осіб, не засуджених за будь-який карний злочин.

Правило 95 застосовується до осіб, що не очікують суду і не засуджені за карні злочини. Ці особи користаються цілим рядом прав і захистом у відповідності зі статтею 9

Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Фактично стаття 9 передбачає, що арешт, затримка і позбавлення волі не повинні бути довільними, але повинні провадитися відповідно до правових процедур. У статті також говориться, що особи, що знаходяться під арештом, повинні бути протягом короткого часу проінформовані про пропоновані їм обвинувачення і в розумний термін стати перед судом чи відпущені. Більш того, арештовані чи затримані особи повинні мати право на розгляд справи в суді, щоб суд міг невідкладно установити законність затримання і дати розпорядження про звільнення, якщо затримання незаконне. Положення **правила 95** не послаблюють і не позбавляють законної сили прав і захисту цієї категорії осіб.

47. Отже, ніщо не виправдовує суворі умови утримування цих осіб. Більш того, відсутність обвинувачень, а значить, і покарання у вигляді позбавлення волі дає їм право на більш сприятливий режим, ніж той, у якому утримуються арештовані чи підслідні ув'язнені. І в той же час до них не повинні застосовуватися міри виправлення і перевиховання, що застосовуються до засудженого за карні злочини. На практиці особи, до яких застосується **правило 95**, - це, як правило, іноземці, можливо з сім'ями, що очікують висилки з країни. Особливі обставини, у яких знаходиться ця група осіб, часто означають, що цим особам варто надати відповідну підтримку.

Розділ II

НАЛЕЖНИЙ МЕХАНІЗМ ПІДТРИМКИ ПОРЯДКУ, ПОДАЧІ І РОЗГЛЯДУ СКАРГ

Загальні положення

1. У в'язницях утримуються люди. Це твердження може здатися тривіальним, однак необхідно повторити, що ув'язнені як люди наділені правами і почуттями. Тюрми не існують поза законом. Навпаки, вони створені законом. Ув'язнені і тюремний персонал виконують вимоги законодавства, включаючи ті закони, що проголошують і захищають права ув'язнених.

2. У даному Розділі говориться про належний механізм підтримки порядку, що включає в себе дисциплінарну систему і механізм подачі скарг у в'язницях. Сюди відносяться проблеми дисципліни і покарання, а також скарги і їх розгляд у в'язницях. Методи організації і управління в цих питаннях є визначальними в справі гарантії дотримання прав ув'язнених і підтримки миру і гармонії в будь-якій тюремній системі.

3. Метою дисциплінарної системи і механізму подачі і розгляду скарг у в'язниці безумовно є підтримка і відновлення порядку і безпеки в цій установі. Досягнення цієї мети неможливо, якщо система буде спиратися на насильство. Тюремний персонал може і повинен впливати і заручатися добровільною підтримкою в співробітництві ув'язнених, показуючи приклад людяним керівництвом. Дуже часто доброї поведінки можна досягти від ув'язненого, який цінує, що його сприймають як зрілу людину і з повагою відносяться до його гідності. Тюремному персоналу не забороняється підтримувати дружні і доброзичливі відносини з ув'язненими. Навпаки, це один з найефективніших способів підтримки миру у в'язницях, що дає можливість менше використовувати формальну дисциплінарну систему.

Підтримка порядку у в'язницях

4. Крім неформальних, доброзичливих відносин, згаданих вище, часто можливо досягнути доброї поведінки і дисципліни у в'язницях, роз'яснюючи реальні і логічно обґрунтовані наслідки тих чи інших вчинків. Наприклад, буде логічно, що ув'язнений, вставши пізно, залишиться без сніданку, але було б нелогічним, якби, наприклад, ув'язненому через це була призначена додаткова трудова повинність. Призначення покарання не повинне бути довільним і невиправданим. Покарання заради покарання не тільки не принесе ніякої користі, але навпаки - може принести величезну шкоду. Механічне і безмежне застосування дисциплінарних мір є непродуктивним, і його не варто заохочувати. Дотримуючись правил, тюремний персонал повинен виходити з професійної розсудливості і здорового глузду, не забуваючи про те, що правила існують для людей, а не навпаки.

5. Це у свою чергу вимагає особливих навичок, які тюремному персоналу варто використовувати у своїй роботі, і особливого характеру підготовки. Працівники в'язниць повинні мати добрі знання в області міжособистісних і соціальних відносин, щоб уміти справлятися з напругою і стресовим становищем, що викликане тюремним ув'язненням. Їм необхідні ці навички, щоб виважено, мудро і людяно використовувати ту владу, яку вони мають над ув'язненими. Підготовка й інші професійні вимоги до працівників в'язниць викладені в інших розділах Посібника.

Як дисциплінарні правила впливають на персонал

6. Необхідно відзначити, що дисциплінарні правила, що регулюють порядок подачі і розгляду скарг, визначають поведінку як ув'язнених, так і персоналу в'язниць, а також взаємини між ними. Дисциплінарна система і механізм подачі і розгляду скарг у в'язниці повинні викликати довіру ув'язнених, персоналу і всього суспільства, для чого система повинна бути справедливою і діючою.

7. Безладдя у в'язницях, такі як голодування, утечі, заколоти, бунти і навіть самогубство, часто є свідченням того, що ув'язнені відчувають себе обманутими тим, як застосовуються дисциплінарні правила, чи не довіряють діючому механізму подачі і розгляду скарг. З іншого боку, якщо тюремний персонал не розглядає дисциплінарний механізм як ефективно діючий, він компенсує його рапортами про порушення дисципліни і неправомірними покараннями і тим самим порушує рівновагу тюремної системи.

Процес підтримки дисципліни включає процедуру подачі і розгляду скарг

8. Ув'язнених варто карати тільки в тому випадку, якщо встановлена дисциплінарна система діє належним образом. Якщо ув'язнені не згодні з покаранням чи з тим, як воно виконується, вони можуть подати скарги з проханням змінити його. Крім цього, ув'язнені можуть подати скаргу по будь-якому іншому аспекту тюремного життя, яким вони незадоволені. Вимоги, гарантія й обмеження таких процедур розглядаються в даному розділі.

Міжнародні норми, що регулюють механізм підтримки порядку, подачі і розгляду скарг

9. Положення Мінімальних стандартних правил поведження з ув'язненими Організації Об'єднаних Націй, що стосуються цих аспектів тюремного життя, не занадто докладні. Хоча МСП утримують положення про дисципліну у в'язницях, у них відносно мало уваги приділяється скаргам і майже нічого не говориться про їх розгляд.

Пояснюючи використовувані стандарти і правила, даний розділ спирається в значній мірі на відповідні положення МСП, а також і інші міжнародні стандарти, включаючи Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поведження і покарання. Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, регіональні африканські, європейські й американські договори по правах людини, а також прецеденти і думки Комітету з прав людини ООН і інших регіональних і національних інститутів. У цій області, імовірно, більше, ніж у будь-якій іншій, важливо, що до складного сплетення правових правил і правозахисних стандартів додаються два дуже важливих фактори, а саме людяність і розсудливість.

Скарги і їх розгляд

Суть зобов'язання мати механізм подачі і розгляду скарг

11. Основні моменти, що стосуються скарг ув'язнених, містяться в **правилах 35 і 36 МСП**. У них викладається наступне:

Правило 35 (1)

При прийнятті у в'язницю кожному ув'язненому варто надавати письмову інформацію, що стосується правил поведження з ув'язненими його категорії, дисциплінарних вимог цього закладу, а також дозволених способів одержання інформації і подачі скарг, так само як і всіх інших питаннях, що дозволяють йому усвідомити свої права і обов'язки і пристосуватися до умов життя в даному закладі.

(2)

Неграмотних ув'язнених варто інформувати в статутному порядку.

Правило 36 (1)

Кожен ув'язнений повинен мати можливість звертатися в будні дні до директора закладу чи уповноваженого ним співробітника з заявами і скаргами.

(2)

Під час інспекції ув'язнені повинні мати можливість звертатися, коли це можливо, з заявами чи скаргами до тюремних інспекторів. Вони повинні мати право говорити з інспектором чи будь-яким іншим співробітником інспекції під час відсутності директора чи інших співробітників закладу.

(3)

Кожен ув'язнений повинен мати можливість звертатися до органів центрального тюремного управління, судової влади чи інших компетентних органів з заявами чи скаргами, що не піддаються цензурі з погляду змісту, але повинні бути складені в належній формі і передаватися через запропоновані канали центральному тюремному управлінню, судовій владі чи іншим повноважним органам.

(4)

За винятком випадків, коли такі заяви чи скарги мають поверхневий чи безпредметний характер, вони підлягають терміновому розгляду і на них варто відповідати без зайвих зволікань.

12. **Правило 35** зобов'язує тюремне управління просвіщати й інформувати ув'язнених про їхні права, а також про правила і внутрішній розпорядок у в'язниці. Це один з найбільш важливих інструментів підтримки упорядкованого життя у в'язницях. Примітно те, що правило вимагає, щоб це було зроблено, як тільки ув'язнений прибуває в установу, для того щоб полегшити його чи її адаптацію до тюремного життя. Персонал також повинен знати всі правила і розпорядок, для чого існують спеціальні освітні програми.

Слова "поверхневий" і "безпредметний" **правилом 36 (4)** не визначені і тому є випадковими, як це роз'яснюється нижче в параграфі 17.

Навчання ув'язнених і персоналу процедури подачі і розгляду скарг

13. На практиці це можна зробити таким чином: відповідні положення тюремних правил і розпорядку викласти на окремих листках і видавати їх ув'язненим, як тільки вони з'являються у в'язниці. Правила і розпорядок можна проілюструвати і вивісити у вигляді плакатів у визначених місцях у в'язниці. У деяких в'язницях це можуть зробити самі ув'язнені, що вміють малювати. У країнах, де говорять кількома мовами, плакати і листки з правилами і розпорядком повинні бути зроблені кількома мовами. У країнах і в'язницях з великим відсотком ув'язнених-іноземців весь інформаційний матеріал повинен бути зроблений з врахуванням їхніх мовних труднощів. У випадках, коли недоцільно переводити правила на інші мови — наприклад, коли кількість ув'язнених-іноземців невелика, - тюремна адміністрація повинна передбачити переклад правил для зацікавлених у цьому ув'язнених по їх прибутті у в'язницю. З цією метою кожна в'язниця повинна мати особливий підрозділ, на який покладається відповідальність за прийняття нових ув'язнених у в'язницю й ознайомлення їх із правилами.

14. **Правило 36** заохочує ув'язнених до подачі скарг і інформування тюремної адміністрації про всі свої проблеми у в'язниці і вимагає, щоб начальник в'язниці приймав ув'язнених принаймні раз у тиждень. Важко переоцінити значення розумних взаємин у будь-якому суспільному інституті. Ув'язнені повинні мати можливість вільно звертатися до адміністрації по усіх своїх проблемах і повинні бути впевнені, що до їх скарг віднесуться серйозно. На практиці було б корисно установити систему, що до-

зволить ув'язненим брати участь у виробленні ідей по управлінню установою. Це дало би перевагу в розширенні наявних контактів між персоналом і ув'язненими.

15. Якщо ув'язнені за тією чи іншою причиною позбавлені можливості конфіденційно зв'язуватися з адміністрацією в'язниці, вони можуть відчувати почуття безнадійності і безпорадності, що у свою чергу може призвести до безладдя у в'язниці. Ніколи не потрібно залякувати ув'язнених, що бажають оскаржити тюремний розпорядок, а персонал повинен уміти створювати атмосферу максимально дружельного і спокійного розгляду скарг.

Простий доступ до процедури подачі і розгляду скарг

16. Ув'язнені часто відмовляються від подачі скарг на персонал в'язниці й адміністрацію через страх репресій з їх боку. **Правило 36 (3) МСП, як і принцип 33 (3) Зводу принципів захисту всіх осіб**, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, очікують від тюремної адміністрації забезпечення конфіденційності подачі скарг ув'язненими і поваги до будь-яких їхніх прохань щодо збереження конфіденційності при розгляді скарг. Щоб зберегти довіру ув'язнених у дисциплінарному процесі, необхідно, щоб була розроблена процедура, відповідно до якої ув'язнені могли б подавати конфіденційні письмові скарги особі чи організації, що не залежить від тюремної адміністрації, наприклад прокурору, судді, тюремному омбудсману або іншому державному чиновнику.

17. Якщо тюремні посадові особи відхиляють деякі скарги як ті, що носять "поверхневий чи безпредметний характер" [**правило 36 (4)**] перш, ніж розглянути їх, то це завдає величезної шкоди механізму подачі і розгляду скарг у в'язницях, а також довірі ув'язнених. Тюремна адміністрація повинна розглядати всі скарги, що надходять від ув'язнених, а тюремні посадові особи повинні відноситися до цього як до своїх прямих обов'язків. Оскільки слова "поверхневий" і "безпредметний" несуть неясний і двозначний характер, особливо важливо, щоб усі скарги розглядалися незалежним органом, що приймає рішення, чи є конкретна скарга поверхневою чи безпредметною.

Скарги родичів і зацікавлених сторін

18. Крім цього, родичі ув'язнених, їх адвокати, а також громадські чи неурядові організації, що відвідують в'язниці, можуть писати скарги від імені ув'язнених, попередньо одержавши їх згоду. **Принцип 33 Зводу принципів захисту всіх осіб**, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, докладно пояснює:

Принцип 33 (1)

Затримана особа чи особа, що знаходиться в ув'язненні, чи його адвокат мають право направити в органи, відповідальні за управління місцем затримки чи ув'язнення, і в більш високі інстанції, а у випадку потреби - відповідним органам, уповноваженим розглядати скарги чи надавати засоби захисту, прохання чи скарги щодо поводження з даною особою, зокрема у випадку катувань або іншого жорстокого, нелюдського чи принижуючого людську гідність виду поводження.

(2)

У тих випадках, коли ні затримана особа чи та, що знаходиться в ув'язненні, ні її адвокат не мають можливості захистити його права відповідно до пункту 1, таке право можуть здійснити член родини затриманого чи особи, що знаходиться в ув'язненні, чи будь-яка інша особа, що інформована про цю справу.

Скарги на представників інших професій

19. Ув'язнені повинні бути інформовані про те, що в них є право скаржитися на спеціальний персонал. Фахівці, особливо юристи і медичні працівники, що мають справу з ув'язненими, часто не дотримуються необхідних етичних стандартів діяльності, тому що дуже часто їхні послуги надаються на гуманітарній, добровільній основі. В службові обов'язки тюремного управління і керівних органів входить інформування ув'язнених про діючі стандарти і шляхи подачі скарг. (Про професійну етику працівників охорони здоров'я див. **Розділ IV.**)

Внутрішні і зовнішні механізми розгляду скарг

20. Не кожна скарга ув'язненого вимагатиме офіційного розгляду і відповіді. На практиці тюремний персонал зможе вислухати і відреагувати на більшість скарг ув'язнених відразу, не відкладаючи її для офіційного розгляду. Більш серйозні скарги можуть бути спрямовані начальнику в'язниці для його особистого рішення.

21. Тюремна адміністрація також виграє, якщо надасть можливість ув'язненим направляти свої вимоги і скарги в громадські і неурядові організації по тих проблемах, що у в'язниці відразу вирішити непросто. Так, наприклад, адміністрація в'язниці може зв'язати ув'язнених-іноземців з місцевими благодійними і гуманітарними організаціями, що зможуть проконсультувати і надати необхідну допомогу через відвідування й аналогічні форми контактів.

22. На додаток до внутрішнього механізму **правило 36 (2)** також визнає роль зовнішніх інспекторів, що займаються скаргами ув'язнених. Тюремна інспекція є темою Розділу VIII цього Посібника, але на даному етапі важливо відзначити, що принцип 29 Зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, зобов'язує начальників в'язниць заснувати орган спостереження, нагляду й інспектування адміністрації в'язниць.

Принцип 29

(1)

З метою спостереження за вимогливим дотриманням відповідних законів і правил місця затримки регулярно відвідуються кваліфікованими особами й особами, що володіють достатнім досвідом, назначеними і відповідальними перед компетентною владою, відмінними від влади, у безпосередньому віданні яких знаходяться місця затримки чи ув'язнення.

(2)

Затримана особа чи особа, що знаходиться в ув'язненні, має право вільно й в умовах повної конфіденційності спілкуватися з особами, що відвідують місця затримки чи ув'язнення відповідно до пункту 1 при дотриманні розумних умов, необхідних для забезпечення безпеки і порядку в таких місцях.

23. Довіра громадськості до тюремної системи зросте, якщо такі органи будуть сформовані із шановних людей, що представляють різні інтереси. Серед них можуть бути представники адміністрації в'язниць, юристи і медичні працівники, а також неурядові організації, що працюють у сфері пенітенціарної системи. Крім того, ці органи могли б переглядати покарання й інші дисциплінарні міри, що накладаються на ув'язнених персоналом в'язниці. Будь-яка процедура розгляду скарг, будь-який орган, що займається цим, при умові, що вони позбавлені права перегляду скарг, безрезультатні.

24. Небажано поєднувати право застосування покарання з правом прийому і розгляду скарг, оскільки це призведе до наділення органа повноваженнями по розгляду апеляційних скарг із метою перегляду свого власного рішення. Насправді, рішення про перегляд, запропоноване в таких умовах, не буде вважатися обґрунтованим. Тому важливо, щоб ці повноваження були розподілені між різними органами.

Дотримання процесуальних прав підслідних і інших категорій ув'язнених

25. Процесуальні права ув'язнених мають різний сенс для різних категорій ув'язнених, таких як: підслідні, іноземці й інші групи ув'язнених, включаючи психічно хворих і психічно невірні, неграмотних і представників етнічних меншостей.

Підслідні ув'язнені

26. Підслідні ув'язнені становлять особливу категорію ув'язнених, тому що, не будучи засудженими, вони за законом вважаються невинними. Для цих ув'язнених першорядною задачею дуже часто є зняти із себе обвинувачення. У цьому зв'язку правило 93 МСП говорить:

З метою свого захисту підслідні ув'язнені повинні мати право звертатися там, де це можливо, за безкоштовною юридичною консультацією, приймати в ув'язненні юридичного радника, що взяв на себе їх захист, підготувати і передавати йому конфіденційні інструкції. З цією метою в їх розпорядження варто надавати за їх вимогою письмові приладдя. Побачення ув'язненого з його юридичним радником повинні відбуватися на очах, але за межами слуху співробітників поліцейських чи тюремних органів.

27. **Правило 93** створене для того, щоб підслідні ув'язнені, стосовно яких порушена справа, яка знаходиться на розгляді, мали можливість довести свою невинність. У цьому випадку персонал в'язниці зобов'язаний сприяти контактам підслідних з їхніми адвокатами, крім іншого, дозволяючи адвокатам відвідувати своїх підопічних для консультацій і створюючи умови для переписування і, де це необхідно, для спілкування ув'язненого з адвокатом по телефону чи з використанням інших засобів зв'язку.

Ув'язнені-іноземці

28. Ув'язнені-іноземці є особливо вразливою групою, оскільки в них немає зв'язків з родичами, і вони позбавлені підтримки, що надається іншим ув'язненим. Особливо це відчувається у випадках, коли ув'язнений не говорить мовою країни, де він утримується у в'язниці. По цій же причині ув'язнені-іноземці можуть не мати бажання оскаржити погане поводження з ними у в'язниці. Ті іноземці, що затримані за порушення імміграційних правил, можуть демонструвати ще більше небажання зі страху депортації. Тюремні посадові особи повинні усвідомлювати необхідність підтримки цієї категорії ув'язнених і уважно прислухатися до будь-яких їхніх скарг.

Інші групи, що вразливі або знаходяться в невідповідному положенні

29. Крім іноземців і підслідних ув'язнених, інші категорії, включаючи психічно хворих, неграмотних і етнічні меншості, можуть потребувати більшої підтримки, ніж інші ув'язнені, щоб скористатися механізмом подачі скарг у в'язницях. На тюремний персонал покладається обов'язок забезпечувати цю підтримку. Наприклад, тюремний персонал може допомогти неграмотному ув'язненому у листуванні, якщо сам ув'язнений виразить таке бажання.

30. Під час навчання і роботи тюремному персоналу необхідно нагадувати, що контакти ув'язнених з їхніми адвокатами конфіденційні. Це невід'ємне право всіх категорій ув'язнених, включаючи підслідних.

Дисципліна

31. Дисципліна - це один з методів здійснення контролю у в'язницях. Вона особливо ефективна в тому випадку, якщо застосовується для усунення серйозних порушень режиму у в'язниці, коли інші засоби виявилися не результативними. **Правила 27—30 МСП** визначають рамки дисципліни у в'язницях таким чином:

Правило 27

Дисципліну і порядок варто підтримувати з твердістю, вводячи, однак, тільки ті обмеження, що необхідні для забезпечення надійності нагляду і дотримання належних правил гуртожитку в закладі.

Правило 28 (1)

Ув'язнених не слід призначати в дисциплінарному порядку на роботу з обслуговування самого закладу.

(2)

Однак це правило не повинне перешкоджати належному функціонуванню системи самоврядування, при якій відповідальність за визначені види соціальної, виховної чи спортивної діяльності покладається на самих

ув'язнених, що працюють під наглядом у складі груп, створюваних з метою їхнього перевиховання.

Правило 29

Наступні фактори повинні завжди визначатися законом чи розпорядженнями компетентної адміністративної влади:

- (а) поведінка, що складає дисциплінарну провину;
- (б) вид і тривалість покарання, якому може бути підданий ув'язнений;
- (с) орган, що має право накладати покарання.

Правило 30 (1)

Покарання можна накладати тільки відповідно до такого закону чи такими розпорядженнями, причому жоден ув'язнений не може піддаватися повторному покаранню за той самий проступок.

(2)

Ні один ув'язнений не може бути підданий покаранню, при умові, що він не був попередньо інформований про проступок, що йому ставиться в провину, і не одержавши належної можливості висловитися у своє виправдання. Компетентні органи повинні піддавати кожну такого роду справу ретельному розгляду.

(3)

Там, де це необхідно і здійснено, ув'язненому варто надавати можливість виступати у свій захист через перекладача.

Застосовувані норми прав людини

32. **Стаття 9 Загальної декларації прав людини і стаття 9 (1) Міжнародного пакту** про громадянські і політичні права забороняють довільну затримку і тим самим установлюють правові принципи, що регулюють підтримку і зміцнення дисципліни у в'язниці. Важливо, щоб правила і заходи, за допомогою яких підтримується дисципліна у в'язниці, не були довільними. Ця заборона поширюється не тільки на зміст застосовуваних правил, але також і на заходи, за допомогою яких вони здійснюються.

33. **Правило 27** вимагає від тюремної адміністрації підтримувати дисципліну "із твердістю, вводячи, однак, тільки ті обмеження, що необхідні для забезпечення надійності нагляду і дотримання належних правил гуртожитку в закладі". Для того, щоб уникнути сваволі, "поведінка, що складає дисциплінарну провину", відповідно до **правила 29 (1)** повинна обов'язково "визначатися законом чи розпорядженнями компетентної адміністративної влади". МСП викладають у **правилі 30** основні гарантії, що попереджають сваволу при підтримці дисципліни у в'язниці.

Інші документи, що відносяться до цієї проблеми

34. Заборону сваволі при підтримці дисципліни у в'язниці також закріплено в статті 6 Африканської хартії про права людини і народів, у **статті 7 (2) і (3)** Американської

конвенції про права людини, у статті 5 (1) Європейської конвенції про права людини, а також у великому числі національних конституцій.

Наслідки, що стосуються виправних установ

35. Положення МСП, що стосуються дисципліни у в'язницях, а також інші правові норми про права людини, що забороняють сваволю, мають важливі наслідки для організації і управління в'язницями. Більш важливі з цих наслідків будуть розглядатися в порядку.

Тюремні правила, зафіксовані на папері

36. Важливо, щоб правила, що регулюють дисципліну у в'язницях, були зафіксовані письмово. Це звичайно робиться в правилах внутрішнього розпорядку в'язниці чи яких-небудь інших правилах, якими керується адміністрація установи. **Принцип 30 (1) Зводу принципів захисту всіх осіб**, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, вимагає, щоб такий розпорядок визначав наступне:

— **характер поведінки затриманого чи особи, яка знаходиться в ув'язненні, що представляє собою дисциплінарне правопорушення під час затримки чи ув'язнення;**

— **вид і тривалість дисциплінарного покарання, яке може бути накладено; а також**

— **влада, до компетенції якої входить призначення такого покарання.**

37. Крім того, щоб регулювати ступінь застосування санкцій до порушників дисципліни у в'язницях, важливо, щоб повноваження застосування таких санкцій були покладені на певну категорію керівного тюремного персоналу. Тюремна адміністрація повинна враховувати будь-який випадок застосування дисциплінарних санкцій стосовно будь-якого ув'язненого. Важливо також, щоб у правилах визначалися і констатувалися способи подачі апеляцій, доступні ув'язненим, що можуть побажати опротестувати дисциплінарне стягнення.

Періодичний перегляд тюремних правил

38. Сваволя існує не тільки через відсутність правил, але й у зв'язку з наявністю застарілих правил. У багатьох країнах тюремні правила і внутрішній розпорядок, як і багато інших аспектів тюремної системи, гостро потребують перегляду й удосконалення. Щоб запобігти цьому, тюремні правила і внутрішній розпорядок необхідно переглядати регулярно і приводити їх у відповідність з існуючими на даний момент правовими нормами.

Ознайомлення з правилами

39. Даремно мати тюремні правила і внутрішній розпорядок, якщо ніхто не знає про їхнє існування. Тому адміністрація в'язниці зобов'язана знайомити ув'язнених, а також

працівників установи з діючими дисциплінарними правилами при першому ж контакті з тюремною системою. Усі ці питання були вже розглянуті раніше в параграфах 11 і 12 цього Розділу в підрозділі "Скарги і їхній розгляд".

Засоби зміцнення дисципліни

40. З порушенням дисципліни у в'язниці можна боротися двома способами, а саме: використовувати внутрішні засоби управління чи, коли справа стосується порушення, що є злочином за законом, застосовувати формальні санкції карного процесу. Нереально і небажано за кожне порушення тюремних правил застосовувати формальні дисциплінарні міри. Дуже часто достатньо неофіційного попередження, дружньої ради, підбадьорення чи, навпаки, несхвалення, щоб тримати порушника під контролем. І тільки коли це не діє чи діє недостатньо, потрібно застосувати формальні дисциплінарні санкції.

41. Буде також нерозумно карати як за злочин за кожне порушення тюремних правил, що кваліфікується як злочин відповідно до карного законодавства. Наприклад, безглуздо порушувати кримінальну справу за обвинуваченням у злочинстві, якщо ув'язнений украв шматочок мила для того, щоб краще вмитися під душем. Тільки самі серйозні порушення заслуговують карного розгляду. І знову ж, працівники в'язниці несуть відповідальність, приймаючи рішення про порушення справи. Тюремне керівництво повинне інформувати персонал про відповідні шляхи і принципи ухвалення рішення, коли потрібно і коли не потрібно застосовувати норми карного процесу. Там, де такі правила в даний час не використовуються, вони повинні бути розроблені і доведені до відому персоналу.

42. Багато, щоб гарантії, які покладені в основу МСП, дотримувалися при застосуванні внутрішніх дисциплінарних санкцій. Однією з таких гарантії є вимога **правила 30 (2)**, відповідно до якого ув'язнений повинен бути інформований про проступок, що ставиться йому в провину, і одержати можливість висловитися своє виправдання, перед тим як понести покарання. Ув'язнені не повинні піддаватися покаранню на основі непідтверджених слухів, отриманих від донощиків. В ув'язнених є право спростувати будь-які доноси на них, особливо якщо такі доноси можуть викликати дисциплінарні покарання, а тюремна влада, відповідно, зобов'язана повідомляти ув'язнених про надходження цих доносів. Це особливо важливо, коли ув'язненому погрожує серйозне покарання в результаті судового розгляду, таке як утрата права на помилування. Наприклад, у справі **Кемпбел і Фелл проти Сполученого Королівства** [Campbell & Fell v. United Kingdom, 5 EHRR, 207 (1982)], Європейська комісія з прав людини прийшла до висновку, що ув'язнені, які відповідно до внутрішньої дисциплінарної процедури були покарані позбавленням права на помилування на термін до 570 днів за бунт і напад на персонал, мали право на всі гарантії, що вимагає судова процедура, включаючи присутність адвоката.

43. У випадках, коли порушення дисципліни розбирається адміністрацією в'язниці, ув'язнений має право бути заслуханим до накладення тюремною адміністрацією дисциплінарних санкцій перед вищою владою. Це затверджено в **принципі 30 (2) Зводу принципів захисту всіх осіб**, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі. Вимоги, що стосуються цього права, розглядаються в **параграфах 84—92**.

44. Якщо порушення дисципліни є злочином, ув'язнений має право на всі юридичні гарантії для того, щоб захищати себе. Зокрема, він має право на безперешкодний контакт з адвокатом, захисником чи родичами. У таких випадках, поки не закінчиться судовий розгляд, ув'язнений, навіть якщо він чи вона вже відбуває термін за інший злочин, зараховується до групи незасуджених (підслідних) ув'язнених і, таким чином, наділяється правами, відзначеними вище в **параграфах 26 і 27** цього Розділу.

Присутність адвоката

45. Вимога про те, що ув'язнені повинні бути вислухані перед тим, як дисциплінарне покарання буде накладено, не передбачає обов'язкової присутності адвоката на слуханні справи. Важко було б керувати установою, якби незалежно від характеру обвинувачення була обов'язкова присутність адвоката. Часто буває достатньо дати ув'язненому можливість пояснити свої дії і вислухати показання будь-яких свідків, що підтверджують його слова. Необхідно ретельно розглядати показання ув'язнених і їхніх свідків і враховувати ці показання при винесенні рішення.

46. Важливо, щоб ув'язнені, що дають показання в ході офіційного внутрішнього дисциплінарного чи інспекційного розгляду, не піддавалися залякуванню, тому що це не тільки заважає справедливому ходу розгляду, але і підриває віру в механізм подачі скарг у в'язниці і призводить до несприятливих наслідків у питаннях безпеки. На адміністрацію в'язниці покладений обов'язок не заохочувати, а карати хибну практику залякування ув'язнених, що з'являються перед дисциплінарним чи інспекційним органом.

47. Однак у дуже серйозних справах, що тягнуть за собою важке покарання чи зв'язаних з юридичними складнощами, адміністрація в'язниці може надати ув'язненому право на присутність адвоката. Щоб уникнути сваволі в реалізації адміністрацією цього свого права, умови, коли адвокат може бути присутнім при розгляді дисциплінарного порушення, повинні бути чітко визначені у внутрішніх правилах в'язниці і доведені до відомості ув'язнених.

48. У багатьох країнах через невеликі кошти уряд і тим більше адміністрації в'язниць не в змозі надати ув'язненому адвоката під час слухань по дисциплінарних правопорушеннях. Уряд чи тюремна влада можуть вийти з положення, дозволивши неурядовим, добровільним громадським і благодійним організаціям, що працюють з ув'язненими, задовольнити юридичні потреби ув'язнених через цільові програми по наданню правової допомоги. Адміністрація в'язниці може прискорити цей процес, заохочуючи контакти між ув'язненими і неурядовими організаціями.

Хто підтримує дисципліну у в'язниці?

49. Тільки працівники в'язниці можуть здійснювати дисциплінарні повноваження у в'язниці. **Правило 28 (1) МСП** зобов'язує адміністрацію припиняти широко розповсюджену в багатьох країнах практику передачі обов'язків по підтримці дисципліни деяким категоріям ув'язнених, називаних "президент", "мер", "генерал", "маршал" і

т.д. і так чи інакше наділених дисциплінарними повноваженнями стосовно своїх спів-товаришів по ув'язненню.

Покарання

50. Покарання повинне бути результатом і логічним завершенням дисциплінарного процесу і повинне призначатися після того, як скарга, що надійшла на ув'язненого підтвердилася. Отже, воно є невід'ємною частиною дисциплінарної системи у в'язниці. На практиці в багатьох країнах порядок у в'язницях підтримується не тільки шляхом застосування формальних дисциплінарних санкцій, але і шляхом залякування ув'язнених неформальними заходами впливу, які тюремний персонал вводить у практику для ув'язнених, які нібито не бажають підкорятися. Загальні принципи призначення покарання у в'язницях містяться в **Правилах 31 і 32 МСП**, у яких, зокрема, говориться:

Правило 31

Тілесні покарання, ув'язнення в темній камері і жорстокі, нелюдські і принижуючі людську гідність види покарання варто забороняти як покарання за дисциплінарні провини.

Правило 32 (1)

Покарання, що передбачає суворе ув'язнення чи скорочення раціону харчування, можна накладати тільки після огляду ув'язненого лікарем, що повинен письмово підтвердити, що ув'язнений здатний перенести таке покарання.

(2)

Це ж відноситься і до інших видів покарання, здатних заподіяти покараному фізичний чи психологічний збиток. Такі покарання не повинні ні в якому разі суперечити положенням правила 31 чи ж відхилятися від них.

(3)

Лікар зобов'язаний відвідувати щодня ув'язнених, підданих такому покаранню, і доводити свою думку до відому директора, якщо він вважає за необхідне перервати чи змінити покарання з причин фізичного чи психічного стану ув'язненого.

51. Відповідно до сучасних гуманітарних норм **Правило 32** суперечить правилу 31 і не може далі розглядатися як складова частина кодексу міжнародних норм, який розробляється, що встановлює правила поведінки з ув'язненими. Скорочення раціону харчування є необґрунтованим каральним заходом, що згубно впливає на здоров'я ув'язнених. **Правило 32** також не в змозі витлумачити термін "суворе ув'язнення" і не роз'яснює, як довго ув'язнений може піддаватися цьому покаранню. Проте, ясно, що "суворе ув'язнення" шкідливо впливає на здоров'я ув'язнених і неприпустимо з погляду загальноприйнятих норм прав людини.

52. Також слід зазначити той факт, що деякі заходи впливу, приведені в **правилі 32**, іноді застосовуються до ув'язнених у якості "покарання" з метою запобігання тюремного безладу, тобто перш, ніж дисципліна буде порушена. Крім цього, стосовно несумісності **правила 32** із прогресом загальнолюдських норм поведінки варто також підкреслити, що МСП указують на необхідність того, що будь-якому покаранню повинен передувати відповідний дисциплінарний процес.

53. Правила МСП, що встановлюють порядок подачі і розгляду скарг і освітлені вище в цьому Розділі, такою ж мірою застосовні і до покарань. Якщо ув'язнені виражають невдоволення, то вони мають право оскаржити форми і методи здійснення покарання. Тюремна влада повинна бути готова ужити відповідні заходи протидії зловживанню владою при призначенні покарання. Ці заходи повинні містити в собі регулярний, частий і незалежний перегляд умов покарання.

Застосовувані норми прав людини

54. **Статті 5 і 7 Загальної декларації** прав людини і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права забороняють катування й інші форми жорстокого, нелюдського і принижуючого людську гідність поводження чи покарання і підкріплюють правила МСП, що стосуються покарання у в'язницях. Безпосередньо стосується в'язниць **стаття 10 Міжнародного пакту** про громадянські і політичні права вимагає:

(1)

Всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і повагу гідності, властивой людській особистості.

(2)

(а) Обвинувачувані у випадках, коли відсутні виняткові обставини, утримуються окремо від засуджених і їм надається окремий режим, що відповідає їхньому статусу незасуджених осіб.

(б) Обвинувачувані неповнолітні відокремлюються від повнолітніх і в найкоротший термін доставляються в суд для винесення рішення.

(3)

Пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їхнє виправлення і соціальне перевиховання. Неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їхньому віку і правовому статусу.

55. У **Загальному коментарі 21 (44)** від 6 квітня 1992 року Комітет ООН по правах людини заявив, що від держав вимагається поводитися з ув'язненими і затриманими з повагою до їх гідності. Комітет заявив, що це "основне і загальне правило", застосування якого не може залежати від наявності матеріальних коштів у держав.

Катування, жорстоке, нелюдське чи принижуюче гідність поводження чи покарання

56. Катування і жорстоке, нелюдське, принижуюче гідність поведження чи покарання також заборонені **статтею 5 Африканської хартії про права людини і народів, статтею 5 Американської конвенції про права людини і статтею 3 Європейської конвенції про права людини.**

57. У **статті 5 Всеамериканської конвенції** по запобіганню катувань і покаранню за катування говориться:

Ні небезпечний характер затриманого чи ув'язненого, ні відсутність надійної системи охорони у в'язниці чи виправній установі не виправдовують застосування катувань.

58. Про заборону катувань чи жорстокого, нелюдського і принижуючого достоїнство поведження чи покарання прямо чи побічно говориться в конституціях усіх країн світу. Щоб поширити цей принцип всюди, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти катувань і жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поведження і покарання ставить за обов'язок державам і урядам розслідувати і карати такі дії і відшкодовувати збиток жертвам катувань і жорстокого, нелюдського і принижуючого гідність звертання і покарання.

59. Найголовнішим принципом, яким керується система покарань у в'язницях, є те, що ув'язнені не повинні піддаватися катуванням чи будь-якій іншій формі жорстокого, нелюдського і принижуючого людську гідність поведження. Конвенція проти катувань і інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поведження і покарання (1984) у **статті 1.1** описує катування таким чином:

Для цілей цієї Конвенції визначення "катування" означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюється сильний біль чи страждання, фізичне чи моральне, щоб одержати від нього чи від третьої особи відомості чи визнання, покарати його за дію, що зробила вона чи третя особа чи в здійсненні якого вона підозрюється, а також залякати чи примусити її чи третю особу, чи з будь-якої причини, основаної на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль чи страждання заподіюються державною посадовою особою чи іншою особою, що виступає в офіційній якості чи по їхньому підбурюванню, чи з їх відома або мовчазної згоди. У це визначення не включаються біль чи страждання, що виникають лише в результаті законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково.

Коли поведження чи покарання є катуванням, жорстоким, нелюдським чи принижуючим гідність?

60. Після декількох випадків катувань і жорстокого, нелюдського і принижуючого поведження чи покарання у в'язницях багатьох країн був розроблений ряд загальних принципів. Відповідно до цих принципів покарання є жорстоким, нелюдської чи принижуючим гідність поведженням (і тому неприйнятним), якщо воно:

- а) нерозмірно зробленому акту чи меті підтримки дисципліни і режиму, що наказується;**
- чи б) нерозумно;**
- чи с) не є необхідним;**

чи d) довільно;
і е) викликає невинуваті біль і/чи страждання.

61. Для того, щоб визначити, чи порушує покарання кожний з цих принципів, повинні бути прийняті в увагу наступні фактори, а саме:

- 1) характер і тривалість покарання;
- 2) частота повторення і можливі сумарні наслідки в залежності від статі, віку й інших відповідних фізичних характеристик ув'язненого;
- 3) стан фізичного і/чи розумового здоров'я ув'язненого;
- 4) будь-яка можливість кваліфікованої і компетентної медичної перевірки наслідків покарання для фізичного і розумового здоров'я ув'язненого;
- 5) відповідність законам.

62. Тюремні посадові особи не вправі обґрунтовувати жорстоке поводження з ув'язненими, посиляючись на законодавство чи інструкції вищих органів. У зв'язку з цим **Стаття 5 Кодексу поводження посадових осіб** по підтримці правопорядку передбачає, що жодна посадова особа по підтримці правопорядку не може здійснювати, чи підбурювати, терпимо відноситися до будь-якої дії, що є катуванням чи іншим жорстоким, нелюдським чи принижуючим гідність видом поводження і покарання, і жодна посадова особа з підтримки правопорядку не може посилатися на розпорядження вищестоящих осіб чи такі виняткові обставини, як стан війни чи погроза війни, погроза національної безпеки, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан для виправдання катувань чи інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання.

Пропорційність покарання

63. Застосовувані норми дотримання прав людини, що регламентують покарання у в'язницях, вказують на принцип пропорційності, відповідно до якого покарання ніколи і ні в якому разі не повинне застосовуватися непропорційно зробленому правопорушенню. У цьому зв'язку **Стаття 3 Кодексу поводження посадових осіб** з підтримки правопорядку забороняє застосування сили посадовими особами, за винятком випадків "крайньої необхідності й у тій мірі, у якій це потрібно для виконання їхніх обов'язків". Крім того, **Принцип 16 Основних принципів** Організації Об'єднаних Націй по застосуванню сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримки правопорядку попереджає:

Посадові особи з підтримки правопорядку у своїх відносинах з особами, що знаходяться під вартою чи в ув'язненні, не застосовують вогнепальної зброї, за винятком випадків самооборони чи захисту інших від безпосередньої погрози смерті чи серйозного поранення, чи коли це строго необхідно для запобігання втечі особи, що знаходиться під вартою чи в ув'язненні і є небезпечною, про яку говориться в **принципі 9**.

(Небезпекою відповідно до **принципу 9** є небезпека здійснення "особливо серйозного злочину, який тягне за собою велику погрозу для життя".)

Форми покарання у в'язницях

64. **Правило 29 (b) МСП**, а також **принцип 30 (1) Зводу принципів** захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, вимагають, щоб форма і тривалість покарання були визначені законом у письмовій формі чи в правилах внутрішнього розпорядку. На практиці покарання, що можуть накладатися за порушення тюремної дисципліни, численні і різноманітні. Деякі з цих форм покарання будуть розглянуті нижче.

Одиночне ув'язнення

65. З усіх форм покарання одиночне ув'язнення, можливо, відоме більше, ніж інші. **Правило 32 (1) МСП** забороняє "покарання, що передбачають суворе ув'язнення чи скорочення раціону харчування" до "огляду ув'язненого лікарем, що повинен письмово підтвердити, що ув'язнений здатний перенести таке покарання".

66. Хоча МСП не забороняють одиночне ув'язнення, вони передбачають його як форму покарання, що застосовується не часто і як винятковий захід. У своєму Загальному коментарі № 20 (44) від 3 квітня 1992 року Комітет ООН з прав людини відзначає:

"тривале одиночне ув'язнення" може йти врозріз із заборобою на застосування катувань. Принцип 7 Основних принципів ООН поведження з ув'язненими говорить, що

варто додавати і заохочувати зусилля по скасуванню одиночного утримання як покарання чи по обмеженню його застосування.

67. Виходячи з численних думок і рішень Комітету ООН з прав людини, а також національних і міжнародних органів, правильне застосування одиночного ув'язнення можна коротко описати таким чином:

Тривале одиночне ув'язнення

68. Тривале одиночне ув'язнення незаконне. У своєму Загальному коментарі № 20/44 до **статті 7 Міжнародного пакту** про громадянські і політичні права Комітет ООН з прав людини відзначає, що "тривале одиночне ув'язнення затриманого чи ув'язненого може розглядатися" як заборонений акт катування. Наприклад, у справі **Ларроса проти Уругваю** (Larrosa v. Uruguay, No. 88/1981) Комітет ООН з прав людини визнав, що одиночне ув'язнення на один місяць було занадто тривалим і порушило право ув'язненого на повагу його гідності.

Невизначене одиночне ув'язнення

69. Одиному ув'язненню на невизначений час не повинен бути підданий жоден ув'язнений, ні при яких обставинах, як, наприклад, у випадку **Дейва Мараиса проти Мадагаскару** (Communication No. 49/1979). Дейв Мараис був південноафриканським підданим, що відбуває термін у в'язниці в Мадагаскарі. Після спроби втечі з в'язниці його тримали більш трьох років в одиначній камері площею один метр на два, позбавивши права переписування і спілкування. Протягом цього часу його лише двічі випускали з в'язниці на короткий термін, щоб він міг бути присутнім на судових розглядах у столиці країни, Антананаріву. Комітет ООН з прав людини визнав подібне поводження нелюдським.

Повторне одиначне ув'язнення

70. Повторне одиначне ув'язнення також незаконне. Дуже часто одиначне ув'язнення розуміється і застосовується адміністрацією в'язниці як зручний і ефективний спосіб поводження з ув'язненими з поганою репутацією незалежно від того, в чому ув'язнений обвинувачується в даному конкретному випадку. Тенденція, імовірно, наступна:

якщо ув'язнений вже один раз отримав вирок до одиначного ув'язнення, то набагато легше направити його туди знову без належного виправдання чи пояснення. Через шкідливий вплив, який одиначне ув'язнення може робити на фізичний і розумовий стан ув'язненого, адміністрація в'язниці зобов'язана припиняти таку тенденцію.

Одиначне ув'язнення, поєднане з іншим покаранням

71. Одиначне ув'язнення не можна поєднувати з будь-якою іншою формою покарання. Це відповідає принципу **правила 30 (1)**, який говорить, що жоден ув'язнений не може бути покараний двічі за одне порушення. Так, у випадку, що відбувся в Зімбабве, ув'язнений був присуджений до 3 рокам за крадіжку зі зломом. Коли він був засуджений, суддя приєднав до цього покарання відстрочений вирок, що передбачає тюремне ув'язнення і каторжні роботи на 3 роки, причому додав, що перші й останні два тижні він повинен провести в одиначному ув'язненні з обмеженням раціону харчування. Верховний суд Зімбабве ухвалив, що одиначне ув'язнення з обмеженням харчування нелюдсько і принижує гідність, і тому є неконституційним. Суд оголосив, що ці дві форми покарання "нагадують часи варварства" (S v. Masitere, 1991 (1) SA 804).

Лікар не повинен брати участь у процесі покарання

72. У будь-якому випадку необхідно, щоб лікар чи інший кваліфікований медичний працівник міг надавати необхідну допомогу ув'язненим, стосовно яких застосована будь-яка форма покарання, але не з метою підтримки здатності ув'язненого переносити покарання. Участь медичного персоналу в призначенні покарання у в'язницях піднімає важливу етичну проблему для професійних медичних працівників і докладно висвітлюється в **Розділі IV** цього Посібника. Особливо це справедливо стосовно **правила 32 (1)**, що вимагає, щоб медичний працівник обстежив ув'язненого і дав висновки, що він зможе винести таке покарання, як одиначне ув'язнення, до приведення його у виконання.

Принцип 3 Принцип медичної етики, що стосується ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, у захисті ув'язнених і затриманих осіб від катувань і інших

жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1982 року, затверджує, що

працівники охорони здоров'я, особливо лікарі, порушують медичну етику, якщо вони втягнуті в будь-які інші професійні відносини з ув'язненими чи затриманими особами, метою яких не є виключно обстеження, охорона чи поліпшення їх фізичного чи психічного здоров'я (підкреслене мною. - Ред.)

73. Медичний працівник, який дає висновок, що покараний може винести одиночне ув'язнення, порушує цей принцип. Але немає нічого поганого в тому, що медичний працівник уважний до потреб тих, хто знаходиться в одиночному ув'язненні чи тих, на кого накладене аналогічне покарання. Медичний працівник має право порадити адміністрації в'язниці перервати одиночне ув'язнення чи інше покарання, що може загрожувати здоров'ю ув'язнених, і адміністрація в'язниці повинна брати до уваги такі професійні рекомендації. Наприклад, в одній справі, розглянутій Європейською комісією з прав людини, Крохер і Моллер, підозрювані швейцарською поліцією в тероризмі, утримувалися в одиночному ув'язненні. Вони знаходилися під медичним і психіатричним спостереженням. За рекомендацією лікарів, умови їхнього утримування були поступово поліпшені, і вони були звільнені з одиночного ув'язнення через два місяці. І хоча Європейська комісія з прав людини власне кажучи не виправдала дії держави в цьому випадку, вона не виявила і порушення положень Європейської конвенції про права людини. [Krocher & Moller v. Switzerland, Application No. 8463/ 78 (1983)].

74. Зазвичай, обов'язком медичного персоналу є інформування адміністрації про етичні проблеми, що виникають у процесі виконання ролі, яка відводиться їм адміністрацією.

Правила одиночного ув'язнення повинні бути чітко сформульовані

75. Необхідно, щоб тюремні правила ясно визначали умови, при яких може застосовуватися одиночне ув'язнення. У тих місцях, де в'язниці не мають чи не можуть мати кваліфікований медичний персонал (через недолік коштів), адміністрація в'язниці може запрошувати на добровільній основі медичних працівників з неурядових, релігійних і благодійних організацій для медичного огляду осіб, що знаходяться в одиночному ув'язненні. Професійний і моральний обов'язок медичного персоналу стосовно ув'язнених обговорюється більш детально в **Розділі IV** цього Посібника.

Наручники, кайдани й інші засоби утихомирення

76. **Правило 33 МСП** цілком забороняє використання засобів утихомирення як покарання.

Як покарання ніколи не слід користатися такими засобами утихомирення, як наручники, кайдани, гамівні сорочки чи ланцюги. Крім того, кайданами і ланцюгами взагалі не можна користатися як засобом утихомирення.

77. Однак **правило 33** дозволяє використання засобів утихомирення в обмежених обставинах у наступних цілях:

а) для запобігання втеч під час транспортування, за умови, що ув'язнені звільняються від пут, як тільки вони з'являються перед судовими чи адміністративними органами;

б) із причин медичного характеру і за вказівкою лікаря;

с) за наказом директора, якщо інші міри виявляються недійсними, коли ув'язненому потрібно перешкодити заподіяти шкоду собі самому чи іншим або завдати матеріальної шкоди; у таких випадках директор зобов'язаний негайно проконсультуватися з лікарем і представити доповідь вищестоящим адміністративним органам.

При цьому **правило 34** вимагає:

Методи і способи застосування засобів утихомирення визначаються центральним тюремним управлінням. Ці засоби не слід застосовувати довше, ніж це є необхідним.

78. У сукупності **правила 33 і 34** означають, що тюремні посадові особи не можуть застосовувати засоби фізичного утихомирення, окрім як з метою запобігання ув'язнених від нанесення каліцтв собі чи іншим особам. Обставини, при яких медична етика може виправдувати використання засобів утихомирення, розглядаються в **Розділі IV** цього Посібника, присвяченого медичному обслуговуванню ув'язнених. Заслугує на увагу і вимога, яка забороняє використання засобів утихомирення, коли ув'язнений з'являється перед судом. Дуже часто ув'язнених приводять у суд у ланцюгах і наручниках. Це заборонено МСП.

Тілесне покарання

79. Це покарання також заборонено **правилом 31**, що відносить його до жорстокого, нелюдського і принижуючого гідність покарання. Тому незаконно бити чи пороти ув'язнених в якості покарання за порушення тюремної дисципліни.

Утрата можливості дострокового звільнення

80. У багатьох місцях позбавлення права на дострокове звільнення, включаючи право на помилування, дуже часто застосовується як форма покарання. Хоча це і є самою популярною формою покарання за порушення тюремного режиму, для того, щоб уникнути сваволі, необхідно обмежити цю міру покарання, застосовуючи її тільки за самі серйозні і повторні порушення. Бажано, щоб позбавлення права на дострокове звільнення було чітко визначене, щоб не виявитися необмеженим у часі.

81. Наприклад, до 1983 року повноваження адміністрацій в'язниць у Сполученому Королівстві Великобританії і Північної Ірландії були невизначеними. Після випадку, що відбувся в Британії, Європейська комісія з прав людини заявила в 1984 році, що тюремна адміністрація не мала права накладати покарання у вигляді позбавлення права на помилування на 570 днів, не давши ув'язненому можливості одержати юри-

дичну допомогу для захисту. Комісія не схвалила позбавлення права на помилювання (Campbell and Fell v. United Kingdom (1984) 7 EHRR 165).

Заходи впливу на органи почуттів

82. Відповідно до **правила 31** адміністрації в'язниці заборонено замикати ув'язнених у камери зі штучним освітленням і недостатньою вентиляцією в покарання за порушення дисципліни чи за будь-якою іншою причиною. Наприклад, в одній справі в Зімбабве покарання ув'язненого, присудженого до страти, включало поміщення його в одиночну камеру, в якій електричне світло горіло 24 години на добу і контролювалося вимикачем за межами камери. Камера була без вікон, і йому дозволяли гуляти тільки 30 хвилин на день. Це було визнано нелюдським і принижуючим гідність поводженням [Conjwayo v. Minister of Justice and Legal and Parliamentary Affairs, 1991, (1) ZLR 105 (SC)J].

Скорочення раціону харчування

83. **Правило 32 (1)** забороняє обмеження раціону харчування як форми покарання, за винятком тих випадків, коли лікар оглянув ув'язненого і зробив висновок у письмовій формі, що він витримає таке покарання. Як стверджувалося в **параграфі 50** цього Розділу й ілюструвалося вище, у **параграфі 69**, на прикладі справи Мазитере з Зімбабве, зараз спостерігається тенденція до того, щоб вважати обмеження раціону харчування неправомірною формою покарання.

Сполучене чи подвійне покарання за одне порушення

84. **Правило 30 (1) МСП** забороняє карати ув'язненого два рази за те саме порушення дисципліни. Дуже часто, наприклад, ув'язнених переводять з однієї камери в іншу чи з однієї в'язниці в іншу після відбуття покарання за порушення дисципліни. Це правило забороняє переведення ув'язненого з метою покарання в поєднанні з іншими формами покарання. Однак це не відноситься до випадків, коли переведення застосовується як єдина форма покарання. Наприклад, якщо в якості покарання ув'язненого переводять на більш строгий режим утримування, то це в більшості випадків спричинить за собою переведення його в іншу установу з відповідним режимом. Тому необхідно, щоб при накладенні покарання тюремні посадові особи приділяли велику увагу наслідкам, що виникають чи можуть виникнути в результаті застосування обраної форми покарання. В усіх випадках варто уникати додаткових дисциплінарних мір, відмінних від тих, які логічно і безпосередньо пов'язані з обраною формою покарання, і піклуватися про зведення до мінімуму побічних наслідків покарання, що негативно відбиваються на правах ув'язнених.

Перегляд дисциплінарних покарань

85. Для підтримки порядку у в'язницях важливо, щоб в ув'язнених, незадоволених засобами і мірами, застосованими до них для підтримки дисципліни, була можливість оскаржити. У цьому зв'язку механізм розгляду скарг потрібний з двох причин, а саме: перше - щоб не допустити перевищення влади і зловживання дисциплінарними мірами з боку адміністрації, і друге - щоб виправляти порушення чи несправедливість,

що відбуваються при підтримці дисципліни у в'язницях. Ув'язнені заслуговують того, щоб знати шляхи перегляду рішень і мати право користатися ними

Застосовувані норми прав людини

86. МСП не містять ніяких правил чи положень, зв'язаних з переглядом дисциплінарних покарань у в'язницях. Однак у **статті 8 Загальної декларації прав людини** говориться про необхідність мати деякі форми офіційного перегляду дисциплінарного покарання:

Кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення його основних прав, наданих йому конституцією чи законом.

87. Ця необхідність ще раз підкреслена і підтверджена в **статті 2 (3) Міжнародного пакту** про громадянські і політичні права, у якому держави приймають зобов'язання:

(а)
забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої... порушені, ефективний засіб правового захисту, навіть якщо це порушення було зроблене особами, що діяли в офіційній якості;

b)
забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка вимагає такого захисту, установлювалося компетентними судовою, адміністративною чи законодавчою владою чи будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту;

c)
забезпечити застосування компетентною владою засобів правового захисту, коли вони надаються.

88. У відповідності зі **статтями 2 і 12—16 Конвенції проти катувань** і інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання держави приймають зобов'язання попереджати, розслідувати і карати акти катувань чи жорстокого, нелюдського чи принижуючого гідність поводження чи покарання, зроблені на їх території. Тому що це стосується прав ув'язнених, ці зобов'язання вимагають створення ефективної системи для розгляду скарг ув'язнених.

Інші правові документи

89. Зобов'язання забезпечити ефективний захист (механізм подачі скарг і перегляду покарань) за порушення прав ув'язнених шляхом перевищення влади при контролі за дисципліною і накладенні покарання також міститься в **статті 1 Африканської хартії про права людини і народів, статтях 2 і 25 Американської конвенції про права людини** й у **статті 6 Всеамериканської конвенції по запобіганню катувань** і покарань за застосування катувань.

Характер механізму перегляду покарання

90. Адміністрація в'язниці несе відповідальність за створення і здійснення процесу перегляду рішень. Звичайно він є частиною механізму подачі скарг, що розглядався вище в цьому Розділі. Начальник пенітенціарної установи повинен нести відповідальність за функціонування внутрішнього процесу перегляду дисциплінарних покарань.

91. Усередині національних тюремних систем може бути створена центральна структура перегляду покарань у випадку, якщо ув'язнені не задоволені цією процедурою всередині в'язниці, в якій вони утримуються. Перевага такого центрального механізму перегляду полягає в тому, що він значно зменшить небезпеку залякування ув'язнених адміністрацією, у випадку якщо ув'язнені захочуть опротестувати рішення, що було прийнято в тій в'язниці, де вони утримуються.

92. Щоб користатися довірою ув'язнених, перевірка повинна проходити без надмірного зволікання. Прохання ув'язнених про перегляд покарання повинні здійснюватися швидко і негайно. Прохання про перегляд, а також рішення по них повинні ретельно реєструватися. Крім того, орган, що займається переглядом покарання, у кожному випадку повинен обґрунтовувати свої рішення.

93. Крім внутрішнього механізму перегляду покарань у рамках тюремної системи, ув'язнені повинні знати про існування незалежних процедур оскарження за межами цієї системи. Деякі з них уже висвітлювалися раніше в підрозділі "Скарги". Нижче, у **Розділі VIII ("Інспекція")**, у даному Посібнику також обговорюється організація незалежних адміністративних механізмів.

Судові перевірки

94. Суди також уповноважені і зобов'язані здійснювати контроль за дотриманням дисципліни і виконанням покарання у в'язницях, щоб вони відповідали закону, не були деспотичні чи несправедливі.

95. Основною перешкодою для судових перевірок є великі витрати робочого часу адвокатів і, відповідно, високі гонорари. Більшість ув'язнених не може собі це дозволити і тому не в змозі заперечувати в суді дисциплінарні й інші міри, які порушують їх права. Робота з контролю за дотриманням прав ув'язнених і повідомлення скарг про ці порушення до суду є, таким чином, справою добровольців і неурядових організацій, що діють в інтересах суспільства й ув'язненого. Втручання неурядових організацій багато в чому сприяло поліпшенню положення з правами ув'язнених.

96. Незважаючи на існуючі труднощі і обмеження, уряди несуть відповідальність за створення умов, при яких ув'язнені могли б одержувати законну підтримку у вигляді судового нагляду за поведінням тюремної адміністрації. З цієї причини правова підтримка повинна стати доступною для ув'язнених.

Розділ III

ФІЗИЧНІ УМОВИ - ОСНОВНІ ПОТРЕБИ

Загальні положення

1. Умови життя у в'язниці є одним з головних факторів, що обумовлюють почуття власної гідності і самоповаги ув'язненого. Місце, де він спить, який одяг йому дозволено носити, що, де і як він їсть, чи має постіль із простирадлами і ковдрою чи спить на підлозі, укритись ганчір'ям, чи має можливість помитися і як часто, чи має постійний доступ до туалету чи змушений просити (а іноді благати) наглядача відвести його щораз, коли виникає потреба, — усе це має величезний вплив на психічний стан ув'язненого.

2. Всі основні документи з прав людини підкреслюють право на людську гідність. Загальна декларація прав людини підтверджує це право у своїй найпершій статті.

Стаття 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права наказує: **Всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і повагу гідності, властивої людській особистості.**

Основні принципи поводження з ув'язненими і Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, містять аналогічні положення вже в перших своїх статтях.

3. Вкрай погані фізичні умови разом з порушенням права ув'язненого на повагу людської гідності можуть також бути прирівняні до того, що мається на увазі під жорстокими і незвичайними видами покарань. Вони можуть бути небезпечні для здоров'я ув'язненого чи навіть для його життя і, будучи такими, порушують його право бути вільним від "катувань і інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження", як підкреслено Загальною декларацією прав людини (ст. 5) і Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (ст. 7), Конвенцією проти катувань і інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання; і знову, у ще більш чіткому формулюванні, у **Зводі принципів (принцип 6)**. У деяких випадках ці умови застосовуються свідомо, з метою зламати ув'язненого, залякати його, змусити дати показання, зізнатися і т.д., іноді це просто результат недбалості. У будь-якому випадку вони є серйозним порушенням одного з основних прав людини.

4. Мінімальні стандартні правила ООН про поводження з ув'язненими (МСП) містять кілька статей, які докладно розглядають питання, пов'язані з матеріальною стороною умов утримування у в'язниці, і вони будуть обговорені нижче.

Гарні тюремні умови вимагають не тільки грошей, але і належного підходу

5. У тім, що визначає тюремні умови, так само як і в тім, що стосується основних вимог стосовно житла й основних потреб самих ув'язнених, багато чого залежить і може бути поліпшене шляхом зміни політики, а також через творчий підхід персоналу, а не тільки шляхом збільшення фінансових витрат.

6. Для співробітників, що займаються організацією житла для ув'язнених чи тих, хто вирішує, скільки ув'язнених може прийняти дана установа, може бути корисним завжди пам'ятати, що камера для ув'язненого - це те ж саме, що для них самих рідний будинок. Вони могли б спробувати представити себе живучими в даній камері і вирішити, що було б для них найважливішим у даних обставинах, що можна було б змінити при відносно низьких витратах чи, навпаки, що буде для них найбільш неприємним. При такому настрої вони змогли б прийняти рішення, при якому щонайкраще використовувалася б існуюча інфраструктура, і в той же час вони знали б, де підвести ризик.

7. Незважаючи на те, що важко досягти значних поліпшень у фізичних умовах ув'язнення без вкладення значних грошових сум, немає виправдання тому, що ув'язнені піддаються утримуванню в умовах, що порушують права людини і принижують людську гідність. (По цьому питанню див. **"Введення в Посібник", параграфи 9 і 10.**) Більш того, в'язниця є робітничим середовищем для тюремного персоналу, що також має право на кращі умови. В інтересах і ув'язнених, і персоналу, щоб професійні асоціації, неурядові організації, зацікавлені приватні особи, включаючи тюремних службовців, і інші люди, що працюють у в'язницях, звернули увагу політиків на ці проблеми і дали зрозуміти, що так чи інакше в'язниці не можуть функціонувати без цього.

Приміщення

Одиночні і загальні камери

8. Правило 9 (1)

Там, де ув'язнені ночують у камерах чи у кімнатах, кожний з них повинен мати в розпорядженні окрему камеру чи кімнату. Якщо по особливих причинах, таких, як тимчасове перевантаження в'язниці, центральному тюремному управлінню приходится відмовитися від застосування цього правила, поміщати двох ув'язнених у ту саму камеру чи кімнату є небажаним.

Хоча одиночні камери бажано використовувати для розміщення по одному ув'язненому в кожній, досвід показує, що можна розміщувати двох ув'язнених в одну камеру-одиночку, якщо розміри, вентиляція, меблювання, санвузол і т.д. відповідають встановленим нормам. У зв'язку з цим **правило 9 (1)** є застарілим. Проте, якщо з будь-яких причин камери повинні прийняти більш ніж одного ув'язненого, тюремна адміністрація повинна переконатися в тому, що при цьому не виникне випадків гомосексуального домагання чи інших зловживань.

9. Крім цього, на тюремну адміністрацію покладається відповідальність за забезпечення мінімальних стандартів:

- площа підлоги і висота стелі на одного ув'язненого;
- освітлення і вентиляція;
- особиста і загальна гігієна в межах камери чи можливість скористатися загальними зручностями;

- спальні приналежності і меблювання, включаючи окреме збереження речей ув'язненого.

10. Правило 9 (2)

Там, де є загальні камери, розташовуваних у них ув'язнених варто піддавати ретельному добору, щоб упевнитися, що вони здатні жити разом у таких умовах. По ночах варто здійснювати постійний нагляд, сумісний з характером закладу.

Розміщення в загальних камерах спричиняє цілу масу проблем. Коли разом проживає велика кількість людей із кримінальним минулим, присуджених часом за насильницькі злочини, вони, дуже імовірно, знайдуть таких ув'язнених, з якими будуть погано поводитися, чи проявляти свою схильність до інших видів небезпечного поводження, наприклад бандитизму. У загальних камерах повинні застосовуватися стандарти рівня життя, встановлені на душу населення (див. параграф 9.)

11. За цією та іншими подібними причинами персонал в'язниці повинен дотримуватися крайніх запобіжних заходів, особливо коли ув'язнені розміщені в загальних камерах. Ув'язнені, схильні до насильства як у в'язниці, так і за її межами, не повинні ніколи поміщатися в загальні камери. Ув'язнені не повинні поміщатися в загальні камери, поки співробітники в'язниці не дізнаються про них достатньо багато і не зможуть оцінити, чи підходять вони для спільного розміщення, як запропоновано Правилами.

12. Для того, щоб здійснювати нагляд у загальних камерах уночі, наглядач повинен перевіряти їх через визначені інтервали часу, що не перевищують однієї години. Крім того, він повинен нести пост в межах зони чутності, для того щоб увесь час чути те, що відбувається усередині (і, якщо потрібно, допомогти негайно). Перевірки, проте, не повинні бути нав'язливими. Їх потрібно проводити таким чином, щоб не будити сплячих ув'язнених.

13. Хоча розміщення ув'язнених в одиночних камерах згідно МСП вважається загальним правилом, потрібно особливо звернути увагу на **правило 86 МСП**, у якому говориться:

На ніч підслідних ув'язнених варто розміщувати поодиноці в окремих приміщеннях, з огляду на місцеві особливості, що пояснюються кліматичними умовами.

Це правило підкреслює те, що підслідним, котрі вважаються невинними доти, поки їх провина не доведена судом, повинні бути надані умови, що, принаймні, не гірше умов для засуджених. (Див. також **Розділ I, параграфи 41-43.**)

14. Бажано, щоб щоденна спільна діяльність проводилася за повною програмою. У цих умовах ув'язнені проводять багато часу в компанії один з одним. Можливість самоти, таким чином, має особливе значення. У цьому випадку велику роль грає форма розміщення — камери-одиночки чи загальні камери. Це особливо варто врахувати при будівництві і введенні в'язниць у дію.

Розміри

15. Правило 10

Усі приміщення, якими користуються ув'язнені, особливо всі спальні приміщення, повинні відповідати всім санітарним вимогам, причому належна увага варто звертати на кліматичні умови, особливо на кубатуру цих приміщень, на мінімальну їхню площу, на освітлення і вентиляцію.

Багато національних тюремних норм набагато конкретніше, ніж МСП, визначають фактичний розмір, температуру чи умови вентиляції камер. Невизначеність МСП тут навмисна:

камера, розташована в дуже холодному кліматі, повинна відрізнитися від камери в тропіках. Головний зміст **правила 10** у тому, що спальні приміщення повинні відповідати усім вимогам, необхідним для підтримки здоров'я. Іншими словами, адміністрація повинна піклуватися про те, щоб ці умови не наносили шкоду здоров'ю ув'язнених.

Сон у дуже задушливих, холодних чи сирих камерах веде до ряду захворювань. Постійне перебування в переповнених приміщеннях, особливо, якщо ув'язнені не працюють і не залишають камери, крім як для короточасних прогулянок, може привести до атрофії м'язів. Там, де ув'язнені працюють у своїй камері, робочі матеріали часто знаходяться і займають місце в ній і після роботи, тоді як сама робота в камері може також привести до додаткових проблем зі здоров'ям.

Існує кілька способів зм'якшення ефекту переповненості при використанні існуючих ресурсів, і будь-який достатньо ініціативний начальник в'язниці в стані застосувати їх. От кілька прикладів:

16. У в'язниці, де одні ув'язнені працюють за межами своїх камер, а інші проводять у них цілий день, при рішенні проблеми переповненості перевага віддається останнім, тому що, проводячи в камері цілий день, вони більше, ніж інші, відчують на собі цю переповненість.

17. Коли переповненість камер являє собою велику проблему, адміністрація в'язниці і співробітники камерного блоку повинні продумати план, що дозволяє ув'язненим щодня проводити якнайбільше часу поза камерами (у коридорах, спортзалах, у дворі і т.д.), для того щоб надати додатковий відпочинок для зняття напруги, що викликається переповненістю.

18. Співробітники повинні також стежити за розподілом ув'язнених на існуючих площах. Дуже часто вони можуть побачити, що камери не використовуються найкращим чином чи - це трапляється більш рідко - що одні камери пустують, у той час як інші переповнені.

Освітлення і вентиляція

19. Правило 11

У приміщеннях, де живуть і працюють ув'язнені,

(a)

вікна повинні мати достатні розміри для того, щоб ув'язнені могли читати і працювати при денному світлі, і повинні бути сконструйовані так, щоб забезпечувати доступ свіжого повітря, незалежно від того, існує чи не існує штучна система вентиляції;

(b)

штучне освітлення повинне бути достатнім для того, щоб ув'язнені могли читати чи працювати без небезпеки для зору.

Перебування протягом тривалого часу в погано освітлюваному приміщенні може заподіювати шкода зору. Потрібно прикласти зусилля, щоб забезпечити достатнє освітлення. Тривале перебування тільки при штучному освітленні також може бути шкідливим як для зору ув'язненого, так і для його чи її психічного здоров'я. З цієї причини всі існуючі камери без вікон (явне порушення МСП) повинні бути ліквідовані, а всі інші камери повинні мати достатнє штучне освітлення на додаток до джерела природного освітлення. В'язниці, що використовують жалюзі, які закривають вікна камери, щоб запобігти візуальні контакти між ув'язненими і зовнішнім світом, безумовно неприпустимі.

20. Електровимикач повинен знаходитися усередині кожної камери: відсутність можливості включити чи виключити світло підсилює почуття безсилля і розпачу в ув'язнених. Щоб оцінити адекватність освітлення в кожній камері, співробітник в'язниці може проробити простий тест, пройшовши по всіх камерах із книгою в руці і пробуючи прочитати кілька рядків у кожній камері.

Гігієна

Санітарія і чистота

21. Правило 12

Санітарні установки повинні бути достатніми для того, щоб кожен ув'язнений міг задовольняти свої природні потреби, коли йому це потрібно, в умовах чистоти і пристойності.

Можливість задовольнити фізіологічні потреби в самоті і пристойним чином надзвичайно важлива для кожного, і особливо для тих ув'язнених, чиє почуття самоповаги і гідності вже піддалося руйнівному впливу інших факторів, викликаних ув'язненням.

22. Особливо важливо, щоб ув'язнені мали доступ у туалет у будь-який час. Нікого не можна ставити в такі умови, коли можливість задовольнити самі основні фізіологічні потреби залежить від наглядача і його бажання чи небажання відкрити двері і, провести ув'язненого в туалет.

23. Туалети, розташовані в камерах чи суміжні з ними, повинні мати унітази з кришками і бути відділені від житлового приміщення стіною чи хоча б перегородкою. Це

особливо важливо в тих в'язницях, де ув'язнені їдять у камерах, тому що харчування при наявності відкритого туалету надзвичайно неприємне. Потрібно прикласти зусилля, щоб забезпечити всі камери унітазами, що змиваються; якщо це неможливо, то контейнери повинні спустошуватися кілька разів у день. Постійно повинен бути в наявності туалетний папір.

24. У загальних камерах, якщо необхідний нагляд за туалетними приміщеннями з метою забезпечення безпеки, такий нагляд повинен здійснюватися співробітниками тієї ж статі, що й ув'язнені.

25. Правило 13

Лазневі установки і кількість душів повинні бути достатніми для того, щоб кожен ув'язнений міг і був зобов'язаний купатися чи приймати душ при придатній для кожного клімату температурі і так часто, як цього вимагають умови загальної гігієни, з урахуванням пори року і географічного району, тобто, у всякому разі, хоча б раз у тиждень у помірному кліматі.

Можливість підтримувати чистоту - один з важливих факторів, що допомагають ув'язненим зберігати свою гідність. Потрібно прикласти зусилля, щоб дати можливість будь-якому ув'язненому користатися душем щораз, коли він того хоче. Коли це неможливо через недосконалість інфраструктури, повинен бути розклад роботи душу, що відповідає температурі повітря і кліматичним умовам даної місцевості.

26. Постійний доступ до гарячої і холодної водопровідної води був би, звичайно, ідеальним, і це повинно бути метою для кожної в'язниці; однак, коли це неможливо, можна вжити проміжних заходів. У тропічному кліматі, щоб помитися, ув'язнені можуть користатися холодною водою. Якщо гарячої водопровідної води часто не буває, можна організувати можливість підігріти воду, забезпечивши при цьому ув'язнених тазами.

27. Ув'язнені, зайняті на напружених і брудних роботах, повинні мати можливість прийняти душ наприкінці кожної зміни.

28. Правило 14

Усі частини закладу, якими ув'язнені користаються регулярно, повинні завжди утримуватися в належному порядку і самій вимогливій чистоті.

Від ув'язнених необхідно вимагати підтримки своїх камер у чистоті, а в'язниця у свою чергу повинна забезпечувати всіма необхідними для цього засобами, наприклад відрами, милом, швабрами, мітлами і т.д. У кожній в'язниці повинен бути вироблений розпорядок дня, відповідно до якого силами ув'язнених підтримується чистота в загальних приміщеннях в'язниці; при цьому також повинна бути вироблена система винагород і заохочень за виконану роботу (див. також **Розділ VI, підрозділ "Праця у в'язниці"**).

Особиста гігієна і догляд

29. Правило 15

Від ув'язнених потрібно вимагати, щоб вони утримували себе в чистоті. Для цього їх потрібно постачати водою і туалетними приналежностями, необхідними для підтримки чистоти і здоров'я.

Як підкреслювалося в **правилі 13**, можливість для ув'язнених підтримувати особисту гігієну визначає у великій мері їхня здатність зберігати почуття власної гідності. Щоб це стало можливим, крім води в'язниця повинна забезпечити ув'язнених як мінімум милом, зубними щітками, пастою і рушниками. Коли ув'язненим дозволяється одержувати з волі чи купувати ці предмети, в'язниця все-таки зобов'язана їх надавати, оскільки деякі ув'язнені не можуть дозволити собі придбати їх. Якщо в'язниця має труднощі в забезпеченні всіх ув'язнених цими предметами, то в першу чергу їх видають тим, хто цього потребує. Співробітники камерного блоку легше всього можуть виявити ув'язнених, що найбільш потребують цих речей.

30. Організуючи ув'язненим доступ до туалетних приналежностей, потрібно також пам'ятати, що їм необхідне місце для збереження предметів особистого користування (таких, як, наприклад, зубні щітки), а також інших речей, що не є в загальному доступі. Це потрібно для того, щоб уникнути крадіжок і бійок між ув'язненими, а також для підтримки почуття недоторканності особистого життя.

31. Утримування тіла в чистоті і, таким чином, запобігання дурного запаху і появи комах також важливо для здоров'я і нормального життя кожного з тих, хто змушений проводити довгі години у камерному блоці, тобто головним чином ув'язнених, а також наглядачів. Співробітники повинні намагатися забезпечити можливості для цього, разом з тим уникаючи примушування.

32. Хоча більшість ув'язнених охоче використовують будь-яку можливість прийняти душ, деякі можуть відмовлятися. Від всіх ув'язнених потрібно вимагати підтримки чистоти тіла настільки, наскільки це можливо. Це особливо важливо там, де ув'язнені сплять у загальних камерах.

33. Особливі умови необхідно створити для жінок у період менструації.

Вони повинні мати можливість митися і прати нижню білизну так часто, як це необхідно. Крім того, вони повинні забезпечуватися гігієнічними приналежностями, що звичайно використовуються під час менструації в даній країні (такими, як гігієнічні пакети, тампони, вата, б/п тканина). Важливо, щоб ці речі були доступні для жінок за таких умов, при яких вони не соромилися б їх запитати (наприклад, вони повинні видаватися іншими жінками або, що ще краще, необхідно забезпечити до них вільний доступ у будь-який час). У в'язницях, де жінки живуть разом зі своїми дітьми, повинні бути створені відповідні умови гігієни, що включають кошти на догляд за дитиною.

34. Потрібно відзначити, що вимоги особистої гігієни і прання білизни можуть мати і релігійний аспект. Правило 6 являє собою основний принцип, включаючи неприпусти-

мість дискримінації на підставі релігійних переконань. Це означає, що ув'язнені повинні мати можливість займатися особистою гігієною у відповідності зі своєю вірою.

35. Правило 16

Для того, щоб ув'язнені могли зберігати зовнішній вигляд, сумісний з їх людською гідністю, їм потрібно давати можливість піклуватися про свою зачіску і бороду, дозволяючи чоловікам регулярно голитися.

Це правило доповнює попереднє і фактично не вимагає подальшого роз'яснення. Однак необхідно зробити важливе зауваження, що стосується стрижки волосся, а також носіння бороди і гоління.

36. Ніколи не слід голити ув'язнених наголо проти їхньої волі, за винятком випадків явних медичних показань. Їм потрібно дозволяти за бажанням носити бороду і вуса. Як запропоновано правилом, чоловіки, що не носять бороду, повинні мати можливість регулярно голитися. Зрозуміло, що доступ до лез чи інших бритвених інструментів з метою безпеки повинен здійснюватися під ретельним наглядом. Крім того, співробітники повинні бути абсолютно упевнені, що тим самим інструментом не користуються двоє чи більше ув'язнених. Через поширення Сніду (яке має місце серед ув'язнених у набагато більшому ступені, ніж у цілому по країні, і про яке можуть цілком офіційно заявляти навіть ті країни, що вважають, що в них "немає проблеми Сніда") користування чужим бритвеним приладом може привести до зараження вірусом і згодом до смерті. Таким чином, при ситуаціях, коли, наприклад, унаслідок тимчасової нестачі чи з інших причин неможливо забезпечити всіх ув'язнених індивідуальним бритвеним інструментом, ув'язненим краще носити бороду, ніж голитися. Також, коли ув'язненим видаються бритви чи леза чи вони можуть їх купити, бритви багаторазового користування повинні зберігатися таким чином, щоб уникнути випадкового чи навмисного використання їх іншими людьми. Не маючи можливості дати кожному ув'язненому шапка, що замикається, і ключ, охорона може зберігати всі леза в шафі, що закривається, в окремих контейнерах, чітко позначених ім'ям ув'язненого.

37. У країнах, де жінки традиційно користуються косметикою, їм повинно бути дозволене користуватися нею й у в'язниці. Це міра, що не торкається питань безпеки і не вимагає додаткових витрат (це стосується дозволу, а не постачання косметикою), але часто має велике значення для самопочуття ув'язнених.

Одяг і спальні приналежності

38. Правило 17 (1)

Ув'язненим, що не мають права носити цивільний одяг, варто видавати комплект обмундирування, що відповідає даному клімату і дозволяє підтримувати їхнє здоров'я в задовільному стані. Цей одяг не повинен мати ні образливого, ні принижуючого характеру.

Це правило підкреслює дві основні функції одягу: захисну і соціально-психологічну. Одяг, таким чином, повинен відповідати коливанням погоди, а також особливим

умовам праці. Але придатний і пристойний одяг, крім його очевидного впливу на здоров'я ув'язненого, впливає і на його моральний стан.

Це особливо справедливо стосовно особистого одягу ув'язненого, чи принаймні, одягу, що не є обмундируванням. Носити свій одяг - значить виявити свою індивідуальність, що сприяє підвищенню самоповаги. Тюремна ж уніформа має зворотний вплив. Якщо потрібно забезпечити ув'язнених одягом, то цивільний одяг кращий. У той час як спецодяг використовується для роботи, бажано, щоб після роботи ув'язненим було дозволено носити свій власний чи цивільний одяг.

39. Правило 88 регламентує форму одягу підслідних ув'язнених.

Правило 88 (1)

Підслідні ув'язнені мають право носити цивільну сукню за умови, що вона утримується в чистоті і має пристойний характер.

(2)

Якщо ж ув'язнений, що знаходиться під слідством, носить тюремне обмундирування, воно повинно відрізнятися від обмундирування засуджених.

Основний принцип правила 88 полягає в тому, що підслідні ув'язнені повинні носити свій власний одяг. Однак якщо вони носять тюремний одяг - який був обмундируванням, коли Правила тільки створювалися, - то він повинен відрізнятися від одягу засуджених ув'язнених. Розбіжності в одязі, поза всяким сумнівом, служать для того, щоб уникнути приниження підслідних ув'язнених. Однак якщо підслідний ув'язнений не може носити свій власний одяг, то звідси випливає, що його необхідно забезпечити цивільним одягом. Це питання повинне зважуватися або тюремним керівництвом, або іншою відповідною інстанцією. Друга частина правила, таким чином, стає необов'язковою за умови, якщо дотримуються інтереси ув'язненого. Однак мається на увазі, що засуджені ув'язнені носять тюремний одяг, що підкреслює їхній статус. Це небажано, і фактично вже в ряді країн навіть засуджені носять свій власний чи цивільний одяг (наприклад, джинси) або тюремний одяг, що нагадує цивільний. Це прогресивне починання, що повинно заохочуватися; це означає, що не потрібно більше робити розходжень в одязі підслідних і засуджених ув'язнених.

40. Там, де поряд з цивільним одягом усе ще використовується обмундирування, у наявності повинні бути всі розміри, щоб ув'язнений не був змушений носити одяг не за розміром, від чого він виглядає безглуздо і почуває себе сором'язливо і незручно. Співробітники повинні подбати про підбір одягу придатного розміру для кожного ув'язненого. Для ув'язнених, що мають нестандартний розмір, можливо, буде потрібна переробка одягу. Звичайно це можуть зробити самі ув'язнені, якщо в них є доступ до швейного устаткування. У чомусь може посприяти наглядчач. Іноді, однак, наприклад з метою безпеки, він може не захотіти видати ножиці й інші гострі предмети якомусь ув'язненому чи усій камері. У таких випадках можна організувати переробку одягу іншим способом (доручити іншим ув'язненим чи відіслати одяг для переробки за межі установи).

41. Важливо також і те, щоб обмундирування відповідало звичайному стилю одягу ув'язнених. Так, наприклад, жінок із села, де не прийнято носити штани, не слід змушувати їх носити.

42. Правило 17 (2)

Одяг повинен утримуватися в чистоті і справності. Прання і видачу свіжої білизни варто забезпечувати відповідно до вимог гігієни.

Деякі питання, пов'язані з цим правилом, вже обговорювалися в коментарях до **правил 13 і 15**. Слід зазначити, що дуже багато чого для утримування одягу ув'язнених у чистоті можуть зробити співробітники камерного блоку. У більшості місць, за винятком тих, котрі розташовані в тропічному кліматі, і установ, обладнаних пристосуваннями для сушіння, дуже велике значення має проблема сушіння одягу. Співробітники камерного блоку, спираючись на власне знання установи й ув'язнених, можуть вирішити цю проблему, виділивши спеціальне приміщення з мотузками, на яких можна розвісити одяг, і т.д. При рішенні цього питання необхідно врахувати такі моменти, як протипожежна безпека і схоронність майна (там, де серед ув'язнених поширене злочинство).

43. Там, де одяг, включаючи нижню білизну, видається в'язницею, одяг усе рівно повинен належати ув'язненому протягом усього терміну покарання, наприклад після прання і ремонту.

44. Правило 17 (3)

У виняткових випадках, коли ув'язнений залишає заклад з дозволу влади, йому варто дозволяти переодягатися у власний одяг чи надягати інший не крикливий одяг.

Це правило спрямоване на захист самоповаги і приватного життя ув'язненого, на те, щоб не привертати зайвої уваги до нього за межами в'язниці. Знаходячись поза в'язницею, ув'язнені можуть носити або свій одяг, або одяг, що не привертає уваги, а не відразу пізнаваний як тюремний одяг, якщо це, наприклад, смугаста чи дуже яскрава блуза чи костюм.

45. Правило 18

Якщо ув'язненим дозволяється носити цивільний одяг, то в момент їхнього ув'язнення варто вживати заходів до того, щоб він був чистим і придатним для носіння.

Там, де ув'язненим дозволяється носити особистий одяг і взуття, крім вироблення системи прийому предметів одягу ззовні, важливо пам'ятати, що деякі ув'язнені не можуть купити одяг чи його нікому передати їм. Особливо це стосується малозабезпечених і іноземців. Таким чином, навіть якщо носіння цивільного одягу дозволено, в'язниця все-таки несе відповідальність за забезпечення одягом тих, хто в ній бідує. Для персоналу в'язниці також важливо уважно поставитися до факту, що деякі

ув'язнені спочатку можуть не мати потреби в одязі і взутті, але коли речі, принесені з волі, зносяться, виникне потреба в їх заміні.

46. Правило 19

Кожному ув'язненому варто забезпечувати окреме ліжко відповідно до національних чи місцевих норм, оснащену окремими спальними приналежностями, які повинні бути чистими в момент їхньої видачі, підтримуватися в справності і мінятися достатньо часто, щоб забезпечити їхню чистоту.

Кожна в'язниця повинна прагнути до того, щоб надати ув'язненим окремі чисті ліжка (чи циновки в країнах, де традиційно сплять на циновках) з чистою білизною. На практиці, однак, виходить по-іншому. Коли в'язниця не в змозі забезпечити спальні приналежності в достатній кількості, але дозволяє родичам передати їх з волі, знов-таки важливо, як і в правилі 18, щоб співробітники уважно відносилися до нестатків ув'язнених, що не можуть собі цього дозволити. Коли у в'язниці є обмежене кількість спальних принадлежностей, співробітники повинні намагатися виділяти їх насамперед тим, хто в більшому ступені їх потребує, приймаючи до уваги вищезгаданий фактор.

Харчування

47. Правило 20 (1)

Тюремне управління повинне в звичайний час забезпечувати кожному ув'язненому їжу, достатньо живильну для підтримки його здоров'я і сил, що має достатньо добру якість, добре приготовлену і подану.

Те, що говорилося в поясненнях до **правил 18 і 19**, стосується і харчування: коли їжу можна приносити чи купувати за межами в'язниці, важливо переконатися, що ті, у кого немає підтримки поза в'язницею, були б забезпечені адекватним харчуванням за рахунок в'язниці.

48. Любий професійний працівник в'язниці підтвердить, що найчастіше надходять скарги з приводу якості і/чи кількості їжі. Один дуже простий, але рідко застосовуваний спосіб перевірити обґрунтованість таких скарг - це харчуватися регулярно чи час від часу тим же, що дають ув'язненим, і зробити цю практику загальною для всіх співробітників установи. Інші важливі фактори, пов'язані з харчуванням, крім якості і кількості їжі, це де, коли і як часто приймається їжа й у якому посуді. Співробітники в'язниці повинні робити все можливе для забезпечення ув'язнених чистим посудом відповідно до місцевих традицій харчування. В установах без їдалень важливо також організувати усе таким чином, щоб ув'язнені не були змушені їсти біля дурно пахнучих туалетів.

49. Помітьте, що **правило 87** також відноситься до їжі. Це правило часто не виконується через практичні труднощі, деякі з яких пояснюються нижче в параграфі 51. Воно говорить:

Правило 87

Коли це не порушує прийнятого в закладі порядку, підслідним ув'язненим можна дозволяти, якщо вони того бажають, одержувати їжу зі сторони за їхній власний рахунок, або через органи тюремної адміністрації, або через членів їх родин чи друзів. У протилежному випадку харчування ув'язненого забезпечує адміністрація.

50. Правило 20 (2)

Кожен ув'язнений повинен мати у своєму розпорядженні питну воду, коли він має в ній потребу.

Питна вода повинна бути доступна для ув'язнених завжди - як вдень, так і вночі. Коли камери не обладнані водопровідними кранами з питною водою, співробітники повинні продумати систему, як організувати постійний запас питної води. Така система може передбачати видачу ув'язненим чистих пластикових пляшок з-під прохолодних напоїв чи інших безпечних посудин для збереження води чи це може бути організоване якимось по-іншому, але завжди потрібно переконатися, що вода чиста, вона є в камері й ув'язненим немає необхідності її просити.

Задоволення основних потреб ув'язнених за підтримки з волі

51. Вище, під час обговорення правил, що відносяться до основних потреб, часто говорилося про необхідність звертати особливу увагу на нестатки ув'язнених, у яких немає підтримки ззовні. Незважаючи на те що правила наказують, щоб тюремна система піклувалася про задоволення всіх основних потреб ув'язнених, на практиці тюремна адміністрація часто дозволяє родичам передавати визначені продукти і товари у в'язницю, а самим ув'язненим купувати щось за межами в'язниці. Це потрібно для того, щоб зробити життя ув'язнених більш стерпним, а іноді і тому, що тюремна система не може забезпечити достатньо одягу, їжі, спальних чи туалетних приналежностей всім ув'язненим. Фактично членів родини просять зробити те, що повинна робити держава. Однак, наполягаючи на твердій забороні такого порядку, можна ще більше покарати ув'язнених. Використання цієї системи ніяким чином не звільняє державу від обов'язку виконувати свої функції.

52. Більш того, така система несе в собі певну небезпеку. Коли деякі ув'язнені одержують значно більше бажаних речей, ніж інші, серед ув'язнених устанавлюється деяка ієрархія: розподіл на багатих і бідних. Це особливо виявляється там, де посилки ззовні, по суті, замінили державу як постачальника предметів першої необхідності, що відбулося або внаслідок гострої кризи, або через недбалість, або того й іншого. У таких випадках ув'язнені, у яких немає підтримки з волі, поставлені фактично в рабське положення при більш щасливих співкамерниках і виконують безліч доручень за їжу чи ковдри лише заради того, щоб вижити. Дуже важливо, щоб тюремний персонал уважно відносився до таких ситуацій і запобігав їх, а також приділяв особливу увагу найбільш уразливим групам ув'язнених, тобто іноземцям і біднякам.

Розділ IV

ФІЗИЧНЕ І ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я УВ'ЯЗНЕНИХ

Загальні положення

1. Фізичне і психічне здоров'я ув'язнених є істотно важливим і найбільш уразливим аспектом життя у в'язниці.

Загальна декларація прав людини говорить:

Стаття 3

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканість.

А також:

Стаття 5

Ніхто не повинен піддаватися катуванням чи жорстокому, нелюдському чи принижуючому його гідність поводженню і покаранню.

Принцип 6 Зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі (далі -Звід принципів) і **статті 6.1 і 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права** вимагають дотримання тих же самих прав. Аналогічна вимога висувається й у преамбулі до Конвенції ООН проти катувань і інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання. Більш того, у примітці до принципу 6 Зводу принципів указується:

Термін "жорстокі, нелюдські чи принижуючі гідність види поводження чи покарання" повинні тлумачитися таким чином, щоб забезпечити, по можливості, найбільш широкий захист проти зловживань фізичного чи психологічного характеру, включаючи утримування затриманого чи особи, що знаходиться в ув'язненні, в умовах, що позбавляють його, тимчасово чи постійно, кожного з його природних почуттів, таких як зір, слух, просторова чи тимчасова орієнтація.

2. Отже, охорона здоров'я є справою першорядної важливості, а здоров'я ув'язнених - перше, на що потрібно звернути увагу при поводженні з ними у в'язниці. Рівень охорони здоров'я і лікування у в'язницях повинен щонайменше відповідати рівню, що існує в суспільстві. Це повинно стати результатом відповідальності уряду за людей, позбавлених волі і тому цілком залежних від державної влади. Відповідно до правила 57 МСП, на яке зроблене посилання в **Розділі I, параграф 22**, тюремне ув'язнення є хворобливим по своїй природі і не повинне ще більш посилюватися. Правило говорить, що позбавлення волі має на увазі позбавлення права на самовизначення. Коли ув'язнені позбавляються цього права не тільки в принципі, але і фактично, коли правила тюремного режиму перешкоджають його дотриманню в повсякденній практиці, ув'язненому важко здійснити необхідні чи бажані заходи для підтримки свого здоров'я. Звідси випливає очевидний обов'язок уряду надати ув'язненим право на життя, умови для збереження здоров'я у в'язниці, забезпечити нормальні умови для життя і

праці, нормальне поведження, що не наносить збитку здоров'ю, а також необхідний і діючий засіб і процедури медичного лікування і догляду.

Турбота про здоров'я ув'язнених і затриманих — першочергове завдання

3. Варто підкреслити той факт, що справедливий судовий процес і добре обґрунтований вирок, інформація про юридичні процедури і юридичну допомогу, про тюремні правила й умови життя є істотними передумовами як психічного, так і фізичного здоров'я ув'язнених. Більш того, тривалі терміни ув'язнення впливають на здоров'я людини. Їх варто застосовувати як можна рідше. Хоча вирок знаходиться поза компетенцією тюремної адміністрації, вона, проте, може внести свій внесок у скорочення тривалого терміну ув'язнення, коли необхідно і можливо випустити ув'язненого на волю, звільнити умовно, помилувати чи амністувати. Серйозно хворі ув'язнені без надій на видужання повинні бути звільнені і віддані на піклування рідних, друзів чи відповідних органів опіки.

4. МСП коротко розглядають аспекти охорони здоров'я підслідних ув'язнених (див. **правило 91, параграф 22 цього Розділу**). Як зазначено в початковій главі "Вступ в Посібник", **параграф 13, МСП** також можуть бути застосовані стосовно людей, що знаходяться в слідчих ізоляторах, поліцейських дільницях і інших установах. Таким чином, правила медичного догляду у в'язниці і їхні положення, застосовувані на практиці, повинні дотримуватися у всіх місцях ув'язнення й утримання під вартою.

5. Утримування у в'язниці означає позбавлення волі і незалежності, часто - незнання того, що може трапитися, неможливість контролювати ситуацію. Це викликає смуток, агресивність, нервозність, стрес. Часті візити до лікаря, зайве вживання снотворного, транквілізаторів, наркотиків і навіть спроби самогубства, особливо під час попереднього ув'язнення, доводять це.

Психічне здоров'я впливає на фізичне і навпаки. Тому нормальні умови життя, поведження з ув'язненими, що не засмучує їх у психологічному і соціальному стосовно, також відносяться до питань охорони здоров'я. Важливим фактором є впевненість ув'язненого в тому, що про його здоров'я подбають. Цього можна досягти, якщо кожному у в'язниці буде відомо, що для тюремного лікаря, медсестри чи санітара турбота про пацієнта завжди була і буде вище інтересів в'язниці, включаючи розуміння підтримки порядку і дисципліни.

Медичне обслуговування і його функції

6. Щоб забезпечити фізичне і психічне здоров'я ув'язнених, МСП містять правила, які вказують на необхідні умови. Ув'язнені повинні одержувати достовірну інформацію про ці умови і про процедури доступу до них, про дію запропонованих медичних препаратів, про власну історію хвороби. Варто більш відкрито говорити з ув'язненим про стан його здоров'я і про призначене лікування.

Право на здоров'я

7. МСП не розглядають добробут ув'язнених з погляду самих ув'язнених. Вони також не формулюють права ув'язнених. Загальна декларація прав людини від-

різняється саме тим, що вона посиляється на фізичне і розумове здоров'я ув'язнених як на їхнє законне право і, зокрема, проголошує:

"Кожна людина має право на такий життєвий рівень, ...який необхідний для підтримки здоров'я і добробуту його самого і його родини..." (стаття 25).

8. Щодо обмеження цих прав Декларація передбачає наступне:

При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна піддаватися тільки таким обмеженням, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві (стаття 29.2).

Дані обмеження ні в якій мері не стосуються права на медичне обслуговування.

9. Обидва правила, відзначені в параграфах 7 і 8, розглядають права і, отже, мають на увазі певну відповідальність ув'язнених за своє власне здоров'я. Позбавлені до деякої міри можливості подбати про своє здоров'я, ув'язнені, проте, несуть за це відповідальність. Персонал повинен нагадувати ув'язненим про це і заохочувати турботу про власне здоров'я, наприклад фізичні вправи, умивання і гоління, чищення зубів, стримування від паління, прибирання камери. Однак якщо ув'язнені не бажають прийняти на себе відповідальність за стан свого здоров'я, їхній не слід карати. Їх потрібно інформувати про ризик для здоров'я, про правила гігієни і про запобігання ризику, про заходи для надання першої допомоги і т.д. Крім того, якщо ув'язнені поведуться так, що створюють небезпеку для здоров'я навколишніх, може виявитися необхідним застосувати дисциплінарні заходи заради дотримання норм гігієни. Однак якщо відсутні належні рекомендації і можливості реально подбати про своє здоров'я і гігієну, а також своєчасні консультації лікаря чи іншого медичного працівника, то ув'язнені не можуть нести за це відповідальність.

10. МСП говорять, що **медичне обслуговування у в'язниці "варто організовувати в тісному зв'язку з місцевими чи державними органами охорони здоров'я" (правило 22).**

Тому доступ в'язниць і ув'язнених до місцевої системи охорони здоров'я, коли вимагаються медичні консультації і лікування, повинен бути забезпечений на максимально можливому рівні. Самі тюремні лікарі повинні без коливань звертатися в медичні установи за межами в'язниці, не вважаючи це образою для своєї професійної гідності.

Якість медичного обслуговування

11. Часто виникає питання, якими повинні бути стандарти охорони здоров'я. У багатьох країнах чи окремих регіонах обслуговування залишає бажати кращого. Воно недостатньо ефективне, не всім доступне, наприклад з фінансових причин, а може і просто бути дуже низької якості. Чи повинне медичне обслуговування у в'язниці бути краще, ніж на волі?

12. Ні МСП, ні будь-які інші міжнародні правила не дають підстав вважати, що погана турбота про здоров'я в тюремних установах є прийнятною тоді, коли рівень медичного обслуговування в суспільстві низький. Уряд несе повну відповідальність за ув'язнених, що знаходяться цілком у його владі. В умовах ув'язнення неприпустимо збільшувати покарання хворобами, фізичним чи психічним стражданням. Тому підтримка здоров'я є першочерговим завданням. Її важливість зростає ще більше, тому що саме тюремне ув'язнення в більшій чи меншій мірі являє загрозу здоров'ю - як психічному, так і фізичному. Крім того, можливо, в контрасті із ситуацією на волі — але відповідно до **правила 57** (див. **параграф 2**) — медичне обслуговування повинне бути безкоштовним, як вимагає принцип 24 Зводу принципів (див. **параграф 31**).

Здоров'я ув'язнених і обов'язки всього персоналу

13. Цілком очевидним висновком з попередніх загальних правил здається положення про те, що за фізичне і психічне здоров'я ув'язнених несуть відповідальність не тільки уряд, адміністрація в'язниці і медичні працівники, але і всі співробітники в'язниці, що мають відношення до різних сфер життя ув'язнених. Кожен співробітник повинен забезпечувати дотримання прав ув'язнених і сприяти їхньому виконанню. Потрібно згадати також про психологів і соціальних працівників, що також відіграють важливу роль у питаннях охорони здоров'я, особливо в тому, що стосується психічного здоров'я. При їхньому професіоналізмі і ролі в тюремній системі вони заслуговують поваги і підтримки саме так, як медичні працівники.

14. Варто звернути особливу увагу на **статтю 6 Кодексу поведження** посадових осіб з підтримки правопорядку ООН. У ній говориться, що

посадові особи з підтримки правопорядку забезпечують повну охорону здоров'я затриманих ними осіб і, зокрема, уживають негайних заходів по забезпеченню надання медичної допомоги в разі потреби.

Положення цього кодексу поширюються і на тюремний персонал, і тому приведена стаття 6 також повинна сумлінно застосовуватися персоналом. Кожне прохання ув'язненого про консультацію лікаря варто серйозно сприйняти, дати згоду і негайно задовольнити, якщо це не явна симуляція. Якщо є сумніви, прохання варто задовольнити. Якщо буде установлений факт симуляції, можуть бути прийняті відповідні дисциплінарні санкції, однак не слід відмовляти в розгляді нового прохання про консультацію лікаря на підставі попереднього факту симуляції.

15. Необхідно згадати публікацію Міжнародною Амністією Етичного кодексу і декларації щодо медичних працівників. Цей збірник включає тексти етичного змісту і заяви міжнародних асоціацій терапевтів, психіатрів, психологів і медсестер.

Функції лікаря — турбота про пацієнта вище усього

16. Проаналізувавши детально МСП, можна визначити три функції і відповідні обов'язки тюремних лікарів:

- 1) лікар як особистий лікар ув'язненого;
- 2) лікар як радник начальника в'язниці з особливих питань, що стосуються поводження з ув'язненими (наприклад, праця, режим тощо.);
- 3) лікар як співробітник, відповідальний за здоров'я і гігієну, що здійснює контроль, і який звітує за загальний стан здоров'я ув'язнених у в'язниці і за санітарні умови в ній.

Незважаючи на ці розбіжності, зовсім ясно, що лікарі працюють у в'язниці тому, що вони лікарі. Вони повинні поступати як лікарі, тобто тільки в інтересах своїх пацієнтів-ув'язнених, а не в інтересах когось ще і без утручання ззовні.

17. Тюремний лікар як особистий лікар ув'язнених діє на прохання ув'язненого й в інтересах його здоров'я. **Правила 22, 23, 25 (1) і 91** (див. нижче), наприклад, передбачають таку функцію, і в них згадуються умови, необхідні для забезпечення кваліфікованої медичної допомоги ув'язненим. У **правилі 26** (див. нижче) говориться про загальні обов'язки тюремного лікаря. Вони, зокрема, поширюються на сферу соціального здоров'я і гігієни. Це профілактична функція, відповідно до якої тюремний лікар повинен стежити за тим, щоб умови утримування і харчування не представляли небезпеки для здоров'я ув'язнених. Інші правила (див. нижче) визначають іншу функцію тюремного лікаря. Ця функція впливає з відповідальності начальника в'язниці за здоров'я ув'язнених. Вона включає не тільки організацію добре налагодженого медичного обслуговування, але також і турботу про те, щоб застосовувані методи не наносили збитку здоров'ю ув'язнених. Для того щоб виконувати ці функції належним чином, начальник в'язниці повинен радитися з лікарем.

18. У МСП не міститься вимоги, щоб три вищезгадані функції виконувалися різними лікарями, так само як і те, що їх повинна виконувати та сама людина. Перше було б бажано, але не завжди можливо. Тому потрібно бути готовим до конфліктних ситуацій, що можуть виникнути. Однак варто пам'ятати, що першою і найбільш важливою функцією лікаря у в'язниці є функція особистого лікаря, що діє на прохання і від імені ув'язненого. Якби додаткові функції ні покладалися на лікаря, вони ніколи не повинні приносити шкоди здоров'ю ув'язненого. Для тюремного, як і будь-якого іншого, лікаря першочерговим завданням є турбота про здоров'я пацієнта. Пацієнт-ув'язнений наділений у цьому стосовно абсолютним пріоритетом.

19. Відповідальність тюремного лікаря за своїх пацієнтів має особливе значення, оскільки добрий психічний і фізичний стан поліпшує працездатність ув'язнених у процесі реабілітації. Правило 62, основний принцип, особливо це підкреслює. Воно говорить:

Правило 62

Медичні служби закладу повинні виявляти усі фізичні і психічні захворювання чи недоліки, що можуть перешкодити перевихованню ув'язненого, і піклуватися про їхнє лікування. З цією метою заклади повинні мати можливість забезпечувати все необхідне терапевтичне, хірургічне і психіатричне обслуговування.

Незадовільні тюремні умови згубно впливають не тільки на душевнохворих і розумово відсталих ув'язнених. Вони впливають на всіх ув'язнених. Тому **правило 62** указує на всеосяжну відповідальність за надання медичних послуг у в'язниці. Хоча цей принцип конкретно адресований засудженим ув'язненим, він по своїй суті може бути застосований до всіх категорій ув'язнених і затриманих.

Клятва в Афінах

20. Найбільша відповідальність тюремного лікаря особливо підкреслюється Міжнародною радою тюремної медичної служби в так називаній Клятві в Афінах, що говорить:

Ми, професійні працівники охорони здоров'я, що працюють у в'язницях, зібравшись 10 вересня 1979 р. в Афінах, даємо урочисту обіцянку відповідно до клятви Гіппократа, що прикладемо всі зусилля для забезпечення можливо кращого медичного обслуговування для всіх осіб, ув'язнених у в'язницях за будь-якими причинами, без забобонів і в рамках нашої професійної етики. Ми визнаємо право ув'язнених одержувати якісну професійну медичну допомогу.

Ми зобов'язуємося:

1. Утримуватися від санкціонування чи схвалення фізичного покарання.
2. Утримуватися від участі в будь-яких формах катувань.
3. Не проводити ніяких експериментів з ув'язненими без їхньої згоди.
4. Поважати конфіденційність будь-якої інформації, отриманої в ході наших професійних відносин з ув'язненими пацієнтами.
5. Засновувати свої медичні висновки на нестатках наших пацієнтів, що мають пріоритет перед іншими, немедичними факторами.

21. Щоб підвищити дієвість Клятви в Афінах, начальники в'язниць і лікарі повинні довести її до відомості всього медичного персоналу, що надає на постійній чи тимчасовій основі послуги з медичного обслуговування ув'язнених. Щоб надати термінову і необхідну медичну допомогу і ввести в дію кодекси етики для лікарів і молодшого медичного персоналу, вимагаються відповідні ресурси і процедури. В обов'язки уряду входить забезпечення медичного персоналу у в'язницях інформацією (імена, адреси і т.д.) про організації, що займаються питаннями медичної етики.

Надання необхідних послуг

22. Наступні правила відносяться безпосередньо до сфери медичного обслуговування і визначають ефективне медичне обслуговування і турботу про здоров'я.

Правило 22 (1)

Усі заклади повинні мати у своєму розпорядженні, принаймні, одного кваліфікованого медичного працівника, який має пізнання в області психіатрії. Медичне обслуговування варто організовувати в щільному зв'язку з місцевими чи державними органами охорони здоров'я. Воно повинно

охоплювати психіатричні діагностичні служби і там, де це необхідно, лікування психічно ненормальних ув'язнених.

(2)

Хворих ув'язнених, що потребують послуг фахівця, варто переводити в особливі заклади або у громадські лікарні. Тюремні лікарні повинні мати у своєму розпорядженні устаткування, установки і ліки, необхідні для належного медичного догляду за хворими і для їхнього лікування, а також достатньо кваліфікований персонал.

(3)

Кожен ув'язнений повинен мати можливість звертатися до послуг кваліфікованого зубного лікаря.

23. Зовсім очевидно, що першою вимогою до медичного обслуговування є наявність лікаря і можливість користатися його послугами. Не завжди доцільно і можливо, у залежності від розміру в'язниці, мати штатну одиницю лікаря. Розумніше підтримувати постійний зв'язок з медичними службами цього міста чи округу, як впливає з **правила 22 (1)**. В Основних принципах поводження з ув'язненими (ООН) дане правило знаходить подальше відображення:

Ув'язнені користаються медичним обслуговуванням, що є в даній країні, без дискримінації в зв'язку з їх юридичним положенням (принцип 9).

Що стосується підслідних ув'язнених, то **правило 91 МСП** говорить:

Правило 91

Підслідним ув'язненим варто дозволяти звертатися під час їхнього перебування у в'язниці до послуг їхнього власного лікаря чи зубного лікаря, якщо їхнє прохання про це є виправданим і якщо вони в стані покривати пов'язані з цим витрати.

24. **Принцип 9**, так само як і **правило 91 МСП**, у багатьох випадках ігнорується через практичну складність його застосування. Однак неприпустимо, щоб правила так легко ігнорувалися. Оскільки медичне обслуговування у в'язниці завжди обмежено, робочі взаємини з медичними установами за межами в'язниці мають величезну важливість. Тільки тоді медична допомога може бути гарантована в особливо серйозних і надзвичайних випадках. Іноді начальники установ і лікарі не приділяють цьому достатньо уваги. Але навіть формально це однозначно є першочерговим обов'язком начальника в'язниці. Однак організацію і підтримку цих зв'язків і згода на те, щоб необхідні процедури й умови контролювалися, можна вважати обов'язком тюремного лікаря. У той же час важливо стежити за тим, щоб паперова тяганина не перешкоджала своєчасному переміщенню пацієнтів у лікарню і не ускладнювала возити хворих до лікарів з міських клінік.

Медичний персонал

25. **Правило 22 (2)** говорить про необхідність забезпечити тюремну лікарню кваліфікованим персоналом, здатним працювати в даних умовах. Це положення, зрозуміло, поширюється не тільки на кваліфікованих лікарів, але і на молодший медичний персонал. Кваліфікований молодший медичний персонал повинен бути в штаті в'язниць, які не мають лікарень, особливо, якщо в них відсутня штатна одиниця лікаря. Молодший медичний персонал може заповнити дефіцит лікарської допомоги. У деяких країнах співробітники в'язниць проходять підготовку по наданню першої медичної допомоги (і часто називаються медичними працівниками) для надання екстреної допомоги у випадку легкого захворювання чи поранення. (Про роль молодшого медичного персоналу дивися нижче.)

26. Щоб забезпечити кваліфіковану допомогу, необхідна дисциплінована робота медичних сестер і працівників охорони здоров'я, а також систематичні усні і письмові звіти перед тюремним лікарем. Це також відноситься до розподілу лікарських препаратів, призначених тюремним лікарем. Особливий облік потрібен і для приготування лік (мікстури, порошки, екстракти, дозування для окремих ув'язнених). Краще, щоб ця робота виконувалася кваліфікованими медичними працівниками. Приготовлені ліки повинні розноситися санітарами чи, якщо це неможливо, персоналом в'язниці, що отримали докладні інструкції від лікаря. У таких випадках необхідно строго дотримувати інструкцій і процедур, установлених лікарем, і повідомляти йому про будь-які відхилення. Готування лік ні в якому разі не можна доручати недостатньо кваліфікованому персоналу.

Устаткування

27. До наступного, не менш важливого фактору після кваліфікації медичного персоналу потрібно віднести медичне устаткування і відповідні приміщення. Медичний кабінет і шафи повинні бути міцно закритими і доступ до них дозволений тільки компетентним медичним працівникам. У їх обов'язки також входить стежити за чистотою і надійністю збереження лік. Через жару в деяких країнах ліки легко псуються, тому вимагаються певні умови для їх збереження.

Лікар як особистий лікар ув'язнених

28. Найбільш важлива вказівка для тюремного лікаря міститься в **правилі 25 (1)**, що говорить:

Правило 25 (1)

Про фізичне і психічне здоров'я ув'язнених зобов'язаний піклуватися лікар, що повинен щодня приймати чи відвідувати усіх хворих, усіх тих, хто скаржиться на хворобу, а також усіх тих, на кого була звернена його особлива увага.

Це правило має на увазі три моменти: по-перше, тюремний лікар повинен бути кваліфікованим; по-друге, тюремний лікар повинен мати у своєму розпорядженні добре обладнані кабінет і операційну з усіма необхідними пристосуваннями і

достатнім асортиментом лік; по-третє, лікар повинен бути психологічно готовий до надання послуг ув'язненим нарівні з іншими пацієнтами.

Іншими словами, тюремні лікарі повинні вміти не тільки виписувати снотворні і болезаспокійливі таблетки, але також діяти і бути готовими до дій на високо-професійному рівні.

Тюремних лікарів часто змушують виписувати різні види транквілізаторів для ув'язнених, незважаючи на відсутність строгих медичних підстав для цього. На тюремного лікаря покладений обов'язок виписувати тільки ті ліки, що призначені для лікування конкретного захворювання в конкретного пацієнта. Ці ліки ніколи не повинні виписуватися з інших причин чи при інших обставинах. **Правило 25 (1)** також визначає роль тюремного лікаря як консультанта начальника в'язниці. Комбінація цих функцій складна, як це описано нижче, особливо в **параграфі 43**.

Своєчасні і кваліфіковані медичні огляди

29. **Правило 25 (1)** не випадково наголошує на персональній відповідальності тюремного лікаря за щоденний огляд ув'язнених, що скаржаться на нездужання. Здоров'я ув'язнених у цілому більш уразливе, ніж здоров'я вільних громадян, внаслідок умов тюремного ув'язнення, поводження самих ув'язнених, що можуть спотворити себе, починають спроби самогубства або застосовують насильство один до одного. Емоційний стрес, викликаний ув'язненням, також може привести до фізичних нездужань. Однак не виключена і симуляція. Але судити про це може тільки лікар. Варто також узяти до уваги, що симуляція ув'язненого може означати щось негарне в його здоров'ї й у навколишній його обстановці.

30. Якщо не можна в будь-який момент негайно проконсультуватися з лікарем, то необхідний кваліфікований молодший медичний персонал, щоб провести первинний огляд і надати першу допомогу. В екстрених випадках також необхідно забезпечити негайний виклик лікаря ззовні.

31. **Принцип 24 Зводу принципів** говорить:

Затриманому чи особі, що знаходиться в ув'язненні, надається можливість пройти належне медичне обстеження в можливо найкоротший термін після його прибуття в місце затримки чи ув'язнення; згодом йому надається медичне обслуговування і лікування всякий раз, коли в цьому виникає необхідність. Обслуговування і лікування надаються безкоштовно.

Цей принцип підкреслює не обов'язок лікаря проводити обстеження ув'язненого після прибуття, а право ув'язненого на обстеження. Йому повинна бути надана можливість обстеження і лікування. Це повинно здійснюватися безкоштовно.

32. Для того щоб підкреслити важливість предмета обговорення і фігури самого ув'язненого в ньому, **принципи 25 і 26** говорять:

Принцип 25

Затримана особа чи особа, що знаходиться в ув'язненні, чи його адвокат, за умови дотримання лише розумних умов, необхідних для підтримки без-

пеки і порядку в місці затримки чи ув'язнення, мають право звертатися в судовий чи інший орган з проханням чи клопотанням про повторне медичне обстеження чи висновок.

Принцип 26

Факт проходження затриманим чи особою, що знаходиться в ув'язненні, медичного обстеження, прізвище лікаря і результати такого обстеження належним чином фіксуються в протоколі. Забезпечується доступ до цього протоколу. Способи такого доступу визначаються відповідними нормами національного законодавства.

33. Дані правила адресовані в однаковій мірі адміністрації в'язниць і лікарям. Цілком імовірно, що вони можуть дотримувати різних точок зору з приводу того, що є "необхідними" (**принцип 24**), "розумними умовами, необхідними для підтримки безпеки і порядку" (**принцип 25**), і про "способи доступу" (**принцип 26**). Їхні погляди можуть відрізнятися і від думки ув'язнених, що зрештою є основним об'єктом медичного обслуговування у в'язниці. При дотриманні цих принципів і усуненні розбіжностей у думках і тлумаченнях варто взяти до уваги доступ до конкретної медичної допомоги (**параграфи 35 і 36**), інформацію про каліцтва (**параграф 34**) і компетентність відповідних органів, що виносять рішення у випадку виникнення розбіжностей (**параграфи 86 і 87**).

Медичні працівники повинні одержувати інформацію про інциденти

34. Необхідно, щоб лікар і молодший медичний персонал були інформовані і докладали активних зусиль до того, щоб одержувати інформацію про випадки насильства у взаєминах між ув'язненими, а також про застосування насильства, побиттів, фізичних покарань і т.д. тюремним персоналом. Ув'язнені, яких це торкнулося, мають потребу у відвідуванні; повинна виявлятися термінова медична допомога; начальник в'язниці повинен одержувати інформацію про способи лікування таких ув'язнених. Те ж саме застосовно стосовно спроб самогубства, покалічення, голодування, сексуальних зловживань і т.д. Каліцтва і сліди побоїв, катувань і т.п. повинні бути обстежені лікарем, бажано незалежним. Лікарю повинна бути надана можливість провести огляд у спокійній обстановці, без тиску з боку адміністрації. Завжди, якщо це потрібно, потрібно розглянути "іншу думку". Лікар зобов'язаний інформувати незалежний (судовий) орган про випадки катування і фізичного насильства з боку персоналу. Звід принципів, що однозначно забороняє будь-яку форму катування і принижуючого гідність поводження (див. **параграф 1**), указує на те, що офіційні й інші особи зобов'язані повідомляти про будь-яке порушення у вищестоящі й інші органи влади й органи, "на які покладені повноваження по нагляду чи виправленню положення" (**принцип 7**).

Безперешкодний доступ до медичного обслуговування

35. Для того щоб забезпечити справедливе, уважне і своєчасне медичне обслуговування, необхідно, щоб персонал в'язниць був проінструктований про те, що до скарг ув'язнених потрібно відноситися серйозно, дозволяти їм вчасно звертатися до лікаря, розвинути в собі увагу і чуйність до хворих і не брати на себе відповідальність самим вирішувати, чи потрібний ув'язненому лікар.

36. Прохання про надання медичної допомоги не повинні зустрічати перешкоди у виді складних анкет, заповнюваних ув'язненими. Неприпустимо, щоб лікар чи молодший медичний персонал оглядали пацієнта через день чи більше після того, як була отримана скарга. Хоча доступ до медичного обслуговування не повинен бути бюрократично ускладнений, це не означає, що не потрібно письмово фіксувати скарги, що надходять. Непорозуміння в питаннях здоров'я не повинно бути. Прохання про виклик лікаря повинні заноситися в спеціальну книгу або персоналом, або ув'язненим і завірятися підписами обох. Лікар відповідає за правильне ведення такої книги.

Тюремний лікар повинен пояснити свою позицію ув'язненим

37. Оскільки тюремний лікар виконує щонайменше дві функції, тобто особистого лікаря і консультанта начальника в'язниці, на нього покладається строге зобов'язання заздалегідь оголосити про своє положення і пояснити, у якому ступені він зобов'язаний зберігати таємницю, про що він повинен повідомляти керівництву і які проблеми варто розглядати тільки за згодою ув'язненого.

Лікар як консультант начальника в'язниці

38. Друга функція тюремного лікаря - консультант начальника в'язниці по загальних і приватних питаннях охорони здоров'я. Зважаючи на те, що охорона здоров'я охоплює більшість аспектів тюремного життя, цю функцію не слід розглядати як допомогу начальнику в'язниці в підтримці порядку і безпеки. Хоча розгляд питань охорони здоров'я може сприяти цьому, тюремний лікар не повинен використовувати свою професійну майстерність для підтримки тюремного порядку і дисципліни. Зрозуміло, функція тюремного лікаря не повинна бути поєднана з функцією судового лікаря, що діє в рамках поліцейського розслідування. Ця остання функція не розглядається МСП, вона несумісна з функцією особистого лікаря ув'язнених, і тому комбінація цих функцій неприпустима.

39. Думки тюремного лікаря часто запитують при призначенні покарання для ув'язнених, як зазначено в **правилі 32 (1) і (2)** (див. **Розділ II, параграфи 50—53**). Це правило більш не узгоджується з точками зору, що одержали поширення після того, як були розроблені МСП. Допускаючи можливість лікарського ув'язнення про здатність ув'язненого перенести певне покарання чи інші позбавлення, воно йде врозріз з лікарською професійною етикою, заохочуючи дурне поводження з ув'язненим, що може вплинути на його психічне і фізичне здоров'я (по цьому питанню див. далі, **параграфи 43-45**).

Що лікар повідомляє і що зберігає в таємниці

40. Що стосується функції лікаря — як особистого, так і консультанта начальника в'язниці, - то тут також застосовні й інші правила. Тому варто приділити їм особливу увагу. От ці правила:

Правило 24

Кожного ув'язненого варто піддавати медичному огляду при його прийнятті і потім в міру потреби, для того щоб установлювати, чи не хворий він фізично чи розумово; уживати необхідних заходів; ізолювати ув'язнених, про яких можна припустити, що вони страждають якою-небудь інфекційною чи заразною хворобою; виявляти фізичні чи розумові недоліки, що можуть перешкодити їх перевихованню, і визначати, яка їхня фізична здібність до праці.

Правило 25 (2)

Щоразу, коли лікар вважає, що фізична чи розумова рівновага ув'язненого була порушена чи загрожує бути порушеною у результаті його ув'язнення чи в зв'язку з будь-якими умовами ув'язнення, він доповідає про це начальнику.

Правило 32 (3)

Лікар зобов'язаний відвідувати щодня ув'язнених, підданих такому покаранню, і доводити свою думку до відома начальника, якщо він вважає за необхідне перервати чи змінити покарання з причин фізичного чи психічного стану ув'язненого.

41. Лікар, що обстежує ув'язненого (**правило 24**) і зобов'язаний надати звіт про результати обстеження, іноді порушує права ув'язненого на особисту недоторканність і приватне життя. Такі медичні звіти також можуть мати сумні наслідки для положення ув'язненого у в'язниці і, таким чином, позначаються на його добробуті і здоров'ї.

42. Звіт про обстеження, зокрема, може сприяти переводу ув'язненого на важку роботу чи звільненню його від фізичної праці взагалі. Цей звіт може стати причиною роздільного утримування різних категорій ув'язнених, наприклад у випадку з ВІЛ-інфікованими чи хворими СНІДом. Він може призвести до покарання, ізоляції чи одиночного ув'язнення, що може нанести шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Медичний працівник і покарання

43. **Принцип 4 (b) Принципів медичної етики**, що відносяться до ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, у захисті ув'язнених чи затриманих осіб від катувань і інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поведінки і покарання, говорить:

Працівники охорони здоров'я, особливо лікарі, роблять порушення медичної етики, якщо вони:

(a)

(b) засвідчують чи беруть участь у посвідченні того, що стан здоров'я ув'язнених чи затриманих осіб дозволяє піддавати їх будь-якій формі поведінки чи покарання, що може зробити негативний вплив на його фізичне чи психічне здоров'я і яке не узгодиться з відповідними міжнародними документами, чи в будь-якій іншій формі беруть участь у за-

стосуванні будь-якого такого поводження чи покарання, що не узгоджується з відповідними міжнародними документами.

44. Варто уникати залучення тюремного лікаря в роботу з охорони в'язниці чи з підтримки дисципліни. Тюремний лікар, що робить медичні послуги, не повинен розглядатися як співробітник адміністрації в'язниці. При виконанні своєї двоїстої функції тюремний лікар не повинен своїм відношенням, словами, поведінням створювати в ув'язнених враження, що він належить до адміністрації в'язниці. Тому функцію консультанта варто максимально обмежити, якщо тюремний лікар змушений поєднувати її з функцією особистого лікаря ув'язнених. Лікар у першу чергу, як і начальник в'язниці, повинен зрозуміти, що таку двоїсту функцію важко виконувати і що вона може привести лікаря, що дотримує принципів лікарської етики, до серйозних конфліктів із самим собою.

45. Необхідно підкреслити, що молодший медичний персонал часто опиняється в такому ж делікатному положенні, як і лікарі. Оскільки в більшості випадків медичні сестри є підлеглими в ієрархії тюремного персоналу, потрібно піклуватися про збереження їхньої професійної незалежності. Варто згадати, що в спеціальних установах, таких як лікарні (у т.ч. психіатричні), лікарі можуть бути адміністраторами. Тому потрібно вивчити потенційні протиріччя між управлінськими функціями і прямими обов'язками стосовно конкретних пацієнтів.

Медичні експерименти і дослідження

46. У статті 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права проголошується:

Ніхто не повинен піддаватися катуванням чи жорстоким, нелюдським чи принижуючим гідність поведінкам чи покаранню. Зокрема, жодна особа не повинна без його добровільної згоди піддаватися медичним чи науковим досліддам.

Згода ув'язнених піддатися медичним експериментам в обмін, наприклад, на скорочення терміну чи покарання матеріально винагорода розглядається як спроба вплинути на добровільність його рішення. Такого роду маніпуляції явно знаходяться в протиріччі зі **статтею 7. Принцип 22 Зводу принципів** (1988 року) містить ще більше обмежень:

Жодна затримана особа чи особа, що знаходиться в ув'язненні, не повинна навіть з його згоди піддаватися будь-яким медичним чи науковим досліддам, що можуть зашкодити його здоров'ю.

Даний принцип категорично забороняє використовувати згоду ув'язненого як виправдання для проведення небезпечних для здоров'я експериментів.

47. **Хельсінкська декларація Всесвітньої медичної асоціації** 1964 року, переглянута в 1975, 1983 і 1989 роках, приділяє достатньо уваги цій проблемі, підкреслюючи її найбільшу важливість у наш час. Тому Декларація особливо рекомендується тюремним лікарям. Предметом її розгляду є не експерименти в широкому розумінні слова, а медичні дослідження. Вона проголошує, що "кліні-

чні дослідження не можуть бути проведені на законній основі, якщо необхідність досягнення мети не порівнянна зі ступенем ризику для пацієнта". Далі вона затверджує: "У процесі лікування пацієнта лікар повинен мати можливість застосувати новий терапевтичний вплив, якщо, на його думку, він дає надію на порятунок життя, відновлення здоров'я чи полегшення страждань". Декларація далі говорить, що "по можливості, якщо це дозволяє психологія пацієнта, лікар повинен досягнути його добровільної згоди після роз'яснення суті експерименту". Декларація проводить "фундаментальні розбіжності" між "клінічним дослідженням, метою якого є надання істотного терапевтичного впливу на пацієнта, і клінічним дослідженням, що проводиться з чисто науковою метою, без виявлення його терапевтичної користі для пацієнта". Останнє Декларація описує дуже докладно. Вона говорить, що "лікар зобов'язаний захищати життя і здоров'я людини, що піддається клінічному дослідженню". Далі: "Лікар повинен роз'яснити пацієнту природу, мету і ризик клінічного дослідження". І ще: "Клінічні дослідження на людях не можуть бути проведені без їхньої добровільної згоди після необхідних роз'яснень". Ця "згода, як правило, повинна бути отримана в письмовій формі". Крім того, людина, над якою проводяться досліди, "повинна знаходитися в такому психічному, фізичному і юридичному стані, щоб цілком розпоряджатися свободою свого вибору". І ще: "Дослідник повинен дотримувати права кожної людини на особисту недоторканність, особливо, якщо піддослідний знаходиться в повній залежності від дослідника". Останні два твердження особливо важливі в застосуванні до ув'язнених, особливо у випадку пропонуваної компенсації в обмін на їхню згоду.

Інфекційні хвороби, включаючи ВІЛ-інфекцію

48. Вважається, що ув'язнені, заражені СНІДом, туберкульозом, гепатитом і іншими інфекційними захворюваннями, являють загрозу для своїх співкамерників і співробітників в'язниці. Зокрема, ВІЛ-інфекція сприймається як погроза, оскільки вона часто буває зв'язана з прийомом наркотиків. Тому примусове медичне обстеження й аналіз крові часто вважаються рішенням проблеми. Крім того, застосовуються такі дискримінаційні міри, як соціальна ізоляція і розміщення в одиночні камери (див. **Розділ I, параграф 11**). Міри, прийняті в різних країнах, відрізняються одна від одної. Рішення з цих питань не можна засновувати тільки на думках ув'язнених, персоналу чи громадськості. І відправним пунктом повинна служити повага до особистості і гідності ув'язненого і повага до думки лікаря і його обов'язку зберігати конфіденційність. Тому в першу чергу рекомендується інформувати ув'язнених і персонал про захворювання, про реальну небезпеку зараження і про те, як можна цього уникнути. Далі варто розглянути заходи по скороченню небезпеки заразитися, такі як, наприклад, доступ до презервативів чи навіть шприців для споживання наркотиків. На жаль, сексуальні перекручення серед ув'язнених-чоловіків і застосування наркотиків у більшому чи меншому ступені є частиною тюремного життя. Певною мірою вони навіть є результатом тюремного ув'язнення. Подібна практика небажана; насильницькі сексуальні контакти необхідно безумовно запобігати і карати дисциплінарними і карними мірами; до споживання наркотиків потрібно підходити уважно і з позиції здорового глузду. Але закривати очі на дійсність зовсім безглуздо.

49. Роль тюремного лікаря полягає в прийнятті ініціатив стосовно цих тюремних проблем, що вимагають термінового дозволу, слідуючи при цьому принципу

недоторканості особи. Останнє все більш вимагає залучення незалежних зовнішніх медичних служб.

Ця комплексна проблема також ставить задачі по навчанню медичного персоналу, докладного вивчення кодексів етики, відзначених у **параграфі 15 цього Розділу**. Особливо чітко повинні бути сформульовані принципи з питань конфіденційності стосовно ВІЛ-інфекції.

50. Однак можуть бути екстремальні ситуації, що дозволяють ізолювати таких ув'язнених і навіть проводити медичне обстеження в особливо строгих, регламентованих умовах. Рішення таких питань не можна залишати тільки за тим чи іншим тюремним лікарем чи начальником в'язниці. Ці міри можуть бути прийняті на основі спеціальних юридичних правил, і відповідальність за них несуть офіційно уповноважені особи після консультації з експертами.

Самогубства

51. У в'язницях мають місце спроби здійснення самогубства чи покалічення. Причиною їх в основному є психічні, фізичні, соціальні чи культурні проблеми. Тому стосовно них повинен бути вироблений уважний, чуйний і індивідуальний підхід, що виключає формалізм чи дисциплінарні міри. Безвихідність, соціальна ситуація, що склалася у в'язниці (наприклад, сексуальні домагання), расові проблеми, різний рівень культури, відірваність від родини і друзів (наприклад, якщо ув'язнені є іноземцями чи утримуються в дуже віддалених і незнайомих місцях) — багато причин можуть пояснити таке поведіння. Часто заходом, що приймається для запобігання подібних дій, які наносять шкоду самому ув'язненому, є ізоляція. Однак ізоляція - це щось протилежне тому, що потрібно насправді. Дружнє спілкування й участь персоналу чи товаришів по ув'язненню повинні бути першим відгуком. Запобігання самогубств і покалічення є питанням надзвичайної важливості. Смерть чи серйозне каліцтво в ув'язненні позначиться на роботі персоналу і моральному стані ув'язнених. Істотним є інформування персоналу (включаючи фахівців) про причини спроб самогубства, виявлення симптомів, розробка стратегій для підтримки найбільш уразливих осіб і строге ведення журналу спостережень. Повинні бути розроблені чіткі інструкції про те, що робити, щоб запобігти спроби самогубств і покалічення.

52. Весь персонал несе відповідальність за здійснення цих мір. Хоча медичний персонал потрібно інформувати в кожному випадку, необхідну допомогу можна одержати, наприклад, у священнослужителя, соціального працівника або іншого ув'язненого. Багато проблем, що ведуть до самогубства, до кінця нерозв'язні, наприклад, якщо чоловік ув'язненої кинув її. Що безумовно потрібно зробити, так це негайно надати підтримку таким ув'язненим. Можливо, потрібно уважно спостерігати за ними і забирати від них предмети, якими вони можуть поранити себе. Насправді практично в кожному випадку ув'язнені, що одержали підтримку й усвідомили, що персонал і їхні товариші-ув'язнені піклуються про них, швидше знаходять у собі сили примиритися із ситуацією. Громадські організації, що займаються проблемою самогубств, могли б поширити свою діяльність на в'язниці.

Відмовлення від прийому їжі

53. Потрібно розрізняти відмовлення від їжі як протест, як симптом психічної невірноваженості або як усвідомлену спробу звести рахунки з життям. Відмовлення від їжі часто є вираженням протесту, а не спробою самогубства. У цьому випадку проблема здобуває не стільки медичний, скільки політичний чи соціальний характер. Зрозуміти це - справа першочергової важливості. Огляд ув'язненого, що оголосив голодування, і повідомлення про результати огляду можуть привести до необхідності примусового кормління. У цьому випадку лікарю можуть наказати нагодувати ув'язненого рідкою їжею проти його волі, тобто ігноруючи протест ув'язненого і дозволяючи адміністрації ігнорувати його. Це явно несправедливо. Як затверджується в Декларації Всесвітньої медичної асоціації з голодувань, "обов'язком лікаря є повага незалежності пацієнта". Декларація ВМА визнає існуюче медичне протиріччя між незалежністю пацієнта і діями в його інтересах. Однак Декларація заявляє, що якщо лікар "згодний підтримати голодуючого, то останній може стати пацієнтом" із усіма наслідками, що випливають, "включаючи згоду і відповідальність". Далі Декларація затверджує: "Остаточне рішення про втручання чи невтручання приймається лікуючим лікарем, без участі третіх осіб, в інтереси яких не входить благополуччя пацієнта".

54. Ув'язнені, що відмовляються від їжі, можуть бути схвильовані або можуть намагатися привернути увагу до свого тяжкого положення чи переконати будь-кого прийняти чи не уживати відповідних заходів. Іноді відмовлення від їжі і прагнення досягнути бажаного ефекту ніяк логічно не пов'язані між собою. Наприклад, ув'язнений, що оголосив голодування, щоб змінити вирок суду, навряд чи може розраховувати на успіх. Персонал і товариші ув'язненого повинні переконати його в цьому. Якщо розумні доводи не діють, то лікар повинен обстежити його і попередити про ризик для здоров'я. Ув'язненого необхідно помістити в лікарню, якщо це необхідно. Повинні бути дані ясні рекомендації з лікування і реабілітації.

55. Що стосується відмовлення від їжі, то тюремна політика повинна будуватися на наступних принципах, сформульованих у Токійській 1975 року і Мальтійській 1992 року деклараціях ВМА:

Моральний обов'язок кожної людини - поважати святість життя. Це особливо очевидно, коли лікар застосовує свою майстерність, борючись за життя, і діє в кращих інтересах свого пацієнта. Обов'язок лікаря — поважати право пацієнта розпоряджатися самим собою. За винятком екстрених випадків, лікарю необхідна згода своїх пацієнтів, перш ніж почати лікування. І в цій ситуації лікар повинен діяти в інтересах пацієнта.

У цих деклараціях говориться:

Остаточне рішення про втручання чи невтручання приймається лікуючим лікарем без утручання третьої сторони, в основні інтереси якої не входить благополуччя пацієнта.

У провідних вказівках відзначається наступне:

Лікарі чи інші медичні працівники не повинні робити будь-якого тиску на особу, що оголосила голодування, для того, щоб призупинити її... Однак лікар

зобов'язаний інформувати його про можливі наслідки голодування... Будь-яке лікування повинне провадитися зі схвалення пацієнта.

Щодня лікар повинен бути в курсі, чи продовжує голодування протестуючий.

Важкі захворювання і смерть

56. Інша проблема виникає тоді, коли хворий знаходиться в критичному стані чи коли хвороба невиліковна і немає перспективи поліпшення. У подібних випадках хворого не можна залишати на призволяще, нехай навіть на догляд за ним буде витрачено багато часу і сил. Вірним рішенням буде постійне чи тимчасове скасування тюремного ув'язнення і передача ув'язненого під медичну опіку відповідних місцевих установ охорони здоров'я. Відповідно до правила 25.2, цитованому вище, якщо це дозволяє конфіденційність, то лікар так чи інакше повинен запропонувати начальнику в'язниці медичний спосіб рішення проблеми, що є найкращим.

57. Через складність положення тюремного лікаря його дії повинні бути особливо обачні у випадку смерті ув'язнених. Не вимагає особливих коментарів, що кожен випадок смерті у в'язниці, незалежно від причини, повинен бути проаналізований і розслідуваний лікарем негайно. Бажано, щоб аналіз проводив незалежний лікар, не зв'язаний з тюремною системою і відповідним відомством. У всякому разі, це безумовно необхідно, якщо про це просять родичі. У подібних питаннях потрібна надзвичайна обережність незалежно від того, існує чи міг би існувати причинний зв'язок між тюремним ув'язненням і смертю.

58. В усіх цих випадках тюремний лікар як особистий лікар ув'язненого, а також як консультант начальника в'язниці повинен діяти з особливою обережністю і бути винятково відвертим зі своїми пацієнтами стосовно своєї двоїстої позиції і її наслідків. Те ж саме стосується начальника в'язниці й інших співробітників.

Відповідальність лікаря за охорону здоров'я і гігієну

59. Загальні функції тюремного лікаря по охороні здоров'я і гігієні не є його винятковими обов'язками, хоча так чи інакше вони пов'язані з його функціями особистого лікаря ув'язнених і консультанта начальника в'язниці. Оскільки ув'язнені живуть у замкнутому просторі і підкоряються режиму, їхнє здоров'я переважно визначається цими умовами. З огляду на скарги пацієнтів на фізичний і психічний стан, тюремний лікар може вказати на проблеми, що створюють критичну ситуацію з охороною здоров'я і гігієною у в'язниці. Більш того, тюремне ув'язнення саме по собі згубно впливає на здоров'я ув'язнених. Тому тюремному лікарю варто висловити свої пропозиції по поліпшенню тюремного режиму, тюремних правил і методів роботи в тій мірі, у якій вони мають відношення до охорони здоров'я і гігієні, як затверджує **правило 26**.

Обов'язки медичного працівника по аналізу і звітності про ситуацію з охороною здоров'я у в'язниці

60. Правило 26 (1)

Лікар зобов'язаний регулярно здійснювати інспекцію і доповідати начальнику з наступних питань:

- (a) кількість, якість, готування й умови роздачі їжі;
- (b) гігієна і чистота закладу й осіб, що містяться в ньому;
- (c) санітарія, опалення, освітлення і вентиляція в закладі;
- (d) придатність і чистота одягу і спальних принадлежностей ув'язнених;
- (e) дотримання правил, що стосується фізкультури і спорту у випадках, коли ця робота не покладається на спеціалізований персонал.

(2)

Начальник повинен брати до уваги доповіді і поради, що направляються йому лікарем відповідно до правил 25 (2) і 26, і, якщо він згодний з рекомендаціями останнього, негайно вживати заходів по проведенню їх у життя; якщо ж ці рекомендації виходять за рамки його компетенції чи якщо він з ними не згодний, то він повинен негайно представити вищим органам як свою власну доповідь, так і рекомендації лікаря.

61. Щоденні вправи на відкритому повітрі, як затверджує **правило 21** (див. Розділ VI, параграф 122), і безпека тюремної праці, відповідно до **правила 74** (див. Розділ VI, параграфи 101—103), також повинні прийматися в увагу тюремним лікарем, хоча не тільки їм і навіть не в першу чергу їм.

62. Лікар не є фахівцем з усіх питань, згаданих у **параграфі 60**. При контролі ситуації з охороною здоров'я і гігієною у в'язниці, включаючи випадки, відзначені в наступних параграфах, необхідно по можливості користатися послугами фахівців ззовні або добровольців, що спеціалізуються по тим чи іншим проблемам.

Харчування і гігієна

63. Питаннями надзвичайної важливості, що вимагають контролю і нагляду з боку фахівців, є їжа, вода і санітарні умови. Особлива увага приділяється цим питанням у Розділі II. Як уже відзначалося там, питанням першочергової важливості є якість питної води і її наявність. Те ж відноситься і до засобів санітарії. У багатьох країнах санітарні умови нижче розумних гуманітарних стандартів. Вони особливо жахливі в камерах. Повітря іноді буває забруднений бензином, фарбою, іншими хімікаліями або сажею. Чисте свіже повітря і добра вентиляція - основні передумови доброго здоров'я і гігієни

64. Контроль за якістю їжі і приготовлених блюд у в'язниці особливо важливий, однак не скрізь він проводиться регулярно, часто і кваліфіковано. Необхідно проводити не тільки контроль їжі в процесі готування і дотримання норм гігієни на кухні. Такий контроль необхідний також тоді, коли це стосується роздачі блюд:

чи одержують ув'язнені гарячі блюда? Чи достатньо великі порції? Чи відповідають санітарним нормам умови в приміщеннях, де їдять ув'язнені? Особливої уваги вимагає кількість і якість харчування неповнолітніх і хворих ув'язнених і тих, хто зайнятий важкою працею.

65. Необхідний правильний і кваліфікований контроль за якістю їжі. Основні продукти повинні бути присутні у їжі в необхідних пропорціях і відповідати кліматичним особливостям, необхідно різноманітне харчування, варто

враховувати особливості харчування ув'язнених у залежності від їхніх релігійних переконань чи медичних показань; особливу турботу потрібно виявляти про вагітних жінок, матерів, що годують і їх дітей. Це достатньо високі вимоги. Навіть якщо положення з харчуванням у даній країні чи регіоні залишає бажати кращого, в обов'язки уряду входять забезпечення нормального харчування і турбота про здоров'я тих, хто знаходиться на його піклуванні і не в змозі подбати про себе сам.

Зовнішній контроль

66. Замість тюремного лікаря цю функцію може виконувати медичний інспектор місцевої служби охорони здоров'я. Більш того, у багатьох країнах зовнішні добровільні організації, так звані органи нагляду і ради відвідувачів в'язниць, досліджують загальні аспекти охорони здоров'я, гігієни і добробуту ув'язнених. Варто звернути увагу на те, що в цих органах розглядом питань охорони здоров'я і гігієни займаються фахівці в області медицини і суміжних областей знання. (Питання контролю докладно висвітлюються в **Розділі IX.**)

Положення молодшого медичного персоналу

67. **Заява** Міжнародної ради молодшого медичного персоналу (Сінгапур, 1975) про роль молодшого медичного персоналу (насамперед медичних сестер) у процесі догляду за затриманими й ув'язненими зводиться до Кодексу молодших медичних працівників, у якому говориться:

Молодший медичний персонал несе відповідальність по чотирьох пунктах: усіляко сприяє профілактиці захворювань; допомагає хворим; полегшує страждання...

У **Заяві** крім іншого робляться наступні висновки:

У цьому зв'язку Рада засуджує використання будь-яких процедур, що представляють погрозу психічному чи фізичному здоров'ю ув'язнених чи затриманих; якщо медсестри бачать ознаки негативного впливу на стан хворого, вони повинні довести це до відома відповідних національних чи міжнародних органів; ...

68. У в'язниці робота молодшого медичного персоналу має вирішальне значення. У той же час звичайно ступінь професійної незалежності медсестер менше, ніж у лікарів. Природно, що ув'язнені теж бачать залежне положення медсестер. Молодший медичний персонал часом сам підтримує це враження, виявляючи в більшій мірі інтерес до підтримки дисципліни і порядку у в'язниці, ніж до здоров'я ув'язнених.

69. Хоча молодший медичний персонал прямо не згадується в МСП, це очевидно, що він мається на увазі, коли мова йде про медичну службу, що не може належним чином функціонувати без помічників лікарів. Іноді їхня робота вимагає більше делікатності, ніж робота лікарів. Вони зберігають лікарські таємниці, вони завжди поруч з лікарем, а часто замінюють його; отже, вони повинні намагатися заслужити довіру з боку ув'язнених.

Контроль за діяльністю молодшого медичного персоналу

70. Практика в деяких країнах не завжди передбачає захист відповідно до Кодексу молодших медичних працівників. Поняття професійної лікарської таємниці не завжди поширюється на медсестер. Однією з причин є різний рівень кваліфікації. Інша причина полягає в тому, що у в'язницях медсестри, що здебільшого належать до виконавчого персоналу, підкоряються начальнику в'язниці. Більш того, у деяких країнах у в'язницях узагалі немає медсестер. Деякі послуги по догляду і допомозі лікарю здійснюють звичайні тюремні службовці. Відповідальні начальники в'язниці, що керують персоналом і медичними працівниками, повинні поважати міжнародні і національні кодекси етики молодшого медичного персоналу й інших медичних працівників і на підставі цього розподіляти посадові обов'язки. Більш того, вони повинні звільнити медсестер і санітарів від некваліфікованої праці, про яке не згадується в кодексах етики.

71. Для того щоб уникнути конфліктів зі своєю совістю, медсестри повинні перебувати в підпорядкуванні в лікаря, що відповідає за їх роботу.

Статус молодшого медичного персоналу

72. Було б логічно, якби молодший медичний персонал, що є частиною медичної служби, мав можливість користатися тими ж процедурами подачі скарг і за тим же причинами, що і лікарі. Так само як і лікарі, він має право і зобов'язаний дотримувати лікарської таємниці. Кодекс молодших медичних працівників повинен дотримуватися самими медсестрами, так само як і керівним тюремним персоналом. У ньому закладені провідні вказівки щодо їхньої ролі в медичному обслуговуванні затриманих і ув'язнених і дотриманні прав людини. Міжнародна рада молодшого медичного персоналу (Бразилія, 1983 рік) у цьому зв'язку заявляє:

Медсестри мають особисту відповідальність, але їхня діяльність була б більш ефективною, якби вони підходили до проблеми прав людини як група фахівців. Національним асоціаціям молодшого медичного персоналу варто подбати про те, щоб ця структура забезпечувала механізм, що дозволяє одержати пораду, допомогу і підтримку щодо того, як поступати в складних ситуаціях.

Професійна майстерність молодшого медичного персоналу

73. Лікар зобов'язаний стежити за тим, щоб молодший медичний персонал був добре підготовлений, поповнював свої професійні знання й одержував необхідну інформацію про випадки різних захворювань, симптоми нових чи сезонних хвороб, про способи профілактики, а в ряді випадків і лікуванні. Особлива увагу варто приділяти виявленню симптомів наркоманії, СНІДу й інших заразних хвороб, а також тому, як поступати при їхньому виявленні.

74. Медсестри, крім високої кваліфікації, повинні володіти й умінням поважного і делікатного поводження з пацієнтами. Авторитарне чи поблажливе відношення до ув'язнених чи поводження, що ніби припускає, що ув'язненому роблять послугу, роблячи йому медичну допомогу, ні в якій мірі не допоможе завоювати його довіру. Це відноситься і до лікарів, і до тюремного персоналу в цілому.

Роль санітарів

75. Санітари грають дуже важливу роль у в'язницях, якщо вони добре кваліфіковані і працюють під розумним керівництвом тюремного лікаря, якому асистує висококваліфікована медсестра. Їхні головні обов'язки:

- надавати першу медичну допомогу;
- розпізнавати ситуації, коли потрібна допомога фахівця (лікаря чи медсестри), і діяти відповідно до неї;
- уміти визначати стресовий стан, викликаний чи зв'язаний з тюремним ув'язненням, і негайно інформувати тюремного лікаря;
- розпізнавати симптоми наркотичного отруєння, наркотичної абстиненції, СНІДу, інших заразних хвороб і вчасно повідомляти про подібні випадки.

76. Санітари повинні бути готові в будь-який час надати першу медичну допомогу. Тому необхідною вимогою є їхній професіоналізм і контроль за їх діяльністю. У в'язницях, де рівень кваліфікації штатних тюремних службовців відповідає вимогам **параграфу 78**, до послуг санітарів можна не звертатись. Якщо, проте, уведено посади санітарів, то їхні обов'язки не повинні покладатися на інших тюремних службовців.

Медичний працівник у центрі зіткнення інтересів

77. Перший обов'язок тюремних лікарів і медсестер - це турбота про пацієнтів і захист їхніх інтересів, виключно важливо для них переконати в цьому пацієнтів і, таким чином, створити атмосферу довіри і рахувати себе в першу чергу особистим лікарем ув'язнених. Для начальника в'язниці дуже важливо поважати конфіденційність відносин між лікарем чи медсестрою й ув'язненим, тому він повинен звертатися до лікаря за порадою тільки у випадку крайньої необхідності й обговорювати з ним заздалегідь бажаність медичних рекомендацій і їхні можливі наслідки.

78. Якщо з якихось причин, наприклад при поступленні ув'язнених у в'язницю, необхідно провести медичний огляд, лікарі завжди зобов'язані інформувати ув'язненого про предмет і ціль обстеження. Це буде тільки сприяти довірливішим відносинам. Однак, якщо можливо, лікарям варто залишати за ув'язненим право самим вирішувати, погоджуватися на обстеження чи ні. Якщо ув'язнений відмовляється від обстеження, може виявитися необхідним ужити заходів, виходячи з ризику для здоров'я, обумовленого лікарем. Однак ув'язнених не слід карати за це. Це суперечило б їхньому праву на особисту недоторканність.

79. Методичність профілактичного і медичного обслуговування ув'язнених повинна ґрунтуватися на національних правилах, включаючи ведення записів про скарги на фізичне і психічне здоров'я, що розглядає лікар. Справи пацієнтів повинні вестися відповідно до цих правил. **Принцип 26** Зводу принципів, згаданий у **параграфі 32**, ясно вказує на ці вимоги, коли він заявляє, що "результати такого обстеження належним чином фіксуються в протоколі" і що "забезпечується доступ до цього протоколу". Пацієнти й особи, що представляють їхні інтереси, обов'язково повинні мати доступ до матеріалів, що містяться в справі, і звітам для ознайомлення з ними. Якщо ув'язнений переводиться в іншу в'язницю,

обов'язком лікаря є передача підшивки медичних матеріалів лікарю іншої в'язниці за умови збереження конфіденційності. Якщо це доцільно з медичної точки зору, тюремний лікар повинен повідомити ув'язненого, що залишає в'язницю, про доцільність передачі визначеної медичної інформації лікуючому лікарю на волі. Необхідно зберегти конфіденційність медичних записів і права доступу пацієнтів до них і після звільнення.

80. Лікарям не слід доповідати владі про стан здоров'я ув'язненого, не повідомивши останнього про зміст доповіді. Як було сказано раніше, міжнародні правила визначили, що ув'язнені мають право знати зміст доповіді. Було б бажано, якби лікар залишав право інформувати керівництво про результати медичного обстеження за ув'язненим.

81. Фактично існує лише невелика кількість ситуацій, коли лікарю необхідно повідомляти начальнику установи про стан здоров'я ув'язненого, наприклад коли існує серйозна погроза інтересам всіх ув'язнених даної установи чи місцевих мешканців. Ці ситуації не особливо відрізняються від тих, коли лікар зобов'язаний повідомляти місцеву владу про пацієнтів, що представляють погрозу здоров'ю місцевого населення. У більшості випадків ув'язнені самі повинні мати право повідомити про стан свого здоров'я, якщо вони рахують це необхідним. Тільки за згодою ув'язненого начальник в'язниці або інший відповідальний працівник може перевірити цю інформацію в лікаря. У випадках, коли ув'язнені відмовляються відповідати на питання лікаря про стан їхнього здоров'я, достатньо застосувати режимні міри. Однак ці міри не повинні бути дисциплінарними, щоб не знецінювати право вибору ув'язненого в цій виключно інтимній і важливій області його приватного життя.

Право ув'язненого оскаржити медичне обслуговування

82. **Правило 36 (1) МСП** говорить:

Кожен ув'язнений повинен мати можливість звертатися в будні дні до начальника закладу чи уповноваженого ним співробітника з заявами чи скаргами.

Те ж саме затверджує **принцип 33 Зводу принципів**. Тому важливо, щоб удосконалювалися процедури подачі і розгляду скарг. Цей загальний принцип також відноситься і до скарг на медичне обслуговування. Процедури подачі і розгляду скарг повинні містити в собі положення про залучення незалежних органів (по розгляду медичних скарг), у компетенцію яких входить медичне обслуговування. Ці органи повинні бути наділені повноваженнями по перегляду рішень, по використанню "другої думки" або способу лікування, рекомендованого іншим лікарем, по консультуванню керівних органів стосовно необхідних поліпшень медичного обслуговування, доступу до процедур, а також заходів для удосконалювання професійних якостей і поведінки медичного персоналу. (Про скарги див. також **Розділ II.**)

83. Щоб механізм подачі скарг діяв ефективно, ув'язнені повинні бути інформовані про його існування. Довіра підвищується, якщо при надходженні у в'язницю ув'язнений одержує письмову чи усну інформацію про тюремні правила й умови утримування.

84. Незалежні органи охорони здоров'я необхідно залучати до контролю за станом медичного обслуговування у в'язницях, а також за застосуванням стандартів медичної етики.

85. Крім цього, коли мова йде про такі життєво важливі справи, як здоров'я, ув'язнені повинні мати можливість звертатися до цивільних суддів чи офіційних органів професійних організацій лікарів чи медсестер.

Процедура розгляду скарг, поданих медичними працівниками

86. Відповідальність тюремного лікаря і медичних працівників в'язниць за здоров'я ув'язнених і виконання своїх професійних обов'язків може викликати ряд проблем у взаєминах між лікарем і начальником в'язниці. Складності можуть виникнути в лікаря, що виконує дві чи три функції, згадані раніше, і, на думку начальника установи, що не справляється зі своїми обов'язками. Перший спосіб рішення цих проблем - розумно і відверто обговорити їх один з одним. Однак це не завжди виходить. У цьому випадку саме через делікатне положення тюремного лікаря і різних функцій, ним виконуваних, а також у залежності від його професійного досвіду конфлікти такого роду вимагають участі незалежного органу, визнаного обома сторонами і компетентного в цих областях.

87. Необхідні формальні процедури розгляду цих питань. Це в інтересах не тільки лікарів і начальників в'язниць, але й ув'язнених, це також зміцнює довіру, настільки необхідну в медичному обслуговуванні, яка дозволяє вирішувати проблеми неупереджено. Особливо корисно розробити загальні процедури подачі і розгляду скарг для лікарів і інших медичних працівників. Їхньої рекомендації з лікування пацієнтів або по загальному санітарно-гігієнічному стані в установі не завжди виконуються, і цим наноситься шкода здоров'ю пацієнта чи всьому співтовариству. Якщо процедури подачі скарг не передбачені, функції медичних працівників використовуються не повною мірою.

88. Оскільки питання охорони здоров'я мають настільки вирішальне значення у в'язниці, необхідно здійснювати загальний контроль за медичним обслуговуванням і ситуацією з охороною здоров'я. Увага, яку приділяє міжнародне законодавство медичному обслуговуванню у в'язницях, є причиною залучення незалежних і кваліфікованих органів з метою забезпечення регулярного нагляду за медичним обслуговуванням, за ефективністю зав'язків із зовнішніми центрами медичних послуг і необхідними для цього ресурсами.

Спеціальне медичне обслуговування для деяких груп ув'язнених

89. **Принцип 5.2 Зводу принципів** особливо підкреслює:

Міри, застосовувані в рамках закону і призначені спеціально для захисту прав і особливого статусу жінок, особливо вагітних жінок і матерів, що годують, а також дітей, підлітків, старих, хворих чи інвалідів, не розглядаються як дискримінаційні. Питання про необхідність і застосування таких мір завжди підлягає розгляду судовим чи іншим органом.

Принципи охорони здоров'я жінок-ув'язнених (і їхніх дітей)

90. МСП виділяють найбільш насущні потреби вагітних жінок і жінок з дітьми.

Правило 23 (1)

Жіночі заклади повинні мати у своєму розпорядженні особливі приміщення для догляду за вагітними жінками і новонародженими. Там, де це можливо, варто піклуватися про те, щоб пологи відбувалися не в тюремному, а в цивільному госпіталі. Якщо ж дитина народжується у в'язниці, то про цю обставину не слід згадувати в метриці.

(2)

Там, де ув'язненим матерям дозволяється залишати дітей при собі, потрібно передбачати створення ясел, де б працював кваліфікований персонал, куди дітей варто поміщати в періоди, коли вони не користаються турботою матері.

91. Хоча в різних країнах існують різні точки зору на рішення цих проблем, основні умови повинні бути гарантовані. **Рекомендації**, зроблені у Всесвітньому звіті Хьюман Райтс Уотч про в'язниці (Нью-Йорк, 1993), варті того, щоб їх процитувати:

- жінкам-ув'язненим повинні видаватися гігієнічні серветки чи аналогічні їм засоби особистої гігієни, вони повинні мати можливість щодня користатися душем чи замінюючи його гігієнічними процедурами під час менструації;
- чоловіки і жінки повинні мати однакові можливості одержання роботи й освіти;
- там, де візити родичів до жінок-ув'язнених обмежені через велику відстань в'язниць від місць їхнього проживання, влади повинні намагатися компенсувати цей недолік (за допомогою субсидій на поїздки родичів чи будь-яким іншим способом);
- вагітних жінок варто регулярно обстежувати і надавати їм дієтичне харчування;
- матері, що годують, повинні одержувати дієтичне харчування;
- варто прикласти зусилля, щоб полегшити спілкування матерів з дітьми і сприяти реалізації їхнього права займатися вихованням своїх дітей.

92. Практично скрізь в'язниці для жінок не відрізняються або незначно відрізняються від в'язниць для чоловіків. У результаті цього система охорони в основному достатньо тверда, набагато більш тверда, ніж звичайно необхідна для жінок. Тюремна праця жінок примітивна і нецікава. В'язниці зводяться для чоловіків і часто практично не годяться для задоволення потреб, властивим жінкам. У деяких країнах не можна забезпечити навіть життєво важливі потреби, пов'язані з менструаціями, вагітністю і материнством, як затверджується у вищезгаданому Всесвітньому звіті Хьюман Райтс Уотч про в'язниці. Ці умови шкідливо впливають на фізичний і психічний стан жінок. Крім того, жінки-ув'язнені більш уразливі стосовно зловживань з боку тюремного персоналу, включаючи зґвалтування. Тому тюремні лікарі і медсестри повинні приділяти особливу увагу жінкам, умовам,

у яких вони утримуються, і їх скаргам. Повинне забезпечуватися гінекологічне обстеження і лікування жінок-ув'язнених.

Лікування наркоманів

93. Усе більш насущною стає проблема лікування наркоманії у в'язницях. МСП не містить положень про необхідність лікування наркоманії, тому що ця проблема виникла порівняно недавно. Більш того, у вільному суспільстві не вироблений єдиний підхід до методів лікування. Розумним, імовірно, є той підхід, при якому рішення про лікування конкретного ув'язненого або групи ув'язнених приймається не одним лікарем. Варто скликати консилиум лікарів чи експертів у цій області і/чи прийняти рішення на основі недавно проведених і достатньо аргументованих досліджень. Природно, безумовно необхідна згода ув'язненого, що повинен бути добре інформований. На це повинні бути націлені національні правила. Вони повинні включати положення про застосування наркотиків по призначенню лікаря. Це усе ще заборонено в деяких країнах, однак це повинно бути дозволене щонайменше тоді, коли це необхідно за медичними показниками. Необхідні особливі правила, що стосуються процедур медичного контролю детоксикації, щоб уникнути ризику насильницького впливу на ув'язненого, без надання медичної допомоги і підтримки. Про наркозалежності і ВІЛ-інфекцію див. **параграф 48.**

Допомога душевнохворим і ув'язненим із психічними розладами

94. Настільки ж важкою, наскільки і важливою задачею є забезпечення в достатньому ступені благополуччя ув'язнених, що страждають психічними захворюваннями і розладами, а також тих, котрі знаходяться в стані сильної психологічної напруги.

Правило 82 (1)

Осіб, визваних душевнохворими, не слід піддавати тюремному ув'язненню. Тому варто вживати заходів для їхнього якнайшвидшого переведення в заклади для душевнохворих.

(2)

Ув'язнених, що страждають іншими психічними захворюваннями чи недоліками, варто ставити під спостереження і лікувати в спеціальних закладах під керівництвом лікарів.

(3)

Під час їхнього перебування у в'язниці такі ув'язнені повинні знаходитися під особливим лікарськими наглядом.

(4)

Медичні чи психіатричні служби, що працюють при пенітенціарних закладах, повинні забезпечувати психіатричне лікування всіх нужденних у ньому ув'язнених.

Правило 83

У співробітництві з компетентними установами бажано приймати, якщо це виявляється необхідним, міри для того, щоб забезпечувати психіатричний догляд за звільненими ув'язненими, так само як і соціально-психіатричній опіці над ними.

95. У багатьох країнах росте кількість ув'язнених, що потребують психіатричної допомоги. Часто труднощі збільшуються тим, що психіатричні установи і медичні центри на волі і без того перевантажені пацієнтами. Тому пацієнтом-ув'язненим із психічними розладами часто відмовляють у послугах. До психічно неврівноважених і душевнохворих злочинців нерідко відносяться зі зневагою, не приділяючи їм належної уваги. В ув'язнених, що відбувають тривалий термін у в'язниці, може розвинути фізична і психічна неврівноваженість, викликана самим фактом тюремного ув'язнення і відірваністю від родини. Психічні проблеми виникають і можуть стати хронічними у великих в'язницях, де є серйозна проблема переповненості, де немає достатніх можливостей для активного відпочинку, де ув'язнені повинні тривалий час протягом дня залишатися у своїх камерах, де немає індивідуального підходу до різних груп ув'язнених, де розвивається карна субкультура, панує жорстокий тюремний закон. Таке положення часто зв'язано і навіть збільшується нестачею персоналу для контролю за ситуацією і тим більше для підтримки особистих контактів з ув'язненими, для того щоб знати, хто потребує допомоги фахівця, хто здатний розрядити напружену обстановку у в'язниці. Більш того, культурні розбіжності можуть викликати додаткові, у тому числі емоційні, незручності для іноземців і представників меншостей. Ці фактори свідчать про необхідність для тюремного персоналу приділяти особливу увагу ув'язненим з фізичними і психічними проблемами і намагатися вникнути в ситуацію і полегшити страждання кожного ув'язненого. Очевидно, що на медичних працівників і психологів це накладає ще більшу відповідальність.

96. Для того щоб дотримувалися **правила 82 і 83 (параграф 94)**, в установі насамперед необхідна спокійна обстановка. Спокійна обстановка характеризується турботливим відношенням персоналу, такою організацією, що дозволила б співробітникам знати ув'язнених і надавати доповіді про їхні нестатки, і наявністю таких процедур, що гарантували б, що прохання ув'язнених і доповіді співробітників в'язниць (усні і письмові) будуть прийняті всерйоз і швидко розглянуті. Тільки в такій ситуації можливе виявлення ув'язнених, що у першу чергу мають потребу в психіатричному догляді. Тільки тоді можливо спробувати перевести їх, у міру необхідності, у психіатричні установи чи забезпечити відповідною допомогою, що можлива у в'язниці, а також після звільнення.

97. Особливо важливою умовою належного поведіння і своєчасного лікування психічно неврівноважених ув'язнених є ведення записів про тих ув'язнених, що у свій поведінці виявили ознаки відхилення від норми. Тюремні лікарі чи психологи повинні інструктувати тюремний персонал стосовно регулярної звітності про таке поведіння ув'язнених. У в'язницях (чи їхній відповідних підрозділах) повинна бути розроблена система звітності про такі категорії ув'язнених і повинен проводитися регулярний аналіз звітів. Особливу увагу цьому повинні приділяти професіонали. Варто підкреслити, що навіть у психіатричних лікарнях для ув'язнених поведіння з ними не завжди відповідає дійсним Правилам. Нерідко трапляється, що про пацієнтів забувають на довгий час.

Ув'язнені, присуджені до страти

98. В вступній главі "Вступ в Посібник" говориться, що МСП і інші міжнародні правила, що стосуються поводження з ув'язненими, поширюються і на осіб, присуджених до страти. Організація Об'єднаних Націй і інші міжнародні і національні організації прагнуть досягнути скасування страти. Незважаючи на всі доводи розуму, страта, проте, усе ще застосовується в багатьох країнах.

99. Резолюція 2857 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1971 року заявляє, що "для повного гарантування права на життя, передбаченого в статті 3 Загальної декларації прав людини, основною метою, до досягнення якої варто прагнути, є постійне обмеження числа злочинів, що можуть бути карні стратою, з огляду на бажаність скасування такого покарання у всіх країнах".

Економічна і Соціальна Рада ООН прийняв резолюцію 1989/ 64, у якій виражається стурбованість "збереженням практики, несумісної з мірами, що гарантують захист прав тих, кому грозить страта". Рада рекомендує "державам-членам ужити заходів по здійсненню цих мір і подальшому зміцненню захисту прав тих, кому грозить страта, у залежності від обставин, шляхом:

- a) забезпечення особливого захисту тих, кому пред'явлені обвинувачення в злочинах, за які передбачена страта, шляхом надання часу і можливостей для підготовки до захисту в суді, включаючи відповідну допомогу адвоката на всіх етапах судового розгляду, понад і крім захисту, наданої в справах, не зв'язаних зі стратою;
- b) прийняття положень про обов'язкове оскарження чи перегляд вироку у всіх випадках здійснення злочинів, що тягнуть за собою страту, включаючи положення про помилування;
- c) установлення максимального віку, після якого людина не може бути присудженою до страти чи страченою;
- d) скасування страти для розумово відсталих осіб чи осіб з виключно обмеженими розумовими здібностями на стадії винесення вироку чи його виконання".

Резолюція про участь лікарів у виконанні смертного вироку

100. В умовах, коли виносяться смертні вироки, а держава приймає рішення про припинення приведення їх у виконання, положення ув'язнених-смертників вимагає термінового і ретельного розгляду. Умови їхнього утримування звичайно набагато гірше в порівнянні з іншими ув'язненими через посилену ізоляцію, часто на довгий і невизначений термін (і це при відсутності можливості для самоти), а також через змушену бездіяльність і фізичну деградацію. Ці умови наносять серйозну втрату розумовому, щиросердечному, а також фізичному стану ув'язнених, присуджених до страти. Усі зусилля повинні бути спрямовані на створення щонайменше людських умов для життя, діяльності і спілкування, поряд з наданням кваліфікованої психіатричної допомоги. Умови утримування ув'язнених-смертників, принаймні, повинні відповідати умовам утримування інших категорій ув'язнених.

101. У тім, що стосується медичного обслуговування, варто приділити особливу увагу ролі медичних працівників при виконанні смертного вироку. МСП не розглядають це питання. Можна, однак, звернутися до **параграфу 43** цього Розділу

й інших міжнародних документів. По цьому питанню Всесвітня медична асоціація в 1981 році прийняла Резолюцію про участь лікарів у виконанні смертного вироку:

участь лікарів у виконанні смертного вироку неетично, хоча це і не виключає можливості для лікарів свідчити про смерть.

Генеральний секретар Всесвітньої медичної асоціації випустив у вересні 1981 року прес-реліз, схвалений Асамблеєю:

Першу страту шляхом внутрішньовенної ін'єкції смертельної дози лікарства було вирішено провести на наступному тижні судом штату Оклахома, США.

Незалежно від способу приведення у виконання смертного вироку, що накладається владою штатом, жоден лікар не повинен бути притягнутий до активної участі в страті. Лікарі покликані зберігати життя.

У медичну практику не входить функція ката і послугами лікаря не повинне користатися для виконання смертного вироку, навіть якщо методика припускає використання фармакологічних речовин для устаткування, що інакше могло бути використане в медичній практиці.

Єдина роль, що міг би грати тут лікар, — це засвідчити смерть після того, як держава приведе вирок у виконання.

Розділ V

КОНТАКТИ УВ'ЯЗНЕНИХ ІЗ ЗОВНІШНІМ СВІТОМ

Загальні положення

1. Позбавлення волі по самій своїй суті має на увазі значне скорочення взаємодії і спілкування ув'язнених із зовнішнім світом. "Повна ізоляція символізується наявністю перешкод для соціального спілкування з зовнішнім світом і для волі пересування, що фізично виражається в наявності замкнених дверей, високих стін, колючого дроту, крутих скель, ровів з водою, лісів чи боліт" (Goffman, *Asylums*, 1961, р. 4). Однак розуміння як практичного, так і гуманітарного характеру суперечать таким утриманням поняття позбавлення волі.

Невід'ємні загальногромадянські права

2. Факт позбавлення волі не скасовує людські права на взаємодію і спілкування з іншими людьми. В умовах ув'язнення з'являється необхідність уведення певних обмежень на деякі з цих прав; питання про те, як далеко поширюються ці обмеження, зважається, проте, неоднозначно. Хоча це питання не розглядається в МСП, йому присвячений принцип 5 Основних принципів поводження з ув'язненими:

За винятком тих обмежень, необхідність яких обумовлена фактом ув'язнення у в'язницю, всі ув'язнені користаються правами людини і фундаментальними свободами, викладеними в Загальній декларації прав людини. Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права. Міжнародному пакту про громадянські і політичні права і Факультативний протокол до нього, а також такими іншими правами, що викладені в інших пактах Організації Об'єднаних Націй.

Принцип реінтеграції

3. Принцип, відповідно до якого в ув'язнених у визначених межах зберігаються права і свобода, заснований на ідеї, що ув'язнені в переважній більшості згодом знову стануть повноправними членами суспільства. Тому контакти з зовнішнім світом є істотною ланкою процесу реінтеграції ув'язнених у суспільстві. Це ясно сформульовано в МСП, де говориться:

У поводженні з ув'язненими варто підкреслювати не їхнє виключення із суспільства, а ту обставину, що вони продовжують залишатися його членами (правило 61).

Кількість і якість сімейних і інших контактів повинна бути збільшена, адже завдання в'язниці, як би ні були обмежені можливості, полягає в тому, щоб запобігти злочину в майбутньому. Безпричинна заборона на спілкування з родиною заважає здійсненню цього завдання. Хоча **правило 61** поширює свою дію на засуджених ув'язнених, воно також застосовно і повинно застосовуватися у всіх випадках тюремного ув'язнення відповідно до **правила 4**. (Див. **Розділ I, параграфи 3, 4 і 21**.) Більш широко **правило 61** висвітлюється в **Розділі VI**.

Більш-менш відкриті в'язниці

4. Надалі різні види зовнішніх контактів будуть класифікуватися наступним чином: контакти з родиною і друзями, професійні контакти і контакти з установами, інші взаємовідносини з зовнішнім світом. Очевидно, що досягти цього легше всього в умовах відкритих чи напіввідкритих в'язниць. Там легше запровадити в життя принцип нормального утримування (див. **Розділ I, параграф 31**), ніж в умовах строгого ув'язнення. Ув'язнених варто переводити у відкриті в'язниці якнайчастіше і як тільки є можливість зробити це без шкідливих наслідків. Однак якщо такі відкриті в'язниці знаходяться у віддалених і важкодоступних місцях, ув'язнені можуть на законних підставах і за власним вибором залишитися в тій в'язниці, де вони знаходяться, нехай навіть режим у ній менш відкритий.

Контакти з родиною і друзями

5. Правило 37

Ув'язненим варто надавати можливість спілкуватися через регулярні проміжки часу і під належним наглядом з їх родинами чи друзями, що користаються незаплямованою репутацією, як у порядку переписування, так і в ході відвідувань.

Правило 92

Підслідні ув'язнені повинні мати можливість негайно інформувати родину про факт їх ув'язнення, користатися розумною можливістю спілкування з родичами і друзями і приймати їх у в'язниці, піддаючись при цьому тільки тим обмеженням і нагляду, що необхідні для належного відправлення правосуддя, дотримання вимог безпеки і забезпечення нормальної роботи закладу.

Контакти ув'язнених із зовнішнім світом повинні розглядатися як їх право, а не як привілеї. Тому вони не повинні застосовуватися як заохочення чи покарання. Неприпустимо як дисциплінарну санкцію позбавляти ув'язнених зовнішніх контактів, якщо тільки результатом цих контактів не були злочини. Стосовно сімейних контактів потрібно уникати будь-яких заборон.

Сімейні зв'язки — основа реінтеграції

6. **Правила 37 і 92** розглядають сімейні зв'язки. Їх положення в застосуванні до ув'язнених відображають зміст статті 12 Загальної декларації прав людини, де говориться, що "ніхто не може піддаватися довільному втручанню в його особисте і сімейне життя, довільним зазіханням на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції чи на його честь і репутацію". Можливо, що це правило набагато важливіше всередині місць ув'язнення, ніж за їхніми межами. Дуже часто близькі родичі - це єдиний зв'язок із зовнішнім світом для людини, засудженого до ув'язнення на тривалий термін. Відомо також, що в ув'язненні немає страждання більш тяжкого, ніж відірваність від родини і друзів. Більш того, варто враховувати і те, що зв'язки з родиною (і іншим суспільством) складають саму міцну основу для соціальної реінтеграції (**правила 61 і 79**). Якими б не були важливі сімейні контакти для більшості ув'язнених, вони набувають особливого значення у випадку з малолітніми злочинцями й ув'язненими - батьками маленьких дітей.

Контакти з друзями

7. Було б невірною, однак, обмежувати зовнішні контакти ув'язнених тільки їхніми родинами. Багато ув'язнених не одружені, розведені чи не живуть зі своїми чоловіками. Іноді ув'язнені не хочуть підтримувати зв'язок з родичами. Тому правила не слід тлумачити занадто вузько. Родинні зв'язки варто розглядати як один із прикладів зовнішніх соціальних відносин, які потрібно зберігати, зміцнювати чи відновлювати. Це положення проясняє принцип 19 Зводу принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі (далі — Звід принципів), що вважає членів родини лише однією з категорій осіб, наділених надзвичайними повноваженнями при відвідуванні ув'язненого:

Затриманому чи особі, що знаходиться у ув'язненні, надається, зокрема, право на відвідування членами родини і переписування з ними, а також відповідну можливість взаємодіяти з зовнішнім світом відповідно до розумних умов і обмежень, що містяться в законі й у встановлених відповідно до закону правилах.

Варто задати собі питання, чи розумним є обмеження правила 37, що регламентує встановлення контактів тільки з "друзями, що користуються незаплямованою репутацією". По-перше, зміст поняття "незаплямована репутація", з його значними соціально-класовими розбіжностями, можна легко спотворити, заборонивши візити багатьох друзів. По-друге, більш вузьке представлення про репутацію неминуче ґрунтується на минулих фактах. Заборона візиту, тому що відвідувач, наприклад, є колишнім ув'язненим, є невиправданим, у той час як постійна підтримка контактів ув'язнених із близькими друзями і членами родини надзвичайно необхідна. Тому доброю практикою є обмеження подібних

контактів, тільки якщо конкретні випадки або інша інформація роблять це неминучим з метою збереження безпеки.

Повідомлення про переведення в іншу установу

8. Повідомлення про затримку чи переведення є необхідною умовою для спілкування і взаємодії з родиною і друзями. Це є також гарантією проти "зникнень" і затримок без права зв'язку з зовнішнім світом. МСП проголошують право кожного окремого ув'язненого передавати інформацію про своє ув'язнення. Це особливо важливо для особи, що вперше потрапила у в'язницю, що підкреслюється спеціальним правилом, тобто **правилом 92**, приведеним у **параграфі 5**. Те ж саме відноситься до переведення в іншу установу:

Правило 44 (3)

Кожен ув'язнений повинен мати право негайно інформувати членів своєї родини про своє ув'язнення чи переведення в інший заклад.

Це правило застосовне в поліцейських дільницях, слідчих ізоляторах, установах для душевнохворих ув'язнених і будь-яких інших місцях утримання під вартою. Основний зміст цих правил знаходить підтвердження в **принципі 16 (1)** Зводу принципів, що говорить:

Незабаром після арешту і після кожного переведення з одного місця затримки чи ув'язнення в інше, затримана особа чи особа, що знаходиться у ув'язненні, має право звернутися в компетентний орган із проханням повідомити членів його родини чи інших відповідних осіб по його виборі про його арешт, затримку чи ув'язнення чи ж про переведення і про місце, у якому вона утримується.

Повідомлення про переведення є правом не тільки ув'язнених, але також і їхніх дітей. **Стаття 9.4 Конвенції про права дитини (1989)** жадає від держав-учасників Конвенції надавати дітям чи, якщо це необхідно, іншим членам родини "необхідну інформацію стосовно місцезнаходження відсутнього члена/ членів родини".

9. Повідомлення про позбавлення волі чи переведення повинне проводитися "негайно" [**правило 44 (3)**] чи "без зволікання" [**Звід принципів 16 (4)**]. Можна тільки шкодувати, що **принцип 16.4 Зводу принципів** дозволяє відстрочити повідомлення "на розумний період, якщо того вимагають виняткові обставини розслідування". Було б розумно з практичної точки зору, щоб цей період становив 24 години (Human Rights Watch Global Report on Prisons 1993, p. 107). Відповідно, якщо ув'язнений не вміє писати, тюремна адміністрація несе відповідальність за те, щоб інформація про його ув'язнення під варту чи переведення досягла зовнішнього світу. Це ясно виражено в **принципі 16.3 Зводу принципів**:

Якщо затримана особа чи особа, що знаходиться у ув'язненні, є неповнолітньою чи не здатна усвідомити свої права, то згаданий компетентний орган зі своєї ініціативи бере на себе зобов'язання по повідомленню, згаданому в дійсному принципі. Особлива увага повинна приділятися повідомленню батьків і опікунів.

Поміщення в установу поблизу місця проживання

10. Важливість підтримки контактів із членами родини і друзями насамперед висуває вимоги до місця ув'язнення. Якщо ув'язнені відбувають покарання далеко від будинку, це сильно утрудняє і робить набагато дорожче відвідування (а також відпустки додому). Це положення роз'яснюється **принципом 20 Зводу принципів**, що вимагає:

На прохання затриманого чи особи, що знаходиться у ув'язненні, вона утримується, якщо це можливо, у місці затримки чи ув'язненні, що знаходиться на розумному видаленні від його звичайного місця проживання.

Можливості переведення в місце, більш близьке до будинку, варто обговорити з кожним засудженим незабаром після його надходження у в'язницю. У тюремних системах багатьох країн таке переведення може виявитися дуже скрутним для ув'язнених жінок, оскільки нечисленні жіночі в'язниці можуть виявитися в невідповідних для засуджених жінок місцях. Якщо ув'язнення близьке до будинку не представляється можливим, можна звернутися до корисного досвіду тимчасового переведення для побачень. У випадку з ув'язнен-іноземцями варто прагнути до того, щоб вони по можливості могли відбувати покарання на батьківщині (див. Зразок угоди про переведення іноземних засуджених, прийнятим Сьомим конгресом ООН із проблем злочинності, 1985 р.).

Листи і телефонні переговори

11. Переписування також згадується в числі засобів підтримки зовнішніх контактів. Традиційно в цій сфері існували достатньо серйозні обмеження. Якщо співробітники в'язниць будуть читати і піддавати цензурі всі листи, то їхня кількість неминуха буде зведено до мінімуму. У дійсності, однак, виявляється, що лише у виняткових випадках подібна цензура являє собою "розумну умову й обмеження", як викладено в **Зводі принципів (принцип 19)**, що цитувався вище. Отже, як правило, немає необхідності обмежувати ні кількість листів, що може посилати й одержувати ув'язнений, ні кількість людей, з якими він чи вона можуть листуватися. Це в рівній мірі відноситься і до переписування між ув'язненими. У деяких країнах проглядається тільки вхідна кореспонденція. Якщо метою є закрити доступ у в'язницю контрабанді, не потрібно читати листа, потрібно лише перевірити їх на предмет незаконних вкладень. Розумним представляється робити це в присутності ув'язненого, щоб уникнути обвинувачень у втручанні в приватне життя.

12. Щоб полегшити переписування для особливо нужденних ув'язнених, варто постачати їх усіма необхідними речами для писання і марками. Як указувалося, це відноситься в принципі до всіх категорій ув'язнених. Стосовно затриманих і ув'язнених, що знаходяться під арештом чи слідством, **правило 92** рекомендує слідувати "тим обмеженням і нагляду, що необхідні для належного відправлення правосуддя, дотримання вимог безпеки і забезпечення нормальної роботи закладу". Ця до деякої міри більш обмежене формулювання робить поступку тим системам виконання покарання, у яких важливе значення надається пошуковим питанням. З погляду презумпції невинуватості [Міжнародний пакт про громадянські права, ст. 14 (2)], будь-які такі обмеження представляються проблематичними.

13. Ні МСП, ні Звід принципів явно не згадують телефони. Однак якщо в країні є розгалужена телефонна мережа, телефон може стати важливим засобом підтримки контактів ув'язнених з їх родинами і друзями. Отже, у таких країнах відноситися до телефонного зв'язку потрібно практично так само, як до іншого виду зв'язку: "Це поняття (переписування) поширюється на усі види комунікацій на відстані, наприклад по телефоні, за допомогою телеграм, телекса, телефаксу, а також механічних чи електронних засобів зв'язку" (Manfred Nowak, CCPR Commentary, Kehl 1993, p. 304). Нормальний телефонний зв'язок можна забезпечити, якщо установити у в'язницях кабін для телефонних переговорів. У багатьох в'язницях це все ще вважається неможливим, оскільки монети, необхідні для роботи платних кабін, забороняються у в'язницях. Винахід телефонів, що працюють по картках, практично усунуло цю перешкоду. Можливість поговорити по телефоні особливо важлива для тих ув'язнених, що не вміють читати і/чи писати. Якщо родина чи друзі засуджених проживають далеко від місць їхнього ув'язнення, відвідування стають скрутними, і телефонні переговори можуть їх з успіхом замінити. У Південній Африці, наприклад, більшості ув'язнених дозволяється замінити одне відвідування телефонною розмовою тривалістю до 10 хвилин (Human Rights Watch Global Report on Prisons, 1993, p. 107).

Відвідування

14. Відвідування є навіть більш важливим засобом підтримки зв'язків із суспільством, ніж листи чи телефонні переговори. Як правило, відвідування повинні передбачати фізичний контакт, а до фізичного відділення відвідуюніж варто звертатися лише у виняткових ситуаціях. Умови, у яких проходять відвідування, відіграють важливу роль у зміцненні соціальних зв'язків і збереженні гідності ув'язнених. Персонал повинен бути спеціально навчений створювати під час відвідувань обстановку, що не принижує гідність ув'язнених. Там, де ув'язненим забороняється залишати межі в'язниці, візити є найбільш очевидним засобом таємного переправлення у в'язницю наркотиків, алкоголю, грошей і зброї. Якщо персонал приділяє занадто багато часу огляду і дисциплінарним мірам проти контрабанди, це негативно позначиться на взаєминах між персоналом і ув'язненими. Впровадження й удосконалювання системи безпеки точно так само залежить від цих взаємин, як і від поліцейського нагляду. На практиці це означає необхідність дотримання балансу між вимогами забезпечити гуманну і доброзичливу обстановку під час відвідувань і режимних міркувань.

15. Добре зарекомендувала себе практика, прийнята в деяких тюремних системах, де відвідувачам, що приїхали з дуже віддалених місць, дозволяють більш тривалі побачення. Іноді їм навіть надають окремі кімнати, будинки, трейлери і т.п., щоб зробити їхнє спілкування під час побачень більш відокремленим і інтимним. Це особливо важливо, коли ув'язненого відвідують члени його родини, у тому числі діти. "У нормальній обстановці, при відсутності спеціальних мір безпеки, уся родина повинна знаходитися в полі зору, але не в полі слухового сприйняття тюремного працівника" (Introduction to Human Rights Training for the Commonwealth Prison Officials, London 1993, p. 110). Те ж правило поширюється на візити близьких друзів.

Інтимні візити

16. У деяких тюремних системах сексуальні контакти між ув'язненими і їхніми відвідувачами не заохочуються. В інших системах до таких контактів відносяться терпимо. У третіх їх відкрито дозволяють, див., наприклад, настурний звіт з Коста-Ріки: "У принципі, сімейні відвідування в окремих кімнатах дозволяються у всіх в'язницях... Форми візитів варіюються в залежності від режиму: прогулянкам у дворі при мінімальному конвої віддається менша перевага, ніж візитам раз у двох тижнів при посиленому конвої. Для сімейних відвідувань також повинні бути передбачені спальні кімнати, де подружні пари можуть залишатися від чотирьох годин до цілої ночі" (International Prison Watch, Lyon, 1994, p.45). Хоча термін "сімейні відвідування" припускає привілею для ув'язнених, що перебувають в шлюбі, такі візити часто дозволяються неодруженим парам. На жаль, МСП зберігають мовчання щодо цієї нестандартної проблеми. Проте, принцип нормального утримування **[правило 60 (1)]** припускає, що варто дозволити сексуальні контакти між ув'язненими і їх партнерами, якщо будуть забезпечені відносно нормальні умови для цього. У будь-якому випадку сексуальних контактів необхідно забезпечити ув'язнених і їхніх відвідувачів протизаплідними засобами (напр., презервативами).

Відпустки для ув'язнених

17. Самий природний спосіб розширення контактів ув'язнених із зовнішнім світом — це система відпусток. Якщо ув'язнений може періодично відвідувати родину, це може зняти ряд проблем, породжених позбавленням волі як таким (у тому числі і сексуальні проблеми ув'язнених і їхніх партнерів). По можливості домашні відпустки повинні надаватися регулярно і чітко позначеним групам ув'язнених. Якщо ж відпустка надається як заохочення - у результаті довільного рішення і як нагорода за гарне поведіння, - це не тільки знецінює ідею відпусток як засобу підтримки сімейних відносин і соціальних зв'язків, але може також викликати в ув'язнених почуття, що з ними несправедливо звертаються. Цікаве компромісне рішення стосовно побачень і відпусток досягнуте в Німеччині у вигляді "Besuchsausgang" (відпустка замість відвідування). Визначені категорії ув'язнених одержують дозвіл зустрічатися з людьми, що відвідують їх, поза стінами виправної установи, використовуючи для цього час, відведений для відвідування. Для ув'язнених і осіб, що відвідують їх, перевага полягає в тому, що вони самі можуть вибирати місце й умови зустрічі. Для виправної установи це вигідно тим, що побачення можуть надаватися незалежно від кількості місць для проведення таких побачень і від чисельності персоналу.

Контакти ув'язнених-іноземців

18. Стосовно контактів із зовнішнім світом на іноземних громадян повинні поширюватися всі ті ж права, що перераховано вище. Однак тут може знадобитися додаткова допомога.

Виходячи з цього. Сьомий конгрес ООН із проблем запобігання злочинності дав наступні рекомендації: "Варто сприяти контактам іноземних засуджених з родинами і громадськими організаціями, забезпечуючи з цією метою всі необхідні умови для побачень і переписування за згодою засудженого. Міжнародні благодійні організації, такі як Міжнародний Комітет Червоного Хреста, повинні одержувати можливість допомагати іноземним ув'язненим" (Компендіум правил і норм ООН по запобіганню злочинності і карному правосуддю, 1992, стор.109).

Професійні контакти і контакти з різними організаціями й установами

Контакти з адвокатом

19. У випадку тюремного ув'язнення контакт з адвокатом може мати першочергове значення. Такі контакти повинні організовуватися безперешкодно і носити конфіденційний характер. МСП визнали цей факт стосовно осіб, що знаходяться під арештом чи слідством.

Правило 93

З метою свого захисту підслідні ув'язнені повинні мати право звертатися там, де це можливо, за безкоштовною юридичною консультацією, приймати у ув'язненні юридичного радника, що взяв на себе їхній захист, підготувати і передавати йому конфіденційні інструкції. З цією метою в їхнє розпорядження варто надавати за їхньою вимогою письмового приладдя. Побачення ув'язненого з його юридичним радником повинні відбуватися на очах, але за межами слуху співробітників поліцейських чи тюремних органів.

20. Це правило поширюється і на інші категорії ув'язнених. На додаток до забезпечення захисту юридична допомога може бути необхідною для скорочення терміну перебування в ув'язненні чи поліпшення умов утримування у в'язниці. Крім того, юридична допомога може знадобитися з метою, не зв'язаних безпосередньо з фактом тюремного ув'язнення. Це більш загальна властивість контактів з адвокатами було підтверджено Зводом принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі (**принцип 18**). Це положення включене також у принцип 8 Основних принципів, що стосується ролі юристів.

Всім арештованим, затриманим і підданої тюремному ув'язненню особам повинні надаватися необхідні можливості, час і умови для побачень, спілкування і консультацій з адвокатом невідкладно, безперешкодно, без цензури й в умовах конфіденційності. Ці консультації можуть проходити в поле зору, але поза межами чутності представників правоохоронних органів.

Принципи конфіденційності і невтручання в однаковій мірі відносяться до усіх форм зв'язку з зовнішнім світом, описаним вище (переписування, телефонні розмови, побачення і т.п.). Це означає, що тюремні службовці не можуть розкривати листа від адвокатів, прослухувати телефонні розмови з адвокатами і т.д. Можливі сумніви в повноваженнях адвокатів повинні бути усунуті до початку цих привілейованих контактів.

Контакти з релігійними діячами

21. Багато чого з того, що було сказано стосовно контактів з адвокатами, рівною мірою відноситься до контактів з релігійними діячами. Це можна обґрунтувати правом на волю думки, сумління і віросповідання, передбаченим у статті 18 Загальної декларації прав людини (див. також **статті 18** Міжнародного пакту про громадянські і політичні права). Право на надання контактів зі священниками, рабинами, муллами і т.д. формулюється і роз'яснюється в МСП:

Правило 41 (3)

Ув'язнених не можна позбавляти можливості доступу до кваліфікованих представників будь-якого віросповідання. З іншого боку, якщо ув'язнений протестує проти його відвідування служителем культу, до його побажань варто ставитися з повною повагою.

У МСП нічого не говориться з приводу умов проведення зустрічей зі священнослужителями. Оскільки такі зустрічі носять суцільно особистий характер, доцільно проводити ці побачення так само, як з адвокатами, принаймні поза межами чутності співробітників в'язниці.

Контакти з представниками влади і громадських організацій

22. Не існує міжнародних правил, що регулюють контакти засуджених із представниками адміністрації, судів, законодавчої влади чи парламенту. Однак у багатьох країнах такі контакти користаються привілеями, тобто листи ув'язнених не піддаються цензурі, а побачення проходять без нагляду з боку співробітників установи. Ця практика заслуговує схвалення, оскільки вона дозволяє засудженим викласти свої проблеми без остраху відплати з боку тюремної адміністрації. Це положення повинне поширюватися на контакти з міжнародними організаціями, особливо з Комісією ООН з прав людини і іншими правозахисними організаціями.

23. У дусі основних принципів МСП, зокрема **Правила 61**, варто починати зусилля для підтримки і сприяння контактам засуджених з органами, що здійснюють нагляд за умовно засудженими і достроково звільненими, а також із громадськими організаціями, що піклуються "про підтримку і зміцнення бажаних відносин ув'язненого з його родиною і здатними принести йому користь", як говорить **правило 61**.

Контакти з дипломатичними і консульськими представниками

24. Іноземним громадянам повинна надаватися можливість зв'язуватися з дипломатичними і консульськими представниками їхніх країн.

Правило 38 (1)

Іноземним громадянам, що знаходяться у ув'язненні, варто забезпечувати розумну можливість підтримувати зв'язок з дипломатичними і консульськими представниками їхньої держави.

(2)

Ув'язнені, що є громадянами країн, що не мають дипломатичного чи консульського представництва в даній країні, а також біженці й особи, що не мають громадянства, повинні мати можливість підтримувати зв'язок з дипломатичними представниками держави, що взяли на себе охорону їхніх інтересів, чи ж з будь-яким національним чи міжнародним органом, що займається їх захистом.

Як затверджують Правила, такі контакти повинні бути "дозволені", однак тюремна адміністрація ніколи не повинна прибігати до них без згоди самого ув'язненого.

25. У **статті 34 Віденської конвенції** про консульські відносини (24.4.1963) містяться ще більш детальні і юридично обов'язкові правила на цей рахунок для держав, що підписали цю конвенцію:

- a. Консульські посадові особи можуть вільно взаємодіяти з громадянами держави, що представляється, і мати доступ до них. Громадяни держави, що представляється, мають таку ж свободу в тім, що стосується відносин з консульськими посадовими особами держави, що представляється, і доступу до них;
- b. Компетентні органи держави перебування повинні невідкладно повідомляти консульську установу держави, що представляється, у тім, що в межах його консульського округу який-небудь громадянин цієї держави арештований, ув'язнений у в'язницю чи узятий під варту в чеканні судового розгляду чи ж затриманий у якому-небудь іншому порядку, якщо цей громадянин цього зажадає. Усі повідомлення, що адресовані цій консульській установі особою, що знаходиться під арештом, у в'язниці, під вартою, чи затриманим, також невідкладно передаються цими органами консульській установі. Зазначені органи повинні невідкладно повідомляти цій особі про права, що він має відповідно до цього підпараграфу;
- c. Консульські посадові особи мають право відвідувати громадянина держави, що представляється, що знаходиться у в'язниці, під вартою чи затриманий, для бесіди з ним, а також мають право листуватися з ним і вживати заходів до забезпечення йому юридичного представництва. Вони також мають право відвідувати будь-якого громадянина держави, що представляється, що знаходиться у в'язниці, під вартою чи затриманий у їхньому окрузі у виконання судового рішення. Проте, консульські посадові особи повинні утримуватися виступати від імені громадянина, що знаходиться у в'язниці, під вартою чи затриманий, якщо він виразно заперечує проти цього.

Не всі ув'язнені хочуть, щоб дипломатичні представники їхніх країн знали про факт їхнього ув'язнення у в'язницю. Тому тюремна адміністрація не повинна подавати відомості про ув'язнення людини у в'язницю без його згоди. Тюремне керівництво в першу чергу повинне інформувати ув'язнених про їхні права відповідно до правила 38 і Віденською конвенцією. Серед цих прав присутнє право поводження ув'язнених у їхні посольства і/чи консульства. Проте, слід зазначити, що Віденська конвенція (**стаття 36.с**) також установлює для ув'язнених право виступати проти дій, здійснюваних від їхнього імені консулом чи дипломатичними представниками.

Варто згадати, що Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) зобов'язаний надавати підтримку іноземним ув'язненим у країнах, де такі ув'язнені не мають постійних дипломатичних чи консульських представників, де МКЧХ виступає нейтральним посередником і де в МКЧХ є постійні представники чи постійний допуск у дану країну.

Інші права, що зберігаються за ув'язненими

Контакти з засобами масової інформації

26. Прямий людський контакт є найважливішим, але не єдиним засобом зв'язку з зовнішнім світом, на яку мають право ув'язнені. Серед загальних прав людини є право "одержувати і поширювати інформацію й ідеї будь-якими засобами" (стаття 19 Загальної декларації прав людини). Воля вираження своєї думки і воля інформації ще яскравіше позначена в статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права:

Кожна людина має право на вільне вираження своєї думки; це право включає волю шукати, одержувати і поширювати всякого роду інформацію й ідеї незалежно від державних кордонів усно, письмово чи за допомогою друку чи художніх форм вираження, чи іншими способами по своєму виборі.

Обмеження волі інформації іноді виправдуються інтересами дотримання суспільного порядку. Однак необхідно підкреслити, що особливо строгі вимоги варто пред'являти до обґрунтованості цього законного обмеження. "Обмеження волі інформації для ув'язнених, широко розповсюджені в багатьох державах, допускаються тільки тоді, коли вони законно обґрунтовані й абсолютно необхідні для попередження злочинів і безладь у в'язниці" (Manfred Nowak, CCPR Commentary, Kehl1993, p.357).

27. Формулювання МСП носять порівняно обмежуючий характер:

Правило 39

До відомості ув'язнених варто регулярно доводити найбільш важливі новини, дозволяючи їм читати газети, журнали чи особливі тюремні видання, слухати радіо і бути присутнім на лекціях, чи ж за допомогою будь-яких інших засобів, що допускаються і контрольованих органами адміністрації.

Хоча доступ до засобів масової інформації обмежений у багатьох країнах, необхідність таких обмежень найчастіше необґрунтована. В зв'язку з цим й у світлі принципу нормального утримування [**правило 60 (1)**], доцільно забезпечувати ув'язненим повний доступ до всіх засобів масової інформації, що є законно дозволеними за межами в'язниці. Виключення з цього правила повинні обмежуватися розуміннями безпеки, тобто стосуватися матеріалів, що могли б полегшити втечу з ув'язнення чи викликати хвилювання у в'язниці. Недоцільно обмежувати доступ до інформації, посиляючись на інтереси виправного впливу. "Виправний вплив залежить від підтримки контактів із зовнішнім світом. З цієї причини навряд чи можна вважати позбавлення можливості знайомитися з останніми новинами формою виправного впливу, особливо якщо вплив має своєю метою допомогти ув'язненим зайняти після звільнення своє місце в суспільстві як повноправного громадянина" (Van Zyl Smit, South African Law and Practice, 1992, p. 207).

28. Узявши це положення за відправну точку, **правило 39** накладає на тюремну адміністрацію додатковий обов'язок доводити "найбільш важливі новини" навіть до тих ув'язнених, що з якої-небудь причини не можуть одержати цю інформацію самотійно. Тюремна бібліотека повинна розташовувати самими важливими газетами й іншими періодичними виданнями. Доцільно дозволяти ув'язненим

підписуватися на будь-яке періодичне видання, що законно випускається за межами в'язниці. Варто заохочувати ініціативу приватних організацій надавати нужденним ув'язненим безкоштовну підписку на газети й інші періодичні видання.

29. Одним з ефективних способів забезпечення ув'язненим доступу до інформації є надання можливості слухати радіопередачі і дивитися телевізор. Це означає, що в'язниця повинна надавати радіо- і телевізійні приймачі. Звичайно їх встановлюють у загальних приміщеннях, де ув'язнені можуть проводити час разом після роботи. У країнах, де радіо і/чи телевізійні приймачі є невід'ємною частиною домашнього побуту, принцип нормального утримування природно має на увазі дозвіл для ув'язнених мати свої власні радіо- і телевізійні приймачі.

Майно ув'язнених

30. Майно поряд з іншими речами є засобом усвідомлення і збереження свого власного "я". У в'язниці право мати особисті речі є важливим засобом збереження визначених зв'язків із зовнішнім світом, способом зберегти свою індивідуальність. **Стаття 17** Загальної декларації прав людини говорить:

(1)

Кожна людина має право володіти майном як одноосібно, так і разом з іншими.

(2)

Ніхто не повинен бути довільно позбавлений свого майна.

Це вірно й стосовно ув'язнених, хоча в умовах тюремного ув'язнення вони найчастіше не мають можливості активно користатися своїм майном. Однак вони можуть вільно розпоряджатися своїм майном, тобто продати його, здати взайми і т.д. До того ж вони можуть здобувати нове майно шляхом спадкування, дарування чи покупки. Тюремна адміністрація не повинна втручатися в цей процес.

31. МСП передбачають лише збереження установою майна ув'язнених:

Правило 43 (1)

Гроші, коштовні предмети, одяг і інше майно, що згідно діюніж у даній установі правилам ув'язнений не має права тримати при собі, здаються при його прийнятті на збереження. Перелік цього майна підписується ув'язненим. Варто вживати заходів до того, щоб воно зберігалось в надійних умовах.

(2)

При звільненні ув'язненого з цього закладу все приналежне йому майно і гроші підлягають поверненню, за винятком сум, що йому було дозволено витратити, речей, що йому було дозволено відправити за межі закладу, чи ж одягу, який було полічено необхідним знищити з санітарних міркувань. Ув'язнений розписується в одержанні приналежних йому грошей і речей.

(3)

Це ж відноситься і до всіх коштів і речей, одержуваним ув'язненим під час його перебування в даному закладі.

(4)

Якщо ув'язнений має при собі ліки чи медикаменти, рішення про те, як з ними поступити, приймається лікарем.

Що стосується схоронності речей, то це правило є безперечним. Оскільки така практика є загальноприйнятою, звідси випливає, що ув'язнений повинен одержати точну копію опису майна і розписки в одержанні, зазначених, відповідно, у **параграфах 1 і 2** правила. Вони повинні бути також завірені підписом відповідального тюремного працівника. Правило також має на увазі, що навіть у в'язниці в ув'язненого зберігається право власності. Необхідно переглянути правила внутрішнього розпорядку, що не дозволяють ув'язненим мати при собі в камері будь-які свої особисті речі. У багатьох випадках замість заборон можна використовувати інші способи для підтримки внутрішньої безпеки. Щоб радіо- і телевізійні приймачі не перетворювалися в схованки для збереження наркотиків чи зброї, їх можна опечатати. Ув'язненим як мінімум повинен бути дозволений мати при собі в камері деякі особисті речі (наприклад, фотографії родини і друзів).

Вибірчі права ув'язнених

32. У деяких країнах допускається позбавлення виборчих прав як додаткове покарання осіб, що зробила особливо тяжкі злочини. Стосовно підслідних ув'язнених презумпція невинності вимагає повного збереження в них права голосу навіть у таких країнах. Традиційно ув'язнені позбавляються виборчого права без законних на те основ, а просто тому, що вони ув'язнені. Навпаки, у відповідності зі **статтею 25** Міжнародного пакту про громадянські і політичні права "право і можливість" голосування надані в даний час кожному громадянину без "необґрунтованих обмежень". Факт позбавлення волі сам по собі навряд чи говорить про необхідність позбавлення права голосу. Тому тюремний персонал повинен надавати підтримку ув'язненим у використанні своїх виборчих прав.

33. Ув'язнені можуть випробувати труднощі в одержанні інформації про виборчу кампанію і формування своєї власної думки про кандидата. Однак вони мають право стежити за політичними дебатами в засобах масової інформації (див. **параграф 25**). У залежності від типу в'язниці кандидати також можуть одержати дозвіл на візит у в'язницю, щоб виступити перед своїми потенційними виборцями. Це можна організувати через раду ув'язнених.

34. Саме голосування можна організувати різними способами. У деяких країнах у в'язниці встановлюються переносні кабінки для голосування. Іноді навіть в одинокі камери доставляються урни для бюлетенів. У деяких країнах ув'язненим дається можливість голосування поштою чи за дорученням.

35. Не завжди легко вирішувати насущні проблеми з голосуванням у в'язниці, однак куди складніше виставити свою кандидатуру, сидячи в тюремній камері.

Навіть у тих країнах, де закон однозначно не позбавляє ув'язнених права бути обраними, виникають істотні проблеми. Особливо це зв'язано з обмеженими можливостями участі ув'язнених у кампанії, проведення зборів, використання засобів масової інформації і т.д. Повноцінна виборча кампанія звичайно вимагає тимчасового звільнення з в'язниці. У випадках, коли місцеві закони не передбачають такого переривання терміну ув'язнення, кампанію можна провести шляхом надання спеціальної відпустки. З урахуванням важливості виборів для процесу демократизації тюремне керівництво могло б надати розумну волю дій ув'язненого, що виставляє свою кандидатуру на виборах.

Повідомлення про смерть і про серйозні захворювання

36. Нерідко люди вмирають у в'язниці. Рівень самогубств у в'язниці вище, ніж за її межами. Вище і рівень ВІЛ-зараження і захворюваності Снідом. Це викликає серйозну заклопотаність. Завжди будуть виникати питання з приводу того, чи не була тюремна адміністрація прямо чи побічно винна в смерті ув'язненого. Хронічно хворі люди не повинні знаходитися у в'язниці [+]. Їх найкраще переводити в лікарню [правило 22 (2)] чи передавати на піклування родичів. У всякому разі, МСП вимагають, щоб тюремна адміністрація повідомляла родичів і/чи друзів про близьку смерть ув'язненого чи смерть, що наступила.

Правило 44 (1)

У випадку смерті, серйозного захворювання чи ж серйозного поранення ув'язненого чи ж у випадку його переведення в заклад для психічних хворих начальник негайно повідомляє про це його чоловіка чи дружину, якщо такі є, його найближчого родича і, у всякому разі, особу, зазначену раніше самим ув'язненим.

(2)

Ув'язненим варто повідомляти без зволікання про смерть чи серйозне захворювання кожного з їхніх близьких родичів. У випадку критичного захворювання близького родича ув'язненому варто дозволяти, коли це дозволяють обставини, відвідувати його або під охороною, або самостійно.

У випадку смерті чи серйозного захворювання, нанесення тяжкого ушкодження або переведення в психіатричну лікарню начальник в'язниці зобов'язаний узяти на себе обов'язок здійснення усіх необхідних повідомлень [правило 44 (1)]. Це означає, що тюремні влади просять кожного знову поступивших назвати осіб, яких варто повідомити додатково чи замість членів його родини. У випадку смерті ув'язненого про це бажано повідомити протягом 24 годин. В умовах жаркого клімату цей період повинен бути ще коротше. У будь-якому випадку тюремне керівництво повинне належним чином подбати про тіло померлого.

37. Точно так само ув'язнений повинен бути негайно сповіщений у випадку, якщо тюремна адміністрація одержує звістку про смерть чи важкий стан близького родича. Не слід підходити занадто формально до поняття "близький родич", оскільки в різних культурах воно трактується по-різному. У цю категорію безумовно попадають батьки, брати і сестри, дружина (чоловік) і діти. Якщо хвороба близького родича здобуває критичний характер, тобто у випадку сме-

рті, що наближається, ув'язненому повинно бути дозволено побачитися з ним, "коли це дозволяють обставини". Хоча ніде прямо не говориться про участь ув'язненого в похороні близького родича, тут повинна діяти та ж логіка.

Розділ VI

ПРОГРАМИ ДЛЯ УВ'ЯЗНЕНИХ

Загальні положення

1. Програми для ув'язнених засновані на визнанні "гідності, властивій всім членам людської родини, і рівних і невід'ємних прав" (Преамбула Загальної декларації прав людини). Цей принцип багаторазово повторюється в інших міжнародних законах і висвітлюється МСП. Відповідно до міжнародного законодавства необхідно звертатися з ув'язненими як з людьми, дотримуючи їх права, однак при всьому цьому важко пояснити, яким саме повинне бути "поводження" з ув'язненими в рамках тюремного розпорядку. Юридичні інструменти міжнародного законодавства не розглядають цю проблему детально. Проте, зрозуміло, що ув'язнення людини у в'язницю — саме по собі покарання, і воно не повинно спричинити за собою ще більше покарання, тому поведження з ув'язненими не повинно бути каральним по своїй суті.
2. МСП відображають філософію поведження з ув'язненими. Основні положення МСП, що стосуються поведження з ув'язненими, застосовні до засуджених ув'язнених. Положення другої частини МСП також застосовні до підслідного й ув'язненого по цивільних справах, "коли їхнє застосування може принести користь цій особливій групі осіб, поміщених під варту, за умови, що не будуть прийматися міри, що припускають, що методи виправлення чи перевиховання застосовні стосовно осіб, не засуджених за який-небудь карний злочин" (**правило 95**).

Поводження з ув'язненими містить у собі допомогу ув'язненим

3. Коли склалися МСП, термін "поводження" мав на увазі діяльність, спрямовану на виправлення ув'язненого; з цієї причини він застосовувався головним чином до осіб, засуджених і присуджених до позбавлення волі за карні злочини. Останнім часом філософія поведження з ув'язненими піддалася переосмисленню. По суті, самі МСП дають підстави для подібного переосмислення: Попередні зауваження пояснюють, що МСП "охоплюють поле діяльності, де думка йде постійно вперед" (**правило 3**).

4. Час йде. Впевненість у тім, що виправні установи здатні перевиховати злочинців, поступилася місцем більш реалістичним представленням про вплив тюремного ув'язнення. Зараз центр уваги перемістився на надання ув'язненим

-який би не був їхній статус - допомоги і можливостей для розвитку свого особистого потенціалу й успішного повернення в суспільство. Це судження засноване на ідеї, що сьогоднішній ув'язнений завтра перестане бути ув'язненим. В інтересах як суспільства, так і ув'язненого сприяти поверненню до нормального життя через гуманне поводження у в'язниці. (Зверніть увагу на те, що, навіть коли людини присуджують до довічного ув'язнення, завжди повинна бути надія на звільнення; необхідні довгострокові програми для ув'язнених довічно, щоб допомогти їм повернутися в суспільство, якщо це стане можливим.)

Концепція динамічного режиму утримування

5. МСП створювалися тоді, коли перевиховання ув'язнених і забезпечення їхнього надійного утримування у в'язниці розглядалися як діаметрально протилежні. МСП лише зрідка звертаються до питань безпеки утримування ув'язнених, хоча ув'язнення як таке безумовно є головною функцією в'язниць. У МСП надійна охорона розглядається як фактор, що обмежує можливості перевиховання ув'язнених. У той час, коли створювалися МСП, концепція динамічного режиму утримування не визнавалася. Замість цього існувало одностороннє зобов'язання керівництва і тюремного персоналу забезпечувати турботу й утримування. Їм ставилося в обов'язок забезпечувати як перевиховання ув'язнених, так і надійний режим утримування. Сьогодні на підставі тривалого і важкого досвіду можна з очевидністю сказати, що перевиховання ув'язнених — це не тільки турбота тюремного персоналу. Перевиховання не може бути успішним, якщо в ньому не бере участь сам ув'язнений. Цю переконаність відображають такі терміни, як "допомога" і "самодопомога".

6. Загальновідомо, що в'язниці функціонують успішно при сприянні ув'язнених. Зовнішня безпека (відсутність утеч) і внутрішня безпека (відсутність безладу) легше всього досягаються тоді, коли між ув'язненими і співробітниками в'язниці встановлюються добрі взаємини. У цьому полягає сутність динаміки надійного утримування: утримування залежить від добрих взаємин у в'язницях і від гуманного поводження з ув'язненими.

7. Програми для ув'язнених мають першочергову важливість. Проблеми з ресурсами не є виправданням їхньої відсутності. (Див. Human Rights Committee of the U.N., General Comments 21 (44) 6 April 1992.)

8. Ризик рецидиву можна скоротити, якщо допомогти ув'язненим виробити в собі риси зрілої особистості, наділеної почуттям відповідальності. Це спричиняє необхідність гуманного поводження з ув'язненими, що припускає повагу їхніх прав, роз'яснення альтернатив, що стоять перед ними, і їхніх наслідків і допомога в самовдосконаленні ув'язнених. (Термін "поводження" використовується в широкому і загальному змісті.)

Керівні принципи повинні бути орієнтовані на людину, а не на в'язницю

9. У МСП намічений характер поводження з ув'язненими, що ґрунтується на деяких керівних принципах, викладених у вступі до другої частини МСП (**правила з 56 по 64**). Ці принципи охоплюють питання безпечного утримування, класифікації ув'язнених, поводження і пристрою їх після звільнення. Принципи містять у собі:

- відомість до мінімуму страждань, властивому тюремному ув'язненню;
- нормалізацію життя у в'язниці;
- заохочення ув'язнених до законослухняного і матеріально самостійного життя після звільнення;
- забезпечення допомоги відповідно до індивідуальних нестатків;
- полегшення поступового повернення до життя в суспільстві;
- акцент на те, що ув'язнені є частиною суспільства.

Крім того, програми виходять з основних принципів, сформульованих у вступній частині МСП, що включають принцип відсутності дискримінації. Це означає, що для ліквідації нерівності необхідно застосувати ці спеціальні програми.

10. В'язниці відіграють основну роль у перетворенні в життя цих принципів. Уряд повинен займатися освітою і заохочувати населення і громадські організації до участі в реалізації цих принципів.

11. Багато хто з цих керівних принципів могли б застосовуватися до всіх ув'язнених, незалежно від їхнього статусу.

Правило 56

Викладені нижче керівні принципи відображають дух, у якому варто керувати пенітенціарними закладами, і цілі, до здійснення яких ці заклади повинні прагнути, виходячи з попереднього зауваження 1 цього тексту.

Правило 57

Ув'язнення й інші міри, що ізолюють правопорушника від навколишнього світу, заподіюють йому страждання вже через те, що вони віднімають у нього право на самовизначення, оскільки вони позбавляють його волі. Тому, за винятком випадків, коли сегрегація представляється виправданою чи коли цього вимагає розуміння дисципліни, тюремна система не повинна збільшувати страждання, що випливають з цього положення.

Правило 58

Метою і виправданням вироку до тюремного ув'язнення чи взагалі до позбавлення волі є в кінцевому рахунку захист суспільства і запобігання загрозливих суспільству злочинів. Цієї мети можна досягнути тільки в тому випадку, якщо по відбутті терміну ув'язнення і після повернення до нормального життя в суспільстві правопорушник виявляється не тільки готовим, але і здатним підкоритися законодавству і забезпечувати своє існування.

Правило 59

Для цього заклад повинен використовувати усі виправні, виховні, моральні і духовні сили і види допомоги, якими воно володіє і які воно вважає придатними, застосовуючи їх з урахуванням потреб перевиховання кожного ув'язненого.

12. У широкому спектрі допомоги ув'язненим, описаному в МСП, центральне місце відведене моральним аспектам виправних засобів. Сьогодні існує більш ясне усвідомлення того, що реальні зміни і саморозвиток особистості відбуваються при наявності вибору. Однак не можна скидати з рахунків той факт, що прагнення перевиховати може привести до примусу, особливо в таких закладах, як в'язниці, що по суті своєї є примусовими .

В'язниці, орієнтовані на суспільство

13. Правило 60 (1)

Режим, прийнятий у закладі, повинен прагнути зводити до мінімуму ту різницю між життям у в'язниці і життям на волі, що убиває в ув'язнених почуття відповідальності і свідомість людської гідності,

(2)

Багато, щоб перед завершенням терміну покарання приймалися міри до поступового повернення ув'язненого до життя в суспільстві. Цієї мети можна досягнути з урахуванням особливостей кожного правопорушника, вводячи особливий режим для тих, що звільняються або в самому закладі, або в будь-якій іншій установі чи ж звільняючи ув'язнених на випробувальний термін, протягом якого вони все-таки залишаються під наглядом, за умови, що такий нагляд не покладається на поліцейські влади і сполучається з ефективною соціальною допомогою.

Правило 61

У поводженні з ув'язненими варто підкреслювати не їхнє виключення із суспільства, а ту обставину, що вони продовжують залишатися його членами, громадські організації варто тому залучати усюди там, де це можливо, до співробітництва з персоналом закладів з метою повернення ув'язнених до життя в суспільстві. При кожному закладі варто мати соціальних працівників, що піклуються про підтримку і зміцнення бажаних відносин ув'язненого з його родиною і здатними принести йому користь соціальними організаціями. Варто вживати заходів для того, щоб ув'язнені могли зберігати за собою максимум сумісних із законом і умовами їхнього вироку прав в області їхніх цивільних інтересів, соціального забезпечення й інших соціальних пільг.

В останні роки одержала розвиток ідея максимального наближення життя в ув'язненних до нормального. (Про принцип нормального утримування див. **Розділ I, параграф 31**.) Укріплюється усвідомлення того факту, що жорсткість позбавлень, зв'язаних з тюремним ув'язненням, не тільки не виправдано, але і знижує шанси ув'язненого на повернення до нормального життя після звільнення, а отже, збільшує ризик для суспільства, оскільки колишній ув'язнений повертається до злочинного життя, що є, на його думку, способом виживання.

Наскільки нормальне тюремне життя?

14. В'язниця по визначенню не є місцем нормального проживання. Спроби створити у в'язниці умови для комфортного життя ніколи не зможуть від-

шкодувати втрату нормального життя в суспільстві, однак можуть скрасити почуття самотності, викликане ув'язненням. Заходи для підтримки зв'язків ув'язнених із зовнішнім світом є важливою частиною нормального життя у в'язниці, так само як і умови, створені для того, щоб засуджені носили свій власний одяг, самі прибирали приміщення і готували собі їжу. Забезпечення можливостей для подібної діяльності служить декільком цілям. Зменшення розходжень між життям у місцях ув'язнення і за їхніми межами підвищує також ступінь незалежності і відповідальності ув'язнених, дає їм можливість зберегти основні практичні навички і зменшує залежність від послуг, наданих тюремною адміністрацією.

15. Однак тюремна адміністрація не повинна прибігати до цього підходу для виправдання своєї бездіяльності тоді, коли ув'язнені не можуть подбати про себе. Наприклад, якщо в ув'язнених немає придатної одягу, адміністрація в'язниці зобов'язана забезпечити їх такою. Тоді на ув'язнених лягає відповідальність за утримування одягу в чистоті за допомогою устаткування, наданого установою.

16. МСП визнають, що зв'язок з зовнішнім світом становлять істотну частину життя у в'язниці і є основою програм по поверненню ув'язнених до життя в суспільстві. Занадто пізно починати такі програми наприкінці терміну відбування покарання. Ув'язненим необхідно підтримувати такого роду зв'язку із самого початку свого ув'язнення.

Благополуччя проблемних ув'язнених

17. Правило 62

Медичні служби закладу повинні виявляти усі фізичні і психічні захворювання чи недоліки, що можуть перешкодити перевихованню ув'язненого, і піклуватися про їх лікування. З цією метою заклади повинні мати можливість забезпечувати все необхідне терапевтичне, хірургічне і психіатричне обслуговування.

Здоров'я і благополуччя ув'язненого органічно пов'язані з його перспективами самовдосконалення і поступового повернення до нормального життя. Хоча очевидно, що в'язниця не місце для психічно хворих людей, це не знімає з в'язниці відповідальності за забезпечення як психічного, так і фізичного здоров'я всіх засуджених. **Правило 24** підкреслює цей обов'язок, визначаючи роль медичних працівників (див. **Розділ IV**).

18. Інші фахівці також мають відношення до фізичного і психічного благополуччя ув'язнених. Наприклад, у деяких установах серед засуджених широко поширена наркоманія; психологічна допомога, рада і догляд фахівців і спеціально підготовленого тюремного персоналу украй важливе, так само як і зняття абстинентних станів і освіта з метою скорочення ризику для здоров'я, включаючи небезпеку заразитися Снідом.

Різні групи, різні програми, різні режими утримування

19. Правило 63 (1)

Проведення в життя цих принципів вимагає індивідуального підходу до ув'язнених, а отже, і наявності гнучкої системи кваліфікації їх по групах; бажано тому, щоб такі групи поміщалися в окремих закладах, що підходять для роботи з кожною з них.

(2)

У цих закладах не обов'язково вживати однакових заходів безпеки для кожної групи. Бажано навіть градувати строгість цих мір у залежності від групи. Найбільш сприятливі умови перевиховання ув'язнених, що ретельно відбираються, існують у відкритих закладах, де упор робиться не на фізичні засоби запобігання втеч, а на самодисципліну.

(3)

Бажано, щоб кількість ув'язнених, що утримуються в закладі, було не занадто велике для того, щоб до них можна було застосовувати індивідуальний підхід. У деяких країнах вважається, що населення такого роду закладів не повинне перевищувати 500 чоловік. У відкритих закладах варто утримувати якнайменше ув'язнених.

(4)

З іншого боку, в'язниці повинні мати достатні розміри для того, щоб у них можна було забезпечувати належні можливості й обслуговування.

Ця частина МСП підкреслює зв'язок між режимними вимогами і задачею виправлення ув'язнених. Вона знайомить з ідеєю добору ув'язнених, що передбачає ретельну оцінку контингенту.

20. Індивідуальний підхід, заснований на гнучкій класифікації, припускає здійснення різних програм, спрямованих на різні групи ув'язнених. Ніж різноманітніші програми, тим більше навичок потрібно від співробітників, що працюють з ув'язненими. Це має значення для підбору і підготовки людей, що працюють у в'язницях, і диференційованого добору і підготовки в залежності від виду установи і від характеру ув'язнених.

21. МСП пропонують поділ різних категорій ув'язнених по установах чи їх підрозділам (відділенням установи) як засіб збалансованого підходу до впливу на ув'язнених, а також до режиму утримування і забезпеченню безпеки. Концепція різних режимів утримування для різних груп ув'язнених введена в побут, але розроблена не цілком.

22. Традиційно режим утримування означає, що установи розподіляються по категоріях відповідно до якимсь одним типом режиму. На практиці можливо мати підрозділи усередині установ з різними режимами утримування. Режим утримування - це не просто безпека в межах зовнішніх границь установи, але також ступінь волі пересування ув'язнених.

Підрозділи усередині установи, людські градації

23. Навіть якщо неможливо по економічних причинах ввести окремі відкриті установи, проте, можливо на практиці створити більш вільні умови в рамках закритої установи, дозволяючи визначеним групам ув'язнених велику волю пересування.

24. Наявність в установах окремих підрозділів, призначених для різного підходу до перевиховання ув'язнених, може бути більш економічною основою для реалізації індивідуального підходу. Підрозділу невеликого розміру дозволяють працювати індивідуально з кожним ув'язненим, особливо якщо штат підрозділу підбирається за принципом команди і підготовлений працювати у визначених підрозділах з визначеними групами ув'язнених.

25. Правила відображають протиріччя між індивідуальним підходом і вимогами економії. На практиці можна постаратися скоротити до мінімуму витрати на дороге устаткування і максимально його використовувати, розумно організувавши загальне користування для ув'язнених різних підрозділів у рамках великих установ. Однак досвід показує, що, незважаючи на недолік зручностей у деяких невеликих по розмірах установах, ув'язнені саме їм віддають перевагу, тому що більше відчують себе в них як особистість.

Право на соціальну перспективу

26. Правило 64

Обов'язки суспільства не припиняються зі звільненням ув'язненого. Тому необхідно мати державні чи приватні органи, здатні виявляти діючу турботу про ув'язнених, що звільняються, борючись з забобонами, жертвами яких вони є, і допомагаючи їм знову включитися в життя суспільства.

МСП визнають, що процес підготовки до звільнення і повернення в суспільство починається у в'язниці і продовжується після звільнення і що є необхідність у наданні допомоги протягом усього цього періоду. Це аргумент на користь тісного взаємозв'язку між відповідними організаціями й адміністрацією в'язниці. Усе більше визнається той факт, що повернення в суспільство залежить від практичної допомоги (напр., надання житла і роботи), а також допомоги в протидії негативному відношенню суспільства.

27. Правило 70

У кожному закладі варто мати систему пільг і розробляти різні методи поведження з різними категоріями ув'язнених, щоб заохочувати їх до хорошого поведження, розвивати в них почуття відповідальності, прищеплювати їм інтерес до їх перевиховання і домагатися їхнього співробітництва.

МСП говорять про "привілеї" як про складовий підходу до поведження з ув'язненими. Це трохи відстала концепція стимулів для доброго поведження і співробітництва. Сьогодні акцент зміщений на вибір і відповідальність, права й обов'язки. Адміністрація в'язниць схильна розглядати надання ряду можливостей для діяльності ув'язненого й індивідуальне планування терміну покарання з реальними цілями як спосіб заохочувати до доброго поведження, співробітництва і відповідальності.

28. Важливо, щоб ув'язнені знали про правила внутрішнього розпорядку установи і права, якими вони користаються. Іноді ці права дуже обмежені. Набагато важливіше відноситися до ув'язненого як до зрілої особистості і пояснити йому рамки наявного в нього вибору, ніж робити вибір за нього. Ув'язненим необхідно робити усвідомлений вибір; це значить розуміти наслідки вибору, включаючи вибір не співробітничати. Таким чином, кожен ув'язнений несе відповідальність за свій вибір.

Диференціація й індивідуалізація

Ув'язнений — людина, що несе за себе відповідальність

29. Цей Розділ МСП пояснює більш детально підхід до поводження з ув'язненими, представлений у Керівних принципах.

Правило 65

У поводженні з особами, присудженими до тюремного ув'язнення чи іншій подібній до міри покарання, варто прагнути, з огляду на тривалість терміну, що відбувається ними, прищеплювати їм бажання підкорятися законам і забезпечувати своє існування після звільнення. Поводження з ними повинно зміцнювати в них почуття власної гідності і свідомість своєї відповідальності.

Правило 66 (1)

З цією метою варто приймати всі придатні для цього міри, включаючи релігійне обслуговування в країнах, де це можливо, навчання, професійну підготовку й орієнтацію, вивчення конкретних соціальних випадків, консультації в області працевлаштування, фізичне виховання і зміцнення характеру, приймаючи в увагу індивідуальні потреби ув'язненого, його соціальне минуле, історію його злочину, його фізичні і розумові здібності і можливості, його темперамент, тривалість терміну його ув'язнення і його можливостей після звільнення.

(2)

Стосовно кожного ув'язненого, присудженого на достатньо тривалий термін, начальник повинен одержувати якомога швидше по його прийнятті вичерпні відомості з питань, перерахованим у попередньому пункті. Ці відомості повинні завжди містити доповідь лікаря, по можливості знаючого в психіатрії, про фізичний і психічний стан ув'язненого.

(3)

Ці доповіді й інші документи, що стосуються ув'язненого, повинні підшиватися до його особистої справи. Справу варто поповнювати всіма новими відомостями і зберігати її так, щоб відповідні працівники могли у випадку потреби звертатися до неї.

30. Ці правила описують детально деякі елементи, що повинні бути включені в програми для ув'язнених. Такий підхід може здаватися далеко віддаленим від

насушних проблем, що встають перед деякими тюремними системами, як, наприклад, забезпечення ув'язнених нормальними приміщеннями і їжею. Однак це - напрямок, у якому адміністрація в'язниць може розвивати свою діяльність, вимагаючи від співробітників розглядати ув'язнених як особистості і давати їм можливість нести відповідальність за їх повсякденне життя, коли це можливо.

Профілактичні програми

31. МСП розглядають, хоча і не дуже докладно, профілактичні програми, тобто програми, спрямовані на дозвіл проблем з поведінкою, включаючи злочини. Програми – такі як *навчання самоконтролю і вироблення здатності сказати "ні"* — можуть допомогти ув'язненим зрозуміти і змінити свою поведінку, зробити свій внесок у процес реабілітації.

Спеціальні програми вимагаються при рішенні більш важких задач, таких як сексуальні злочини; тут необхідний комплексний підхід, що передбачає залучення фахівців у різних областях.

32. У багатьох системах, як і в суспільстві в цілому, наркотична залежність (включаючи тютюн і алкоголь) створює проблеми з поведінкою і здоров'ям. Задачею, що стоїть перед в'язницями, є не тільки протидія проникненню заборонених наркотиків у в'язниці, але і боротьба з наркозалежністю.

33. Необхідно розробити гуманні і довгострокові програми по детоксикації і зниженню шкідливого впливу, що включають у себе медичні і соціальні аспекти профілактики (див. **Розділ III**). Освіта в області охорони здоров'я і запобігання ризику повинні бути складовою частиною програм для всіх ув'язнених, з врахуванням статевих, вікових і культурних особливостей. Ув'язнені є потенційною групою ризику стосовно споживання наркотиків і хвороб, що передаються статевим шляхом, таких як СНІД. Багато ув'язнених мали незначний доступ або взагалі не мали доступу до санітарної освіти за межами в'язниці. Пенітенціарні установи повинні запроваджувати в життя програми, спрямовані на збереження здоров'я як ув'язнених, так і всього суспільства в цілому.

34. Профілактичні програми засновані переважно на інформуванні і заохоченні; досвід показує, що добровільна участь ув'язнених є необхідною умовою для ефективного виконання таких програм.

Свобода віросповідання і відправлення релігійних обрядів

35. Духовна підтримка і допомога завжди повинні бути доступні ув'язненим. Оскільки свобода віросповідання є одним з основних прав людини (див. **Розділ I, параграфи 15 і 16**), ув'язненому потрібно дати можливість скористатися такого роду послугами по своїй власній волі. Також до цих послуг варто прибігати, коли ув'язнений терпить страждання, відбуває термін в одиночній камері, намагається вчинити самогубство, оголошує голодування, хворий чи вмирає. Крім того, такі послуги важливі у випадку хвороби чи важкої втрати в родині ув'язненого.

Релігія — це право, а не обов'язок

36. Особиста відповідальність визначає принципи відносини до релігії. Цьому присвячені **правила 41 і 42**. Вони розглядають релігію як право ув'язненого, а не як його обов'язок.

Правило 41 (1)

У закладах, у яких знаходиться достатнє кількість ув'язнених, що належать до одного і того самого віросповідання, варто призначати кваліфікованого служителя цього культу чи дозволяти йому відправляти там відповідні обряди. Якщо кількість таких ув'язнених достатньо велике і є відповідні можливості, такого служителя варто призначати на повний час.

(2)

Кваліфікований служитель культу, призначуваний чи допущений в заклад на основі пункту 1, повинен мати можливість регулярно відправляти релігійні обряди й у відведений для цього час періодично відвідувати наоди-нці ув'язнених, що належать до його віросповідання, для бесід на релігійні теми.

(3)

Ув'язнених не можна позбавляти можливості доступу до кваліфікованих представників будь-якого віросповідання. З іншого боку, якщо ув'язнений протестує проти його відвідування служителем культу, до його побажань варто ставитися з повною повагою.

Правило 42

У межах здійсненого кожен ув'язнений повинен мати можливість задовольняти свої релігійні потреби, беручи участь у релігійних обрядах у стінах його закладу і маючи у своєму розпорядженні релігійні писання, властиві його віросповіданню.

37. МСП займають прагматичну позицію стосовно групового богослужіння. Кількість ув'язнених і умови визначають, наскільки реально з практичної точки зору групове богослужіння для тих, хто відноситься до релігійних меншостей у рамках контингенту даної установи. Однак важливо, щоб ця чисельна відмінність приводила до можливо меншої дискримінації. Зокрема, у країні з державною релігією потрібно подбати про те, щоб в установі було не єдине місце богослужіння, прикрашене атрибутами державної релігії. Якщо представники різних віросповідань повинні поділяти місце богослужіння, релігійні атрибути повинні бути переносними, щоб не ображати релігійні почуття інших груп.

38. Немає необхідності повторювати, що ув'язнений, що додержується радикальних релігійних переконань, що ущемляють свободу інших людей, наприклад той, хто вірить у насильство в ім'я релігії, не має права проповідувати ці переконання, і адміністрація в'язниці зобов'язана захищати інших від наслідків подібних екстремістських поглядів.

Релігійна підтримка як частина виховного процесу

39. Релігійна підтримка як складова частина тюремного утримування [див. вище, **параграф 29, правило 66 (1)**] вносить великий вклад в історично сформовану концепцію відновлення моралі і реабілітації. Релігійні переконання допомагають деяким ув'язненим змінити свої відносини і поведінку. Однак існує також небезпека, що релігійне піклування буде здійснюватися насильно, коли діє державна релігія.

40. Важливо, щоб у будь-яких виховних програмах для ув'язнених релігійні норми не ставали засобом дискримінації при рішенні питання про результати процесу перевиховання. Ув'язнений не повинен розглядатися як аморальний чи непоправний через те, що його релігійні переконання відрізняються від переважаючих релігійних норм.

Оцінка потреб ув'язнених, планування процесу від'їзду покарання

41. **Правило 66 (1) (див. параграф 29)** перелічує фактори, що могли б лягти в основу оцінки поведінки ув'язненого. Під цим мається на увазі складний процес, що на практиці вимагає часу і залучення кваліфікованих фахівців. Процес оцінки припускає участь психіатра. Деякі системи мають у даний час такий рівень оцінки, а якщо психіатричне обстеження проводиться, то воно часто обмежується найбільш серйозними випадками, наприклад ув'язненими, присудженими до довічного ув'язнення.

Навчання персоналу методиці оцінки поведінки ув'язнених

42. Підготовка персоналу для консультування й оцінки може сприяти більш кваліфікованій оцінці поведінки ув'язнених. Це може бути об'єднане зі створенням спеціальних груп, що включають у себе представників різних спеціальностей. В окремих установах, де немає можливості залучати фахівців, альтернативою може стати централізований орган, що оцінює поведінку ув'язнених і приймає рішення про конкретне місце відбування покарання після вироку.

43. Вимога постійна обновляти відомості про ув'язнених ясно відображає той факт, що потреби ув'язнених змінюються згодом. Цей процес спричиняє необхідність постійно реагувати на зміни, що відбуваються в індивідуальному розвитку ув'язненого. Навіть якщо початкова оцінка здійснюється централізованою оцінною групою, ефективне планування ув'язнення і процесу перевиховання залежить від місцевого персоналу, що має необхідні навички й уміння, щоб поліпшувати й удосконалювати плани перевиховання ув'язнених. Це повинно враховуватися при підготовці місцевого персоналу.

Планування — безупинний процес, що починається з моменту надходження ув'язненого у в'язницю

44. Планування відбування терміну окремою особою важливо з погляду вироблення методів поведінки з того моменту, коли він уперше попадає на закінчення після винесення вироку.

Правило 69

У найкоротший термін після прийому кожного ув'язненого і на основі вивчення його характеру варто розробляти програму роботи з ним, виходячи при цьому з його індивідуальних потреб, здібностей і схильностей.

Процес планування містить у собі знання особистості кожного засудженого ув'язненого. МСП описують ув'язненого як пасивного учасника, але досвід показує, що планування відбування покарання більш ефективно, коли ув'язнений активно втягнений у цей процес.

45. **Правило 69** стосується безпосередньо ув'язнених із тривалими термінами покарання (приблизно крім тих, у кого дуже короткий термін, наприклад дні чи тижні, а не місяці). Однак тоді, коли очевидно, що підслідний ув'язнений проведе довгий час у в'язниці до суду, адміністрація в'язниці зобов'язана скласти придатну програму, що враховує його індивідуальні потреби, у тому випадку, якщо ув'язнений бажає цього і його права як людини, ще не визнаної винною, не будуть порушуватися.

Класифікація повинна бути гнучкою

46. МСП підкреслюють, що системи класифікації

- захищають права ув'язненого;
- захищають групи ув'язнених;
- визначають необхідні рівні безпеки і контролю; і
- забезпечують різні види діяльності, що відповідають індивідуальним потребам.

Правило 67 Цілями класифікації є:

(a)

відділення ув'язнених від тих, хто в силу свого злочинного минулого негативних чи рис характеру грозить зробити на них поганий вплив;

(b)

поділ ув'язнених на категорії, що полегшують роботу з ними з метою їхнього повернення до життя в суспільстві.

Правило 68

Роботу з різними категоріями ув'язнених варто вести в міру можливості в різних закладах чи в різних відділеннях того самого закладу.

47. Правила визначають різні причини для класифікації і роздільного утримування, які можна визначити як негативні і позитивні. Негативна причина пов'язана з традиційними теоріями контамінації і зменшення ризику. Позитивна причина ґрунтується на індивідуальних потребах стосовно реабілітації чи самовдосконалення.

48. Є деяке протиріччя між негативними і позитивними причинами для класифікації. Застосування класифікації означає зрівноважування цього потенційного протиріччя. На практиці класифікація, щоб уникнути ризику, є пріоритетною для зручності установи. Протидія цій тенденції стає завданням при підготовці персоналу: воно повинно підкреслювати відношення до ув'язнених як до людей. Навички поводження з ув'язненими є важливими методами забезпечення надійної охорони і контролю. Дійсно, знання міжособистісних відносин часто роблять зайвою традиційну техніку безпеки і контролю, за винятком особливих випадків, коли вони використовуються як останній засіб.

49. Класифікація і роздільне утримування пов'язані між собою в МСП. Метою є підкреслити важливі розбіжності між категоріями ув'язнених і підвищити імовірність того, що ці розбіжності будуть на практиці служити індивідуальному підходу до кожного ув'язненого.

50. На практиці класифікація не завжди сполучається з роздільним утримуванням; роздільне утримування - часто дорогий метод роботи з ув'язненими. Особливо в переповнених в'язницях роздільне утримування визначених категорій ув'язнених може швидко порушитися і розбіжності між ними стануть нечіткими.

51. Системи класифікації часто стають причиною для обмежень, викликаних міркуваннями безпеки і контролю. Без класифікації охорона буде в основному спрямована на тих ув'язнених, що можуть втекти, а контроль буде здійснюватися тільки за ув'язненими, що можуть спровокувати безладдя. Це може призвести до накладення непотрібних обмежень на окремих ув'язнених. При грубій класифікації деякі ув'язнені можуть бути зайво обмежені, але, принаймні, більшість з них не буде утримуватися в умовах особливо строгого режиму і зазнавати обмежень, що звичайно виправдані тільки стосовно меншості.

52. Не слід поверхово відноситися до недоліків грубої класифікації. Ув'язненим, що класифікуються як "небезпечні", напевно буде важко чи навіть неможливо жити з таким ярликом, особливо в умовах, коли для їхнього утримування використовуються блоки, що особливо охороняються, чи в'язниці з посиленням режимом безпеки. Перегляд і переоцінка є важливими функціями будь-якої системи класифікації людей, що прагне зрівноважити систему безпеки і процес реабілітації. Вони повинні бути упорядкованими і здійснюватися в розумній послідовності, з урахуванням індивідуального підходу до кожного ув'язненого.

Переміщення ув'язнених

53. Важливий аспект поводження з ув'язненими стосується їхніх нестатків і навіть прав при їхньому транспортуванні. Ніж більше диференційована тюремна система, тим більше ув'язнених переміщаються з одного закладу в інший відповідно до їхніх індивідуальних особливостей. Транспортування ув'язнених, однак, часто представляє особливі труднощі і проблеми. Це,

зокрема, випадки, коли підслідні ув'язнені доставляються з в'язниць у суди і навпаки. Отже, МСП справедливо приділили цьому увагу.

Правило 45 (1)

Коли ув'язнені направляються в місце їхнього ув'язнення переводяться з одного місця ув'язнення в інше, їх варто в максимальному ступені укривати від сторонніх поглядів і приймати всі заходи для того, щоб захистити їх від образ, проявів цікавості і будь-яких видів розголосу.

(2)

Перевезення ув'язнених в умовах недостатньої вентиляції чи освітлення чи у будь-яких інших фізично занадто тяжких умовах підлягає забороні.

(3)

Ув'язнені перевозяться за рахунок управління, причому їхнє транспортування повинне здійснюватися в однакових для всіх умовах.

54. На практиці тюремне життя надає ув'язненим мало можливості для самоти. Вони звичайно знаходяться під постійним спостереженням персоналу установи з метою забезпечення належної охорони. Право на самоту підкреслюється в МСП в основному стосовно захисту ув'язнених від проявів цікавості під час транспортування.

55. Транспортування ув'язнених є благодатним ґрунтом для всіляких порушень. Адміністрація в'язниці несе відповідальність за благополуччя ув'язнених, що транспортуються, незважаючи на те, що вони знаходяться поза стінами в'язниці. Під час транспортування діють ті ж норми й умови поведінки з ув'язненими, що й в установі. Це означає, що завдання транспортування ув'язнених повинне бути взяте на себе тільки працівниками, так само добре підготовленими, як і персонал в'язниці (див. **Розділ VII**).

56. Для супровідних працівників важливо розуміти, як страждає людська гідність ув'язненого, коли він з'являється на очах у людей у наручниках і під конвоєм. Якими б необхідними не були такі заходи, вони приводять до емоційного стресу. У цьому зв'язку рекомендується, щоб особи, що здійснюють переміщення і транспортування ув'язнених, пояснювали ув'язненим перед відправленням, куди вони відправляються, з якою метою, чи будуть на них надіти наручники і чому це необхідно на деяких етапах транспортування; чи потраплять вони в поле зору людей, що робиться, щоб запобігти цьому і як вони могли б уберегтися від цього самі. Пояснення того, що може відбутися і чому, важливі для зняття напруги, що часто виникає під час транспортування, і для створення спокійної, поважної і довірчої атмосфери.

Різні категорії і захист прав ув'язнених

57. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права установлює ряд умов окремого утримування осіб під вартою, у залежності від статі і правового статусу (**стаття 10**). Класифікація і роздільне утримування ув'язнених у залежності від статі, правового статусу, кількості попередніх суди-

мостей і віку відображають практичний підхід до потенційної вразливості різних груп ув'язнених і необхідності захисту. Також визнається і той факт, що чоловіки і жінки, передбачувані правопорушники і визнані винними за судом, ув'язнені по цивільних і кримінальних справах, молоді і літні, мають різне кримінальне минуле і, отже, потребують різного відношення, у тому числі для забезпечення їхнього самовдосконалення. **Правило 8** конкретно вказує на ці питання. Воно говорить:

Різні категорії ув'язнених утримуються в роздільних закладах чи різних частинах того самого закладу, з урахуванням їх статі, віку, попередньої судимості, юридичних причин їхнього ув'язнення і запропонованого поведіння з ними. Таким чином:

(a)
чоловіків і жінок варто по можливості утримувати в роздільних закладах;

(b)
якщо ж чоловіки і жінки утримуються в тому самому закладі, то жінок варто розміщувати в цілком окремих приміщеннях;

(c)
не засуджених ув'язнених варто поміщати окремо від засуджених;

(d)
осіб, засуджених за невиконання боргових зобов'язань, і інших ув'язнених за цивільними справами варто поміщати окремо від осіб, що вчинили карний злочин;

(e)
малолітніх правопорушників варто утримувати окремо від дорослих.

Стать

58. Ризик піддатися сексуальному насильству чи домаганням накладає явне зобов'язання на тюремну адміністрацію по захисту ув'язнених. У цьому зв'язку необхідно, однак, пам'ятати, що такий ризик може виходити не тільки від ув'язнених і не тільки від представників протилежної статі.

59. Особливу увагу варто приділити сексуальному насильству над жінками у в'язницях і його запобіганню. Стосовно цього необхідно розробити правила особливо ретельного психологічного добору персоналу (чоловіків і жінок), строгого контролю за персоналом (чоловініж), частих візитів медичного персоналу до жінок-ув'язнених і обстеження місць їхнього утримування, а також легкодоступних процедур подачі скарг, включаючи їхній розгляд у незалежних органах.

60. У більшості тюремних систем жінки складають значну меншість. З економічної точки непорівняннозору надання для них окремих установ обходиться

непорівнянно дорого і тому не вітається. Економічний тиск до того, щоб з'єднати ув'язнених різних статей, сильний, але на практиці змішання не усуває не вигідне положення жінок; вони все рівно будуть складати меншість у змішаних установах. Там, де неможливо надати рівноцінні й окремі приміщення для жінок, у жінок повинна бути можливість одержати окремий і рівний доступ до загальних приміщень і зручностей.

61. Пильної уваги варто приділити вимозі, щоб жінки не містилися у в'язницях для чоловіків. У деяких країнах існують змішані в'язниці для ретельно відібраних ув'язнених, що знаходяться під інтенсивним наглядом і утримуються в умовах прогресивного режиму, здійснюваного висококваліфікованим персоналом. Крім цього, у деяких країнах жінки працюють чи вчаться з ув'язненими-чоловіками, знову ж під ретельним наглядом. Відповідно до **правила 3** (див. Розділ I, параграф 4) таке відхилення від букви правил є припустимим, якщо зберігається їхній дух. Спільне розміщення чоловіків і жінок у в'язниці не повинне відбуватися без їхньої волі. Жінкам варто надати більше можливостей для самоти, принаймні в неробочий час. Ретельний контроль повинен здійснюватися добре підібраним і достатнім по чисельності персоналом, так само як ефективна і якісна допомога у випадку виникнення проблем чи подачі скарг.

Правовий статус

62. Правила підрозділяють ув'язнених по їх правовому статусі (арештовані і підслідні ув'язнені, засуджені ув'язнені й ув'язнені по цивільних справах) і рекомендують, щоб ув'язнені утримувалися роздільно на основі цих розходжень. **Правило 85 (1)** говорить:

Підслідних ув'язнених варто утримувати окремо від засуджених.

63. Роздільне утримування ув'язнених у залежності від їх правового статусу підкріплено **статтею 10** Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і підкреслює особливі права підслідного на презумпцію невинності і гарантії правового захисту, втілені в **статті 11.1 Загальної декларації** прав людини і **статтях 9, 14 і 15 Міжнародного пакту** про громадянські і політичні права (див. Розділ IV теорії, якщо для підслідних ув'язнених є окрема установа, це може підвищити увагу до їхніх особливих прав і нестатків (надання їм інформації про процедуру звільнення під заставу, полегшення зв'язку з адвокатом і одержання юридичної консультації).

64. У теорії, якщо для підслідних ув'язнених є окрема установа, це може підвищити увагу до їх особливих прав і нестатків (надання їм інформації про процедуру звільнення під заставу, полегшення зв'язку з адвокатом і одержання юридичної консультації). На практиці ж установи виключно для підслідних у порівнянні з тими, де утримуються і підслідні, і засуджені, часто надають менші можливості як у смислі контактів зі службами, що займаються захистом юридичних прав ув'язненого, так і в смислі програм активного провадження часу.

65. Наприклад, робочі приміщення й устаткування в окремих установах для підслідних зустрічаються рідше, тому що підслідні не підлягають обов'язковому залученню до праці — надання роботи часто не розглядається як вищий із пріоритетів (див. нижче параграфи, присвячені праці у в'язниці).

66. У світлі вищесказаного в деяких тюремних системах відхід від правила роздільного утримування виправдується тим, що окремі установи для підслідних означають на практиці менш пристосовані приміщення для них. Через те, що в роздільних установах існує можливість вести тільки невеликі господарства, ресурси розподіляються більш скудно, відчого в остаточному підсумку програють ув'язнені. Однак економічний аргумент на користь об'єднання ув'язнених різних категорій, принаймні в тім, що стосується спільного користування приміщеннями й устаткуванням, на практиці перетворюється в диференційовану систему, у якій підслідні знов-таки виявляються в не вигідному положенні. При наданні різних послуг неминуче в більш привілейованому положенні виявляється постійна частина тюремного контингенту, а саме засуджені ув'язнені, чий термін утримування у в'язниці заздалегідь визначений.

67. Підслідні ув'язнені й ув'язнені по цивільних справах представляють маргінальні групи, у яких доступ до послуг найменший чи відсутній зовсім, навіть у тому випадку, коли незасуджені ув'язнені складають значну частку від загального числа ув'язнених у в'язниці. Обмежені можливості брати участь у програмах чи повна їх відсутність для підслідних ув'язнених не може бути виправдано тимчасовим характером їх ув'язнення. У дійсності в багатьох тюремних системах підслідні ув'язнені проводять більше часу у в'язниці, ніж засуджені на невеликий термін.

Вік

68. Вікові градації не визначені в МСП, тому, хоча проводиться розбіжності між молодими і літніми ув'язненими, неясно, що це означає на практиці. Те ж саме справедливо й стосовно поняття неповнолітнього правопорушника, що визначається в **правилі 2.2 (а) Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй**, що стосується відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх ("Пекінські правила") **як людина, "який у рамках існуючої правової системи може бути притягнутий за правопорушення до відповідальності в такій формі, що відрізняється від відповідальності, застосовної до дорослого"**.

69. Згідно "Пекінським правилами", неповнолітні правопорушники повинні утримуватися окремо від дорослих, а також у спеціальній установі чи спеціальному відділенні установи, де утримуються також і дорослі ("Пекінські правила" 13.4 і 26.3). Той же самий принцип утримується в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [стаття 10.2 (б)]. Подібним чином

"кожна позбавлена волі дитина повинна бути відділена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього робити не слід" (Стаття 37 (с) Конвенції про права дитини, 1989).

70. У судовій практиці деяких країн ув'язнені механічно поділяються за віком. Вікові рамки, прийняті в різних культурах, сильно розрізняються між собою. Хронологічний вік може не завжди відображати реально існуючі розбіжності в ступені зрілості ув'язнених.

71. У судовій практиці інших країн віковий розподіл більш складний і залежить як від віку, так і від поведінки. Таким чином, в окремих законодавствах вік, з якого починається кримінальна відповідальність, існує для всіх злочинів, крім самих тяжких: тобто коли молода людина, що звичайно не підлягає карному покаранню, застосовуваному до дорослих правопорушників, здійснює особливу тяжкі злочини, тоді при розгляді даної справи він може вважатися дорослим.

72. Правило 85 (2)

Молодих ув'язнених, що перебувають під слідством, варто утримувати окремо від дорослих і в принципі в окремих закладах.

Це правило ще раз підкреслює презумпцію невинності й особливу необхідність захисту від потенційно несприятливого впливу на молодих передбачуваних правопорушників з боку більш старших засуджених злочинців.

73. Деякі тюремні системи, орієнтуючись на нормальне життя поза в'язницею, визнають спільне утримування жінок — ув'язнених різного віку, але на практиці спільне утримування молодих і більш старших жінок-ув'язнених використовується іноді як механізм для контролю, тому що старші жінки часом впливають на молодих. Спільне утримування ув'язнених-чоловіків, що відрізняються за віком, можливо, більш проблематично. Ніж більш великий і серйозний попередній кримінальний досвід чоловіків-ув'язнених, тим більше негативний вплив може зробити спільне утримування на молодих ув'язнених чоловічої статі. Залякування і переслідування молодих і найбільш уразливих ув'язнених може мати більше поширення в середовищі ув'язнених-чоловіків, особливо там, де превалює субкультура *macho*¹.

74. Випадки сексуального насильства і навіть катувань молодих ув'язнених достатньо добре відомі. Небезпека цього, як правило, особливо висока там, де дорослі ув'язнені утримуються разом з молодими. У деяких в'язницях контроль над молодими ув'язненими здійснюється шляхом розміщення їх разом зі старшими ув'язненими в багатомісних камерах. Це може призвести до росту зловживань.

Захист ув'язнених від ув'язнених

75. У практиці деяких установ проводиться класифікація ув'язнених по тому, чи є вони потенційними жертвами чи агресорами чи ні тим і ні іншим, і надалі ув'язнені розділяються по цих групах. При такому підході враховуються такі фактори, як фізичний розвиток, зрілість особистості, сексуальна орієнтація і характер злочину; деякі злочини, особливо сексуальні злочини проти дітей, несуть на собі особливий відбиток і збільшують імовірність того, що цей ув'язнений піддається насильству. Установи відповідальні за захист в однаковій мірі всіх ув'язнених.

76. У деяких системах ув'язнені, визнані найбільш уразливими, ізолюються заради їх же захисту. Часто ці ув'язнені утримуються в таких же камерах, які використовуються для покарання. Можливості, надані в умовах нормального тюремного режиму, можуть бути майже чи зовсім недоступні для них. Ефект рівносильний покаранню (див. **Розділ II**).

77. У минулому ті, хто здійснював злочини на сексуальному ґрунті, розглядалися як головна група нужденних у захисті від інших ув'язнених, а в деяких системах і від персоналу. Схоже, що з'являється усе більше і більше уразливих груп, що знаходяться в особливому положенні: ув'язнені з позитивною реакцією на ВІЧ, психічно ненормальні і з недостатнім рівнем розумового розвитку.

Формування банд

78. Формування банд у в'язницях може зробити уразливими деяких ув'язнених, особливо молодих. Споживання наркотиків у в'язницях створює проблеми для тих, хто не приймає наркотики, і на слабовольних ув'язнених.

Роздільне утримування уразливих ув'язнених — не кращий вихід

79. Важливо, щоб тюремна адміністрація вибирала визначену стратегію захисту ув'язнених. Відділення одних ув'язнених від інших тільки тому, що вони уразливі чи по їхньому особистому прохання - не найкраще рішення. Навпаки, воно може призвести до захисту від захисту. Часто таке рішення заводить у тупик. Формування невеликих груп ув'язнених, куди входять і уразливі ув'язнені, — можливо, більш удає рішення. У таких групах виробляється індивідуальний підхід до кожного ув'язненого, тому ці групи легше контролювати. Хоча такий підхід не можна поширити на всіх уразливих ув'язнених, його можна випробувати на деякі з них.

Малолітні діти у в'язниці

80. Ні МСП, ні інші інструменти не розглядають поведінки з грудними чи маленькими дітьми, що утримуються у в'язниці разом зі своїми матерями (див. **Розділ III**). Питання про те, треба чи не треба тримати у в'язниці дітей, дуже серйозний. Інтереси дитини повинні враховуватися в першу чергу. У такому віці першочергову важливість має близькість до матері. Коли маленькі діти утримуються у в'язниці разом з матерями, вони, природно, не є ув'язненими, і звертатися з ними потрібно, з огляду на цей факт. Про них потрібно піклуватися відповідно до прийнятого в суспільстві нормами догляду за дитиною. Це містить у собі медичну опіку і надання всього необхідного для нормального розвитку. Якщо грудна чи маленька дитина позбавлена можливості залишати в'язницю хоча б раз у тиждень і пізнавати навколишній світ, його розумовий і емоційний розвиток може сповільнитися, що утруднить його адаптацію до суспільства.

Професійна допомога персоналу в'язниць

81. Всі ув'язнені, включаючи тих, хто вважається уразливими, мають потребу в програмах, спрямованих на рішення їхніх проблем. Такі програми повинні включати поради і догляд за особами, інфікованими ВІЧ, психологічну допомогу, освіту і терапевтичні програми для тих, хто здійснив злочини на сексуальному ґрунті. В екстремальних випадках їх потреби можуть бути не задоволені у в'язниці, проте, для цього варто передбачити який-небудь інший спосіб утримування чи догляду.

82. Крім того, при підготовці персоналу необхідно робити упор на професійний підхід до всіх ув'язнених, незалежно від зробленого злочину чи факторів, що ставлять конкретного ув'язненого в не вигідне положення, і боротися з забобонами персоналу й ув'язнених і політикою наклеювання ярликів.

Діяльність у в'язниці: колективізм, конструктивність, відсутність експлуатації

83. МСП визнають, що бездіяльність і нудьга входять у кількість гірших аспектів ув'язнення. Оскільки переповненість є характерною рисою тюремного життя, особливо важливо надати можливість для здійснення різних видів діяльності поза камерами протягом дня.

84. Основні стандарти, що стосуються зайнятості, підкреслюють, що норми, прийняті за межами в'язниці, повинні застосовуватися і до діяльності у в'язниці. Норма, що рекомендується, для ув'язнених - знаходитися поза камерою протягом дня і займатися корисною діяльністю, а діяльність повинна відігравати істотну роль у розвитку ув'язненого й у поводженні з ним з боку персоналу.

85. МСП намагаються установити баланс між конструктивним використанням часу ув'язненого і гарантіями від експлуатації ув'язнених у якості дешевого і безмежного джерела робочої сили. Ціль МСП - запобігти зловживанням в системах, заснованих на принципах самозабезпечення чи націлених на одержання прибутку, і не допустити, щоб ув'язнені працювали в умовах, що представляють погрозу їх здоров'ю і безпеці. Один з таких шляхів полягає в тому, щоб зробити в'язниці відкритими для зовнішніх інспекцій фахівців там, де такі фахівці існують (див. **Розділ VIII**).

Праця у в'язниці

86. З XIX століття праця ув'язнених займає центральне місце у філософії тюремного ув'язнення. Традиційно праця є одним з основних видів діяльності у в'язниці. При цьому дуже важко, навіть неможливо забезпечити у в'язниці повну зайнятість для всіх ув'язнених.

Правило 71 (1)

Праця ув'язнених не повинна приносити їм страждань.

(2)

Усі засуджені ув'язнені зобов'язані трудитися відповідно до їх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем.

(3)

На ув'язнених варто покладати корисну роботу, достатню для того, щоб заповнити нормальний робочий день.

(4)

Забезпечувана ув'язненим робота повинна бути, у міру можливості, така, що підвищує чи дає їм кваліфікацію, що дозволяє їм зайнятися чесною працею після звільнення.

(5)

Ув'язнених, здатних вийняти з цього користь, особливо малолітніх, варто навчати корисним ремеслам.

(6)

Ув'язнені повинні мати можливість виконувати роботу за своїм вибором, якщо це сумісно з правильним вибором ремесла і вимогами управління і дисципліни в закладі.

87. Примусова праця заборонена Міжнародним пактом про громадянські і політичні права:

Ніхто не повинен примушуватися до примусової чи обов'язкової праці [**Стаття 8.3 (a)**].

Єдиним застереженням є праця, дозволена як покарання, якщо і тільки якщо таке покарання призначається безпосередньо судом [**Стаття 8.3 (b)**]. Більш того, стаття 1 (a) Конвенції 105 Міжнародної організації праці забороняє примусову працю як засіб політичного впливу чи як покарання за наявність чи за вираження політичних поглядів чи ідеологічних переконань.

88. Очевидно, що ув'язнені повинні працювати тільки тоді, коли вони в стані працювати. Тут знов-таки потрібно дотримувати правил, прийнятих у вільному суспільстві. Кваліфікований лікар повинен провести обстеження ув'язненого по його прибутті у в'язницю і зробити висновок про його здоров'я і можливу непридатність для роботи. Якщо в ув'язненого є скарги на здоров'я чи він затверджує, що не може працювати, лікар повинен оглянути його і повідомити начальника в'язниці, придатний ув'язнений до роботи чи ні. У цьому випадку роль лікаря дуже делікатна, як було сказано в Розділі IV.

Нормальний робочий день

89. Організація нормального робочого дня ув'язнених на практиці представляє значних труднощів. Зведення до мінімуму розходжень між робоніж днем ув'язнених і робоніж днем на волі дуже важливо з погляду інтеграції і виправлення ув'язнених. Однак якщо робочий день ув'язнених буде продовжуватися стільки ж, скільки звичайний, це буде означати збільшення робочого часу для персоналу.

90. На практиці не завжди можливо надати ув'язненим необхідний обсяг роботи. Коли роботи недостатньо і там, де навчання чи підвищення професійного рівня може слугувати адекватною заміною в задоволенні потреб ув'язнених, мо-

жна, а в деяких випадках доцільно використовувати інші види діяльності, такі як освіта чи професійна підготовка.

Робота як процес навчання

91. На практиці багато ув'язнених мають невеликий чи зовсім не мають досвіду виробничої діяльності чи якої-небудь професійної підготовки. Якщо за межами в'язниці високий рівень безробіття чи вибір роботи обмежений, робота у в'язниці може надати ув'язненим можливість підвищити свої професійні навички. Навіть якщо немає ніяких гарантій одержання роботи після звільнення, проте, це важливо для розвитку особистості.

92. Робота у в'язниці може бути зв'язана з функціонуванням самої установи. Це не обов'язково означає, що робота такого роду, як би примітивна вона ні була, не корисна з погляду придбання досвіду чи підвищення професійних умінь і навичок. На практиці зв'язок роботи з професійною підготовкою і, де це можливо, з підвищенням кваліфікації, корисної за межами в'язниці, - один зі способів взяти з наявної роботи максимальну користь. Наприклад, в установах завжди є необхідність у роботі, зв'язаної з готуванням їжі чи прибиранням. Якщо цю роботу розглядати як навчання чи підвищення кваліфікації, то ув'язненим можна видати документ про одержання кваліфікації і/чи характеристику його професійних якостей для того, щоб використовувати ці документи після звільнення.

93. На практиці надання ув'язненим можливості для професійної підготовки залежить від наявності кваліфікованого персоналу й інших ресурсів. Для цієї мети може не вистачати місця й устаткування, і перш, ніж зробити вкладення в те чи інше устаткування, варто вирішити, що принесе користь більшості ув'язнених даної в'язниці. Корисність професії залежить від того, наскільки вона придасться ув'язненим у житті, і від імовірності знайти роботу з цієї професії після звільнення.

94. Вибір - це дуже важливий аспект усвідомлення відповідальності. На практиці вибір роботи може бути сильно обмежений. Там, де вибір існує, важливо проконсультувати ув'язнених щодо наявного вибору і про реальні перспективи. Виходячи з цього, там, де це можливо, повинне всіляко заохочуватися надання роботи поза межами в'язниці як засіб, "нормалізуюче" робітники навички і сприятливе поверненню до нормального життя після звільнення.

Умови роботи

95. Правило 72 (1)

Організація і методи роботи в закладах повинні максимально наближатися до тих, що прийняті за їх стінами, щоб ув'язнені привчалися таким чином до умов праці на волі.

(2)

Однак інтереси ув'язнених і їхню професійну підготовку не слід підкоряти міркуванням одержання прибутку від тюремного виробництва.

У різних країнах робота для людини має різний сенс. У практичному стосовно важливо, щоб робота для ув'язнених була організована і виконувалася відповідно до переважаючого нормами життя даної країни.

96. Наприклад, у деяких в'язницях ув'язнені змушені натирати підлоги, стоячи на четвереньках, хоча в нормальному суспільстві за межами в'язниці звичайно використовуються швабри чи інші знаряддя праці. Цей метод тюремної роботи призначений для того, щоб змусити ув'язненого працювати чи довше щоб принизити його.

97. На практиці тюремна праця часто буває збитковою при поганій організації і недостатньому попиті на продукцію, вироблену у в'язниці, хоча є і приклади прибуткового тюремного виробництва. Не виключаючи ефективного виробництва, МСП підкреслюють пріоритет цілей навчання перед експлуатацією тюремної робочої сили заради одержання прибутку.

Хто організує роботу — адміністрація чи приватні фірми?

98. Правило 73 МСП прагне запобігти зловживання тюремною працею і заохочує винагороду за працю, хоча на практиці відомі лише окремі випадки справедливої оплати праці ув'язнених.

Правило 73 (1)

Керівництво промисловим і сільськогосподарським виробництвом у закладах найкраще покладати на саме тюремне управління, а не на приватних підрядчиків.

(2)

Ув'язнені, що виконують роботу, не контрольовану закладом, повинні знаходитися під постійним спостереженням співробітників останнього. За винятком випадків, коли ув'язнені виконують роботу для інших урядових закладів, роботодавці повинні виплачувати закладу повні ставки заробітної плати, що належить за відповідну роботу, з огляду на продуктивність праці ув'язнених.

99. Минулий досвід неефективного промислового і сільськогосподарського виробництва під керівництвом тюремної адміністрації змусив деякі тюремні системи звернутися до послуг приватних підрядчиків. Це може призвести до зловживання працею ув'язнених. **Конвенція 29** Міжнародної організації праці ("Конвенція щодо примусової чи обов'язкової праці") забороняє працю ув'язнених, якщо вона не контролюється компетентною владою; ув'язненого не можна віддавати в повне розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств. Там, де приватні компанії залучаються як роботодавців, це повинно здійснюватися під наглядом держави. Ув'язнені вправі зробити свій вибір - працювати на приватну компанію чи ні.

100. **Правило 73** позбавляє приватні компанії стимулів до експлуатації праці ув'язнених, установлюючи параметри, у рамках яких укладається контракт.

Очевидно, що контракт на використання робочої сили ув'язнених повинен бути складений чітко. За тюремною адміністрацією зберігається обов'язок забезпечити ясне і чітке визначення умов контракту, а за ув'язненими -право вільно вирішувати самим, виконувати чи не виконувати дану роботу.

Безпека роботи

101. Місцеві вимоги, що стосуються безпеки й охорони здоров'я, розрізняються і можуть бути незадовільними. Участь місцевих медичних експертів і експертів по техніці безпеки в інспекції пенітенціарних установ допоможе дотриматися хоча б мінімальних стандартів, прийнятих в суспільстві. Це затверджує **правило 74:**

Правило 74 (1)

Правила, що стосуються безпеки й охорони здоров'я вільних робітників, повинні застосовуватися й у закладах.

(2)

У випадку каліцтва на виробництві чи професійних захворювань ув'язненим варто виплачувати компенсацію. Умови цієї компенсації повинні бути не менш сприятливими, ніж умови компенсації, передбачені законом для вільних робітників.

102. Якщо ув'язнені працюють на підприємствах за межами в'язниці, забезпечення їхньої робочої безпеки може представляти деякі труднощі. Наприклад, виникає питання, що стосується того, чи приймає тюремна адміністрація зобов'язання виплачувати компенсацію за каліцтва, отримані ув'язненим на виробництві за межами в'язниці. А якщо компанія є транснаціональною корпорацією, то проблем може з'явитися ще більше.

103. Правило 75 (1)

Максимальна тривалість робочого дня чи тижня встановлюється законом чи на основі адміністративних постанов, з урахуванням місцевих правил і звичаїв в області умов праці вільних робітників.

(2)

Робочий час варто розподіляти таким чином, щоб ув'язнені мали принаймні один день відпочинку в тиждень і мали у своєму розпорядженні час, достатній для навчання й інших видів діяльності, необхідних для їх перевиховання.

МСП намагаються наблизити умови роботи у в'язниці до існуючих місцевих узаконених нормам. Наприклад, якщо потрібна понаднормова робота, ув'язненим варто оплатити додатковий час роботи. Було б бажано поширити на в'язниці повноваження місцевої влади, в обов'язок яких входить інспектування умов праці в даній місцевості, як це все частіше відбувається в деяких країнах.

Недолік роботи, компенсації і винагорода

104. Можливості одержання роботи для ув'язнених можуть бути обмежені недостатньою кількістю машин і устаткування. Позмінна робота допоможе максимально використовувати наявне устаткування. На практиці навчання, робота й інші види діяльності часто збігаються за часом у розпорядку дня ув'язненого, так що вибрати можна щось одне. МСП мають на увазі реорганізацію програми діяльності в установі так, щоб створити змінний графік для усіх видів діяльності і тим самим дати можливість ув'язненим поєднувати роботу з навчанням. Це, природно, відіб'ється на графіку роботи персоналу.

105. Заробітна плата ув'язнених часто дуже мала, якщо вона взагалі існує. МСП усе-таки вважають важливим це питання.

Правило 76 (1)

За свою працю ув'язнені повинні одержувати справедливу винагороду в рамках визначеної системи.

(2)

Відповідно з цією системою ув'язнені повинні мати можливість витратити, принаймні, частину зароблених ними грошей на придбання дозволених предметів особистого побуту і посилати частину своїх заробітків родині.

(3)

Ця система повинна також передбачати, що частина зароблених ув'язненим грошей залишається на збереженні адміністрації, що передає йому ці заощадження в момент його звільнення.

106. МСП рекомендують, щоб зароблених ув'язненим грошей вистачало на його особисті потреби, на допомогу родині і заощадження. Там, де це неможливо, необхідно передбачити виплату грошового посібника ув'язненим із суспільних фондів після звільнення з в'язниці. Незважаючи на те що забезпечити нормальну зарплату достатньо складно, необхідно передбачити виплати сум, особливо тим ув'язненим, у яких немає родини і власного будинку. Ніж більше розмір заробітку наближений до нормальної платні, тим менше скарг на те, що ув'язнені відбирають робочі місця в робітників на волі. У Бразилії, наприклад, деякі приватні компанії наймають ув'язнених на тих же умовах, що і звичайних співробітників. Там, де діють нижні границі мінімальної заробітної плати, вони повинні поширюватися і на ув'язнених. При розрахунку розміру оплати праці повинні враховуватися витрати на освіту, професійну підготовку й інші програми.

107. Невиконання цих стандартів особливо важким тягарем лягає на ув'язнених-жінок і їх родини. Жінкам сутужніше знайти гарну роботу. Жінка може бути головним годувальником у родині, що у її відсутність залишається без засобів до існування. Якщо заробітна плата ув'язнених недостатня, щоб відповідати вищезгаданим стандартам, необхідно знайти альтернативні методи для підтримки родин ув'язнених і виплати допомоги по виходу з в'язниці.

Робота підслідних ув'язнених

108. Розділи, що стосуються праці ув'язнених, знаходяться в тій частині МСП, де говориться про засуджених ув'язнених. **Правила 89 і 94** містять стандарти, що відносяться до праці підслідних і ув'язнених по цивільних справах.

Правило 89

Підслідним ув'язненим завжди варто надавати можливість працювати. Однак праця їм в обов'язок не ставиться. Якщо такий ув'язнений вирішує працювати, його праця повинна оплачуватися.

Що стосується ув'язнених по цивільних справах, то правило 94 затверджує, що: поведінка [з ув'язненими по цивільних справах повинна бути не менш м'якою, ніж поведінка з підслідними ув'язненими, з тією тільки різницею, що їхня праця може бути обов'язковою.

109. На практиці право підслідних ув'язнених вирішувати, працювати чи не працювати, часто розуміється як можливість не надавати їм роботи. Звичайно це відбувається в тих установах, де можливість працювати обмежена і вона в першу чергу надається тим, хто зобов'язаний працювати. Це сильно погіршує положення підслідних ув'язнених.

110. Відсутність роботи для підслідних не повинно означати, що вони будуть проводити більше часу в камері, ніж ті ув'язнені, що зобов'язані працювати. Надання можливості підслідним займатися іншими видами діяльності часто вважається нездійсненням, тому що невідомо, скільки часу вони проведуть в ув'язненні. Таким чином, на практиці підслідні ув'язнені, подовгу знаходячись взаперті і не маючи ніж зайнятися, виявляються в найменш вигідних умовах. Це несправедливо. Багато підслідних знаходяться у в'язниці достатньо довго. З урахуванням можливості більш коротких термінів ув'язнення варто передбачити можливість надання роботи на короткостроковій основі.

Освіта і культурна діяльність

111. Освіта і культурна діяльність є важливою частиною розвитку людини. Право брати участь у культурній діяльності й освіті закріплено в Основних принципах поведінки з ув'язненими (**принцип 6**). У ньому сказано:

Всі ув'язнені мають право брати участь у культурній і освітній діяльності, спрямованої на всебічний розвиток людської особистості.

Аналогічно в МСП говориться:

Правило 77 (1)

Ув'язненим, здатним зкористатися цим, варто забезпечувати можливість подальшого освіти, включаючи релігійне виховання в країнах, де таке допускається. Навчання неграмотних і молоді варто вважати

обов'язковим і органи тюремного управління повинні звертати на них особливу увагу.

(2)

Навчання ув'язнених слід в міру можливості погоджувати з діючою в країні системою освіти, для того щоб звільнені ув'язнені могли учитися і далі без ускладнень.

Правило 78

В усіх закладах ув'язненим варто забезпечувати можливості відпочинку і культурної діяльності в інтересах їх фізичного і психічного здоров'я.

У багатьох тюремних системах центральна роль освіти в програмах для ув'язнених визначається:

- важливістю освіти в процесі розвитку особистості і суспільства;
- гуманним впливом освіти на тюремне життя;
- роллю освіти в процесі повернення в нормальне життя;
- значними потребами ув'язнених в освіті.

Добровільна взаємодопомога і допомога ззовні

112. Для ув'язнених відмінність між професійною підготовкою й освітою може не мати великого практичного значення. У в'язницях поняття "освіта" повинне розглядатися в широкому сенсі. Багато ув'язнених мають лише саму елементарну освіту і мають потребу в одержанні базових навичок. Освіта у в'язниці може потребувати великих коштів. Однак серед ув'язнених можуть виявитися кваліфіковані фахівці, яких можна використовувати як викладачів. Використовувати таким чином людські ресурси у в'язниці -значить перебороти традиційний підхід до ролі ув'язнених і тюремного персоналу.

113. Як перший крок у цьому напрямку для установ з обмеженими можливостями в забезпеченні освітою можна наймати ув'язнених, що вміють читати, для пояснення іншим ув'язненим правил і внутрішнього розпорядку в'язниць, включаючи МСП. Однак в умовах в'язниці необхідна участь фахівців по корективній освіті і навчанні дорослих. | Багато ув'язнених мають мало досвіду навчання, і тому потрібно 1 застосувати спеціальну методику, щоб вони почували себе \ упевнено. Освіта повинна стати важливим засобом знаходження самосвідомості особистості і надії на благополучне повернення до нормального життя.

Особливі потреби

114. МСП розглядають ув'язнених як особистостей, що є частиною того ж суспільства, що існує за стінами в'язниці. Їхнє повернення в життя суспільства варто полегшити, надавши їм можливості для відпочинку й освіти, яку можна буде продовжити після звільнення. Перехід від життя у ув'язненні до життя на волі буде легшим, якщо використовувати можливості цього співтовариства і брати участь у програмах місцевого населення; ув'язненим, де це можливо, потрібно дозволити брати участь в освітніх програмах за межами в'язниці.

115. Необхідно приділяти особливу увагу ув'язненим з особливими потребами, включаючи тих, хто не говорить місцевою мовою, і ув'язнених з розумовими й іншими недоліками. Удосконалювання професійної майстерності є важливим аспектом розширеної системи освіти, що рекомендується для багатьох ув'язнених. (Див. також вище, "Профілактичні програми".)

Бібліотека — кадрове й освітнє значення

116. Зв'язки із суспільством можна також поліпшити через бібліотеки. Бібліотеки, тюремні і громадські, складені відповідно до інтересів, потреб і кількості ув'язнених, можуть дати можливість для їх освіти і відпочинку. У цьому ключі варто розуміти **правило 40 МСП**, у якому говориться:

Кожен заклад повинен мати бібліотеку, доступну для всіх категорій ув'язнених і утримуючу книги як розважального, так і освітнього змісту. Всіх ув'язнених варто заохочувати до користування бібліотекою.

На практиці тюремні бібліотеки часто дуже обмежені по обсязі і змісту, і не всі ув'язнені мають рівний доступ до них. Як виправдання поганого стану бібліотек служить твердження, що ув'язнені не будуть чи не можуть користатися бібліотекою через неграмотність чи відсутність інтересу. Освітні програми і забезпечення книгами пов'язані воєдино як один із продуктивних способів використання часу у ув'язненні.

117. Бібліотеки повинні містити основні матеріали, що стосуються тюремних правил і прав ув'язнених, включаючи МСП. Також повинні бути в наявності національні закони і тюремні постанови.

118. Бібліотеки — це не просто збори книг; там повинні працювати професіонали, від яких можна одержати необхідну інформацію, пояснення і пораду. Іноді допомогу такого роду надають бібліотекарі, що працюють за межами в'язниці, чи професіонали-волонтери.

119. Тюремні бібліотеки рідко мають вичерпний набір книг. Тому важливо, щоб тюремні бібліотеки мали зв'язки з бібліотечними службами на волі, щоб ув'язнені мали всі можливості в одержанні будь-якого роду книг.

120. Тюремні бібліотеки повинні враховувати потреби ув'язнених, що не говорять мовою даної країни. Зв'язки з бібліотеками на волі можуть допомогти знайти книги на інших мовах.

121. Правило 90

Усі підслідні ув'язнені повинні мати можливість купувати на власні кошти чи за рахунок третіх осіб книги, газети, письмове приладдя й інші предмети, що дозволяють їм проводити час, за умови, що вони сумісні з інтересами відправлення правосуддя, вимогами безпеки і нормальним ходом життя в закладі.

Цією умовою підкреслюється особливий юридичний статус підслідних ув'язнених; важливо, щоб на практиці вона не використовувалася як виправда-

ння не надавати підслідним ув'язненим можливість користатися бібліотекою чи займатися іншими видами діяльності. Підслідні ув'язнені особливо мають потребу в доступі до інформації і матеріалів, що стосується законів і кримінального правосуддя. Установа зобов'язана надавати точну і саму свіжу інформацію такого роду, у тому числі і на мовах, на яких говорять підслідні ув'язнені.

Відпочинок і спорт

122. Участь в інших видах діяльності, крім роботи й освіти, вважається нормальною частиною життя і дуже важливо для здоров'я і благополуччя ув'язнених. **Правило 78 і правило 21**, що стосуються спорту і фізичних вправ, мають очевидний зв'язок між собою.

Правило 21 (1)

Всі ув'язнені, не зайняті роботою на свіжому повітрі, мають щодня право, принаймні, на годину придатних фізичних вправ надворі, якщо це дозволяє погода.

(2)

Малолітнім і іншим ув'язненим придатного віку, що знаходиться у відповідному фізичному стані, варто забезпечувати фізичне тренування і можливість ігор під час періоду вправ. Для цього потрібно мати у своєму розпорядженні необхідні площадки, установки й устаткування.

Варто помітити, що **правило 21** створює враження, що ув'язнених потрібно силою примушувати до фізичних вправ і спорту. Хоча ув'язнені не можуть бути цілком звільнені від фізичних вправ, у випадку відмовлення потрібно спробувати використовувати метод переконання. Дисциплінарні покарання не є розумною виховною мірою.

123. МСП визнають важливість перебування на свіжому повітрі для всіх ув'язнених. Крім цього, правила визнають, що це особливо важливо для молодих ув'язнених у силу того, що їхній фізичний розвиток ще не довершений, а також тому, що фізичні вправи для них - це спосіб знімати напругу і давати волю надлишку розумової і фізичної енергії. Відомо, що обмеження, пов'язані з тюремним ув'язненням, особливо тяжкі для молодих.

124. На практиці в багатьох пенітенціарних установах для ув'язнених будь-якого віку визнається чільна роль фізичних вправ і спорту для зняття стресу, викликуваного ув'язненням. Немає необхідності купувати велику кількість спортивного й ігрового устаткування. Головне - доступ до відкритого простору, а для відпочинку і фізичних вправ цілої групи ув'язнених часто буває достатньо одного м'яча. Такого роду діяльність дуже корисна для здоров'я і створення добрих відносин у в'язниці, особливо якщо в цьому бере участь персонал.

125. Існує судова практика, що підтверджує права ув'язнених на фізичні вправи і можливість проводити час на свіжому повітрі. Справа, розглянута Комітетом ООН з прав людини 27 липня 1992 року, показала, що п'ятихвилинний ліміт часу на особисту гігієну і вправи на свіжому повітрі порушує права

ув'язнених на людське поводження і повагу їх гідності (Art. 10 CCPR/ Parkanyi v. Hungary). У справі Конджвайо проти міністра юстиції, правових і парламентських справ і Апог Верховний суд Хараре підтримав права ув'язнених на фізичні вправи і прогулянки на свіжому повітрі. (Див. рекомендації Міжнародної ради спортивних розваг про спортивні заходи у в'язницях.)

Відносини з зовнішнім світом і опіка до і після звільнення

126. МСП звертаються до понять "відносини з зовнішнім світом і опіка після звільнення", але сьогодні на зміну поняттю "опіка після звільнення" приходять інше - "опіка до і після звільнення". Таке формулювання підкреслює, що адаптація ув'язнених до життя на волі починається не після виходу з в'язниці, - це тривалий процес, що починається з першого дня ув'язнення.

Правило 79

Особливу увагу варто приділяти підтримці і зміцненню зв'язків між ув'язненим і його родиною, що представляються бажаними і служать інтересам обох сторін.

Правило 80

Із самого початку відбування терміну ув'язнення варто думати про майбутнє, що чекає ув'язненого після його звільнення. Тому йому варто допомагати підтримувати і зміцнювати зв'язки з особами чи установами, що знаходяться за стінами закладу, що здатні захищати інтереси його родини і сприяти його включенню в життя суспільства після звільнення.

12 7. Велике значення зв'язків з родиною й іншими контактами з зовнішнім світом докладно розглядаються в **Розділі V**. Тут особливий упор робиться на роль зв'язків з рідними й іншими контактами в самовдосконаленні ув'язненого і перспективах на майбутнє після звільнення. У боротьбі з рецидивами злочинності найбільш сильним фактором є стабільність сімейних зв'язків. З погляду зниження рецидивів злочинності, а також з чисто людської точки зору важливо зменшити напруженість і негативний вплив, викликаний тюремним ув'язненням, на взаємини ув'язнених з людьми на волі.

128. Вираження "бажані зв'язки" (**параграф 126, правило 79**) у нинішніх умовах представляється занадто обмежуваче право вибору ув'язнених. Кожен ув'язнений повинен самостійно розвивати відносини з родиною чи друзями. Утручання може мати негативні наслідки, хоча дружня чи сімейна порада може бути корисною, якщо до цього прагнуть обидві сторони.

129. В особливих випадках, коли в минулому мали місце погані взаємини з родичами, в установи можуть бути підстави втрутитися в сімейні відносини ув'язнених, використовуючи своїх співробітників. Нереально очікувати, що установа може кардинально 1 змінити відносини з родичами. Отже, утручання такого роду повинне відбуватися у виняткових випадках. Коли справа стосується захисту дітей і права доступу в установи, установі варто уникати приймати ту чи іншу сторону чи робити будь-які дії, що можуть порушити права однієї зі сторін.

130. У МСП ясно говориться, що підготовка ув'язненого до звільнення — це тривалий процес, що починається з першого дня ув'язнення. Результати роботи з адаптації ув'язнених до життя в суспільстві залежать від ретельного планування і

тривалості контактів. Звільнення, як би бажано воно не було, травмує й ув'язненого, і його родину, їх ролі в родині і їх відношення один до одного неминуче міняються за час ув'язнення. Особисті контакти ув'язнених з рідними протягом усього терміну ув'язнення допоможуть справитися з цією проблемою.

131. Правило 81 (1)

Урядові чи інші органи й установи, що допомагають звільненим ув'язненим знаходити своє місце в суспільстві, повинні там, де це можливо і необхідно, піклуватися про те, щоб такі ув'язнені одержували необхідні документи і посвідчення особи, знаходили придатне житло і роботу, мали придатну і достатню для цього клімату і часу року одяг і мали у своєму розпорядженні кошти, достатніми для проїзду на місце їх призначення і для життя протягом періоду, що безпосередньо іде за їх звільненням.

(2)

Акредитовані представники таких установ повинні мати можливість відвідувати тюремні заклади й ув'язнених у них осіб. З ними варто консультуватися про перспективи подальшого життя ув'язнених із самого початку терміну їхнього ув'язнення.

(3)

Бажано, щоб робота такого роду установ централізувалась чи координувалася в межах можливого, для того щоб забезпечити максимально ефективне використання їхньої роботи.

МСП приділяють увагу практичним аспектам адаптації ув'язнених після звільнення. У деяких ув'язнених є родичі і друзі, здатні допомогти їм, а в інших їх може і не бути. На тюремній адміністрації лежить відповідальність за те, щоб жоден ув'язнений не залишив в'язницю без коштів до існування. Розмір допомоги для звільнюваних ув'язнених набагато менше тієї ціни, що прийдеться заплатити, якщо ув'язнений повернеться до злочинної діяльності, який змушується до цього бідністю чи самотністю.

Громадські служби по підготовці ув'язнених до повернення в нормальне життя

132. Суспільство несе відповідальність за адаптацію ув'язнених до нормального життя після звільнення. Доцільно залучити до цього неурядові організації, що спеціалізуються в цій області. Уряди повинні включити у свою структуру установи по підготовці фахівців, що надають допомогу ув'язненим (у т.ч. колишнім) у процесі повернення до нормального життя і реінтеграції (наприклад, центри підготовки ув'язнених і реабілітаційних організацій). МСП припускають, як було сказано раніше, що діяльність таких установ починається у в'язницях.

133. Самий надійний спосіб створити перспективи для подальшого життя після звільнення - це забезпечити широкий доступ у в'язниці організаціям, що займаються підготовкою ув'язнених до звільнення. Занадто часто це відбувається на останній стадії ув'язнення, коли вже немає достатньо часу для того, щоб закласти фундамент для серйозних планів на майбутнє.

Розділ VII

ТЮРЕМНИЙ ПЕРСОНАЛ

Загальні положення

1. Кожній в'язниці необхідний штат працівників високого рівня, оскільки, як затверджує **правило 46 (1), "гарна робота тюремних закладів залежить від сумлінності, гуманності, компетентності й особистих якостей цих співробітників"**. Вони мають справу з ув'язненими щодня, піклуються про їх потреби, відповідають за благополучне функціонування установи, за його безпеку, і виявляють і вирішують його проблеми. В'язниця - це в деякому сенсі суспільство в мініатюрі. Її мешканці знаходяться в стані постійної взаємозалежності, що ніяким чином не знижується через нерівність повноважень. Ув'язнені майже не мають права голосу, будучи залежні від інших ув'язнених і від працівників в'язниці в тому, що стосується їхніх потреб, харчування, загальної атмосфери, праці і всіх дріб'язків повсякденного життя.

Спокійна й орієнтована на майбутнє обстановка у в'язниці

2. Відносини між ув'язненими складні, і впливати на них можна тільки побічно. Ніж складніше тюремне життя, тим гостріша для ув'язнених необхідність вижити і постояти за себе. Безумовно, в інтересах працівників в'язниці, щоб ув'язнені ладили між собою, тому що задовільне положення ув'язнених означало б задовільні умови роботи самого персоналу в'язниці. Працівники, що усвідомлюють свої обов'язки і відповідальність, повинні зробити все можливе для підтримки нормальних контактів з ув'язненими і допомогти їм виявляти терпимість стосовно один одного. Добрі працівники усвідомлюють, що в інтересах безпеки необхідно створити таку атмосферу, при якій ув'язнені могли б більш-менш упокоритися з тим, що вони позбавлені волі. Ув'язнені, що визнають справедливості свого покарання, більш схильні бути терпимими до умов життя, до своїх побратимів і до тюремних працівників і менш схильні до агресії й опору. Це прямо впливає на особисту безпеку, тому що напружена обстановка може привести до нападу на ув'язнених і на співробітників. Добрий персонал в'язниці повинен завжди бути готовим захистити себе і своїх колег. Така солідарність додає співробітникам відчуття своєї сили і тому необхідна для виконання їх важких задач.

3. Такі аспекти, як пристойні побутові умови й орієнтована на майбутнє тюремна політика, важливі не тільки для ув'язнених і персоналу. Приймаючи до уваги, що абсолютна більшість ув'язнених рано чи пізно повернуться в суспільство, це так само важливо для тюремної адміністрації, уряду і політичних діячів. У їхніх інтересах, щоб ув'язнені свідомо готувалися до життя поза в'язницею і до реінтеграції в суспільстві.

Особисті якості і професійна підготовка

4. Мінімальні стандартні правила ООН поведінки з ув'язненими відображають аналогічну точку зору. Що стосується співробітників в'язниць, вони обмежені своїми професійними обов'язками. Вони майже не розробляють структуру і методи роботи. Хоча очевидно, що структури і методи можуть і повинні бути гнучкими, щоб відповідати поглядам, що змінюються, проте варто звернути увагу на деякі базові поняття. Необхідно підкреслити, що на ці теми потрібно говорити особли-

во, тому що ні управління в'язницею, якою би старою вона не була, ні поводження з ув'язненими не можуть здійснюватися тими методами, що не відображають сучасні громадські погляди і вимоги сучасної цивілізації.

5. Наступні фактори відіграють роль у визначенні кваліфікації співробітників і умов, у яких вони повинні працювати:

- організація;
- набір кадрів і базова підготовка;
- професійні навички і настрой;
- умови служби і правовий статус;
- проблеми статі;
- штат фахівців;
- застосування сили;
- задачі начальника в'язниці.

Розглянемо послідовно кожний з цих факторів.

Організація

6. МСП "не мають на меті докладний опис зразкової системи пенітенціарних закладів" (правило 1). Однак організація тюрем важлива для того, щоб її можливості відповідали вимогам, прямо чи побічно викладеним у МСП. Деякі загальні характеристики зразкової в'язниці можна почерпнути в цих правилах.

7. Як організація в'язниці є частиною великого комплексу, звичайно - або міністерства юстиції, або міністерства внутрішніх справ. Відповідне централізоване відомство використовує законодавство як основу для формування правил, що відображають задачі виправної установи. Як мінімум ці правила визначають міри безпеки в'язниці, безпеки ув'язнених і співробітників, міри, що знижують розбіжності між в'язницею і суспільством і умови, що створюють, для остаточної реабілітації засуджених.

Місцевий рівень: контроль і керівництво

8. Ці правові положення повинні гарантовано застосовуватися на практиці. На національному рівні це повинно реалізовуватися за допомогою незалежних інспекцій, наприклад таких, які рекомендовані МСП, **правило 55 (див. Розділ VIII)**. Але найвищою мірою бажано чітке застосування існуючих правил, забезпечене також і на місцевому рівні. Часто застосовувана форма контролю - це спостережливі комісії, чий незалежний статус гарантований. Така комісія прикріплюється до кожної пенітенціарної установи, щоб забезпечувати ретельний і постійний контроль. Задача комісії - здійснювати часті відвідування, оголошені і не оголошені, виправних установ, щоб одержати представлення про те, як дана виправна установа функціонує і впорядковується. Члени комісії регулярно розмовляють з начальником виправної установи, співробітниками й ув'язненими і представляють регулярні звіти про свої спостереження. Якщо надходять скарги, то обов'язок комісії - спробувати розглянути їх і прийняти по них рішення. У цих цілях комісія може звернутися до центрального відомства чи міністру. Члени комісії - добровольці — можуть не мати відношення до виправної установи чи до

міністерства. Бажано, щоб у комісію були включені юрист, лікар і священнослужитель.

9. В'язниця — ієрархічно організована структура, очолювана начальником. Його задача трансформувати законодавство і директиви міністерств у політику і цілі роботи своєї установи. Цілі повинні бути відомі співробітникам в'язниці. Для їх здійснення необхідно оптимально використовувати можливості штату, що є в розпорядженні. Це означає, що співробітникам варто пропонувати певну свободу при розробці власних методів, залишаючись при цьому підзвітними начальнику установи. В'язниця не повинна бути по-воєнному організованою структурою. Структура, заснована по-воєнному на строгій ієрархії, знижує особисту відповідальність персоналу й обмежує особиста участь і індивідуальний підхід.

Умови для професійної діяльності

10. Різні функції усередині виправної установи повинні бути строго визначені, а повноваження й обов'язки кожного співробітника добре обґрунтовані. Повинно бути чітко визначено, перед ким звітують співробітники і хто повинен перевіряти виконання обов'язків. Ніж кваліфікованіший штат, ніж професійніші працівники, тим більшу свободу дій повинно бути їм надано для виконання їхніх обов'язків і прийняття рішень. Виробничі наради під головуванням начальника установи необхідні, якщо робота має потребу в поліпшенні. На цих нарадах необхідно обмінюватися інформацією про те, як поліпшити поведження з ув'язненими, зробити ув'язнення більш розумним і корисною, визначати проблеми, що виникають у персоналу, і підвищувати безпеку роботи і задоволення, одержуване від її. Обов'язок начальника установи, що при необхідності консультується зі своїм начальством, створити, наскільки це можливо, оптимальні умови праці для співробітників і перспективи для ув'язнених. Правила повинні бути оформлені в письмовому вигляді як для співробітників, так і для ув'язнених. У них же повинні бути описані в деталях і процедури подачі скарг.

Набір кадрів і базова підготовка

11. Правило 47 (1)

Цей персонал повинен бути достатньо освіченим і розвиненим.

(2)

Перед поступленням на роботу його потрібно готувати до виконання його загальних і конкретних обов'язків, після чого в нього потрібно вимагати здачі іспитів у теоретичному і практичному планах.

(3)

Після надходження на роботу й у ході всієї їхньої загальної діяльності ці співробітники повинні підтримувати і підвищувати свою кваліфікацію, проходячи курси підготовки без відриву від роботи, організовані в придатні проміжки часу.

Робота у виправних установах впливає на співробітників. З одного боку, від них потрібна підтримка режиму і безпеки, з іншого боку, вони повинні постійно усві-

домлювати, що ув'язнені рано чи пізно повернуться в суспільство. В'язниці можуть бути постійним джерелом конфліктів, що супроводжуються вибухами насильства з боку ув'язнених, незадоволених своїм положенням. Жертвами можуть виявитися як ув'язнені, так і персонал. Ніж краще підготовлені співробітники, тим більше вони здатні визначити проблеми і небезпеку і застосувати своєчасні міри для зниження ризику. Для цього вони повинні бути завжди в готовності, бути уважними спостерігачами і завжди повинні вміти установити контакти з ув'язненими. Варто приймати це в увагу при доборі персоналу, тому що дуже важливо, щоб співробітники не тільки думали про режимні вимоги, але і могли розпізнавати потреби ув'язнених. Особи, що прагнуть стати службовцями виправних установ з метою тільки збільшити покарання ув'язнених, не повинні працювати в тюремній системі. Для ув'язнених тюремний термін і є покаранням. До співробітників, що виконують чисто канцелярські чи допоміжні обов'язки, звичайно, повинні пред'являтися зовсім інші вимоги. Від них вимагаються тільки компетентність у виконанні своїх обов'язків, а також проходження загальним принципам діяльності виправної установи.

12. Весь персонал повинен мати відповідний рівень підготовки й інтелектуальний рівень. Це повинно перевірятися на співбесідах при прийомі на роботу, а де можливо, повинне проводитися і психологічне тестування. Необхідні також навички роботи з людьми. Вони важливі для підтримки тендітної рівноваги, що існує усередині в'язниці.

Ті ж вимоги пред'являються і до персоналу, що відповідає за транспортування ув'язнених з однієї в'язниці в іншу чи з в'язниці в суд чи лікарню. Вони повинні усвідомлювати міру напруги, у якій знаходяться ув'язнені.

13. Новий співробітник в'язниці повинен проходити курс базової підготовки, під час якого перевіряється його відношення до роботи. Варто прагнути до того, щоб підготовка мала настільки загальний характер, наскільки це можливо, щоб співробітник міг працювати не тільки в рамках тюремної системи. Повинні бути організовані додаткові курси підготовки, у залежності від виконуваної функції. Може виявитися корисним приєднатися до курсів підготовки в інших подібних установах. Вони можуть супроводжуватися і курсами по наданню специфічних послуг у в'язниці. Установі необхідно визнати важливість добре підготовленого персоналу і дати співробітникам можливість підвищувати свою кваліфікацію в робочий час. Оплата такої підготовки провадиться за рахунок установи.

Аспекти професійної підготовки

14. Підготовка повинна охоплювати щонайменше наступні області знань:

ПРАВО

- знання конституційного права, карно-процесуального права, кримінально-виконавчого права і правил, що діють у в'язницях;
- знання Мінімальних стандартних правил ООН і зв'язаних з ними міжнародних правових документів;
- права людини і закони, застосовувані у в'язниці;

НАВИЧКИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ:

- знання кримінології і причин злочинної поведінки;

- навички спілкування;
- уміння розпізнавати серед ув'язнених потенційних самогубців і навички поведінки з ними;
- принципи поведінки з ув'язненими, схильними до насильства, необхідність застосування сили;
- фізична підготовка, включаючи навички самооборони;
- здатність підтримати і дати пораду ув'язненим при рішенні їхніх проблем;
- знання психології.

ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я

- розпізнавання заразних хвороб;
- уміння розпізнавати серед ув'язнених потенційних самогубців і навички поведінки з ними;
- навички першої допомоги;
- санітарна освіта.

КУЛЬТУРНА ОСВІТА

- знання мов, на яких говорить і/чи які розуміє велика частина ув'язнених;
- знання культури і віросповідання основних груп ув'язнених.

При роботі з ПСИХІЧНО НЕВРІВНОВАЖЕНИМИ ув'язненими

- знання психіатрії.

При роботі з ДІТЬМИ І ПІДЛІТКАМИ

- знання вікових проблем дитинства і юнацтва.

ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА

- знання структури організації-наймача і принципів її діяльності;
- знання структури вищестоящих організацій і різних зовнішніх факторів, що впливають на діяльність в'язниці.

Коли доречно і необхідно:

- вогнева підготовка для персоналу, що виконує охоронні функції на периметрі (але не для персоналу, що працює в безпосередньому контакті з ув'язненими);
- навчання проведення обшуку, у тому числі особистого обшуку.

15. Варто використовувати навчальні заклади, призначені для навчання персоналу родинних закладів, науковців і обмін досвідом з колегами, особливо зі старшими і більш досвідченими. Найкраще закінчувати підготовку іспитами. Певною мірою підвищення по службі повинне залежати від успіхів при проходженні професійної підготовки.

Професійні навички

16. Правило 46 (1)

Органи тюремного управління повинні піклуватися про ретельний добір персоналу всіх категорій, тому що хороша робота тюремних закладів залежить від сумлінності, гуманності, компетентності й особистих якостей цих співробітників.

(2)

Тюремна адміністрація повинна невпинно прищеплювати своїм співробітникам і громадськості в цілому переконання в тім, що вона виконує роботу великого суспільного значення. Для зміцнення цього переконання вона повинна використовувати можливості суспільної інформації.

Правило 48

Усі співробітники місць ув'язнення завжди повинні поводитися і виконувати свої обов'язки так, щоб бути прикладом для ув'язнених і завойовувати їх повагу.

Правило 51 (1)

Начальник, його заступник і більшість співробітників цього закладу повинні знати мову, на якому говорить більшість ув'язнених, чи ж мову, зрозуму для більшості з них.

(2)

Там, де це необхідно, варто користатися послугами перекладача.

До добору персоналу повинні пред'являтися високі вимоги. У той же самий час можна припустити, що кожного середнього жителя країни можна вважати придатним для роботи у в'язниці. При доборі варто звертати увагу на освітній рівень і здібності кандидата. Мінімальна вимога полягає в тім, що кандидат повинен хоча б уміти читати, писати і грамотно виражати свої думки мовою, на якій говорять у даній в'язниці. Крім цього кандидат повинен відповідати певним психологічним нормам, як було зазначено вище.

Якщо це можливо, тюремний персонал повинен також включати представників етнічних меншостей. Часто ув'язнені з числа етнічних меншостей становлять більшість у в'язницях. Етнічне походження персоналу допомагає установити більш близький контакт з ув'язненими, що належать до тієї ж етнічної групи. Це створює кращі умови для роботи всього персоналу і утримування багатьох ув'язнених.

Відношення персоналу до ув'язнених і в'язниці

17. Що стосується відносин персоналу до ув'язнених, слід зазначити наступне. Співробітники повинні приймати факт існування і функціонування в'язниці, усвідомлювати, що тюремне ув'язнення є покаранням і не слід збільшувати його додатковими стражданнями. Вони також повинні приймати той факт, що уряд уповноважений і зобов'язаний вживати певних заходів стосовно своїх громадян. Службовець виправної установи повинен визнавати повноваження органів державної влади, а також підкорятися рішенням незалежного суду, що при необхідності може виразити свою думку про дії держави.

18. Маючи справу з ув'язненими, співробітник в'язниці повинен насамперед відноситися до них як до своїх ближніх, рівних йому. Задачею працівника в'язниці є допомагати і підтримувати ув'язнених, коли це можливо й у розумних межах. У

такій допомозі, природно, повинно бути відмовлено, якщо ув'язнені зневажають правилами внутрішнього розпорядку, прагнуть тільки до власної вигоди, намагаються натиснути на співробітників чи утекти. Ув'язнені повинні зрозуміти, що така поведінка не є нормальною і не приведе до встановлення добрих взаємин, а також не внесе свій внесок в адаптацію до життя в суспільстві. Ув'язненим потрібно дати можливість знаходити шляхи рішення виникаючих проблем. Ув'язнені і персонал повинні усвідомити, що співробітництво дасть кращі результати як для них самих, так і для в'язниці в цілому. У деякому сенсі персонал і ув'язнені присуджені до спільного проживання. Якості, важливі для взаємин з ув'язненими, включають такі поняття, як чесність, сумлінне виконання своїх обов'язків, турбота про ув'язнених, відношення до них як до рівних, потреба у відновленні й удосконаленні. Співробітники в'язниці повинні усвідомлювати, що відношення кожного з них до ув'язнених впливає на дії колег і відносини між ув'язненими і персоналом. Хороші відносини сприяють прояву позитивних сторін особистості і стримуванню негативних. Така модель розподілу ролей безпосередньо впливає на робочі взаємини, атмосферу в самій установі, сприяючи таким чином досягненню задачі виправної установи по поверненню засудженого в суспільство.

Умови служби і правовий статус

19. Правило 46 (3)

Для досягнення вищевказаних цілей співробітників тюремної адміністрації варто призначати на повний робочий час як спеціалізованих працівників тюремного управління, що користаються статусом державних службовців і мають впевненість у збереженні їх на посаді за умови їх доброї поведінки, ефективності їх роботи і фізичної здатності виконувати покладені на них задачі. Їхня заробітна плата повинна встановлюватися з таким розрахунком, щоб залучати й утримувати на цій роботі здатних займатися нею чоловіків і жінок. Приймаючи до уваги виключно важкі умови даної роботи, цим людям варто забезпечувати відповідні пільги й умови праці.

Робота у в'язниці накладає високі вимоги на персонал. Напружена обстановка бере своє. Само собою зрозуміло, що така важка і напружена робота повинна добре оплачуватися і що тривалість робочого часу повинна бути прийнятною. Персонал потрібно забезпечити необхідними умовами для життя, що у будь-якому випадку не повинні бути гірше, ніж у ув'язнених. Там, де це можливо, повинні бути обладнані кімнати відпочинку, їдальні, надана можливість користатися спортзалом і бібліотекою.

Умови роботи

20. Усі співробітники повинні укласти контракт, у якому визначені їхні обов'язки і тривалість робочого часу, що не перевищує 50 годин на тиждень. Обов'язок влади - забезпечити добрі умови праці. Це означає: придатне приміщення в прийнятному стані, доброзичлива атмосфера і безпека. Повинні бути передбачені необхідні умови як для персоналу, так і для ув'язнених на випадок екстремальних ситуацій.

Заробітна плата

21. Хороша зарплата важлива з ряду причин. Добре оплачуваний персонал буде працювати краще, що, у свою чергу, допоможе знизити кількість утеч, напруженість і опір, і в результаті ув'язнені будуть підкорятися вимогам. Важко, з огляду на різний рівень життя в різних країнах, указати придатний рівень заробітної плати в точних цифрах, але можливо визначити це іншим чином. Персонал повинен мати прибуток, що дозволить їм мати достатній для даної країни рівень життя. Вони повинні заробляти достатньо, щоб уникнути спокуси хабарничати чи шукати додатковий заробіток. Корупція у в'язниці сприяє беззаконню, несправедливості, страху, невизначеності, непевності, ненадійності, безладдям і загрожує життю. У кінцевому рахунку ніхто від цього не виграє.

Зняття таємності

22. Робота тюремної установи є темою, з якою зовнішній світ незнайомий, причина чого міститься в тих бар'єрах, якими ці установи звичайно відгороджують себе від навколишнього світу. Громадськість у цілому не знає про те, що відбувається у в'язницях, і створюється достатньо перекручене представлення про життя у в'язниці. Існує тенденція вважати ув'язнених грішними створіннями, що повинні бути поміщені в похмурі камери на довгий час.

23. Добре налагодженій тюремній системі приховувати нічого. Нелегко керувати великими установами, у яких утримуються сотні ув'язнених. Для цього необхідний добре функціонуючий центральний орган, розумне правління з боку адміністрації даної в'язниці і сумлінний персонал. Досягнення тюремної системи часто дуже важко продемонструвати. Ув'язнені часто проводять тривалий час у в'язниці, а після звільнення знову здійснюють злочину. Сторонній спостерігач може подумати, що тюремна система погано справляється зі своєю роботою. Цю думку можна змінити тільки відкритим спілкуванням із зовнішнім світом. Інформація про те, як звертаються з ув'язненими, і про всі подробиці їхнього повсякденного життя повинна надаватися по вимогах, а обов'язок персоналу - виконувати їх.

Зміна місця роботи

24. Бажано, щоб тюремні службовці регулярно змінювали роботу. Це можна зробити за допомогою обміну з такими відомствами, як поліція, дитячі будинки і комісії зі справ неповнолітніх, психіатричні лікарні. Головна ціль цього - не дати персоналу втратити інтерес і розчаруватися у своїй роботі, а система тільки виграє від припливу співробітників зі свіжими силами і поглядами, що працювали в подібних установах і органах. Такі обміни могли б, природно, мати місце й усередині тюремної системи, де досвід різних в'язниць може також стати свіжим струменем. Міжнародний обмін досвідом також був би прекрасною можливістю, хоча практичні розуміння в певній мірі обмежують його.

Проблеми статі

25. Правило 53 (1)

У закладах, де утримуються як чоловіки, так і жінки, жіноче відділення повинно перебувати у віданні відповідального співробітника жіночий статі,

у руках якого знаходяться ключі, що відкривають доступ до цього відділення.

2)

Співробітники чоловічої статі допускаються в жіноче відділення тільки в супроводі співробітників жіночої статі.

(3)

Турботу про жінок, що перебувають в ув'язненні, і нагляд над ними варто покладати тільки на співробітників жіночої статі. Це не повинно, однак, заважати співробітникам чоловічої статі, зокрема лікарям і вчителям, виконувати свої професійні обов'язки в жіночих закладах чи відведених для жінок відділеннях інших закладів.

МСП припускають майже повний поділ ув'язнених за принципом статі. Хоча це і має місце в деяких країнах, в інших країнах таке строге розмежування статей вважається застарілим. У таких країнах жінки завоювали міцне положення на ринку праці і приймаються на службу в чоловічі в'язниці в різних посадах від рядового співробітника до начальника в'язниці. Нерідко в таких країнах і чоловіків приймають на службу в жіночі в'язниці на різні посади. Вважається, що особи обох статей повинні користатися рівними можливостями при прийомі на роботу і при цьому одержувати рівну зарплату. Працюючі матері, крім роботи, мають багато турбот по будинку. У таких випадках рекомендується надавати роботу на неповну ставку.

26. Ті країни, де на роботу у в'язниці приймаються особи обох статей, знаходять такий досвід позитивним. Службовці-жінки сприяють зниженню агресивності з боку ув'язнених чоловіків, так само як і чоловіки, що служать у жіночих в'язницях, сприяють створенню кращих умов в установах для жінок. Присутність співробітників обох статей створює ситуацію, що більше нагадує суспільство в цілому. Однак присутність жінок-службовців у чоловічій в'язниці може створювати і напруженість сексуального характеру. Жінки-службовці можуть стати об'єктами сексуального інтересу з боку не тільки ув'язнених, але і своїх колег-чоловіків. Вони можуть випробувати сексуальні домагання іноді в такому ступені, що робить для них неможливим належним чином виконувати свою роботу. Обов'язок кожного співробітника - охороняти жінок від зазіхань, що серйозно заважають їм виконувати свої обов'язки.

Сексуальні відносини

27. Між персоналом і ув'язненими іноді устанавлюються відносини гетеросексуального і гомосексуального характеру. Якщо любов двох людей друг до друга не є темою обговорення, то усе-таки відносини такого характеру між співробітником в'язниці й ув'язненим не можуть бути схвалені, і причина тут у нерівному положенні сторін. Ув'язнений у великому ступені залежить від персоналу. З іншого боку, працівник в'язниці може виявитися у владі емоцій, нехай навіть і ненавмисно. Хоча почуття можуть бути щирими, занадто великий ризик зловживання ними. Атмосфера і можливості спілкування у в'язниці повинні бути такими, щоб службовець в'язниці був вільний і почував себе вільним докласти про свої непрофе-

сійні відносини з ув'язненим. Тюремна адміністрація в такому випадку повинна вирішити, які міри застосовувати, не прибігаючи автоматично до звільнення.

Штат фахівців

28. Правило 49 (1)

У міру можливості ці штати повинні мати достатнє кількість фахівців, таких як психіатри, психологи, соціальні працівники, вчителі і викладачі ремісничих дисциплін.

(2)

Соціальних працівників, вчителів і викладачів ремісничих дисциплін варто призначати як постійних співробітників, не зневажаючи, однак, і роботою осіб, що працюють неповний робочий день, чи ж добровільних співробітників.

Правило 52 (1)

У закладах, розміри яких виправдують мати в штаті одного чи декількох працюючих на повній ставці лікарів, принаймні, один з останніх повинен проживати або в самому закладі, або в безпосередній близькості від нього.

(2)

Інші заклади повинні відвідуватися лікарем щодня, причому лікар повинен проживати на достатньо близькій відстані, щоб його можна було негайно викликати в критичних випадках.

Де можливо, варто оптимально використовувати таких фахівців, що є в наявності. У цьому плані МСП мають на увазі ціле коло фахівців, не вичерпуючи при РТОМ усіх можливостей. В'язниця повинна залучати на роботу священнослужителів, бібліотекарів, спортивних інструкторів, фахівців із працевлаштування, лікарів і медсестер. Ці співробітники також повинні усвідомлювати і сприяти досягненню цілей і дотриманню принципів установи. З одного боку, повинні забезпечуватися режимної вимоги безпеки. З іншого боку, в'язниця повинна готувати ув'язнених до повернення в суспільство. Це означає, що ув'язненим потрібно допомагати, наскільки це можливо, повернутися в суспільство при оптимальних обставинах.

Професійна незалежність фахівців

29. Не в інтересах держави, щоб в'язниці випускали в суспільство невірноважених, злих і мстивих людей. Отже, в інтересах будь-якої держави скоротити негативні наслідки тюремного ув'язнення, у його ж інтересах, хоча б з погляду зменшення витрат, знизити терміни тюремного ув'язнення до мінімуму. Фахівці не повинні включатися в щоденне управління установою, але їх потрібно запрошувати, як тільки їхня допомога стає необхідною. Вони як запрошені фахівці повинні бути незалежні від тюремної системи, що допоможе їм завоювати довіру ув'язнених, не порушуючи, природно, безпеки установи. Це особливо стосується фахівців в області лікування * душевних і фізичних хворіб: психологів, психіатрів,

лікарів, медсестер, а також священнослужителів. Вони часто працюють одні, виконуючи свої специфічні задачі або зі своєї ініціативи, або по запиті чи запрошенню третьої сторони. Фахівці повинні бути проінструктовані представником правління тюремної установи. Їм необхідно усвідомити, чому люди знаходяться в ув'язненні, що відбувається у в'язниці, які основні проблеми й у чому полягає важливість підтримки безпечної обстановки у в'язниці. Фахівцям також необхідно усвідомити, що вони повинні чи не повинні робити, щоб допомогти персоналу в створенні і підтримці безпеки. Іноді це може привести до росту напруги і протиріччям між вимогою підтримувати довіру ув'язнених і розуміннями безпеки. Цілком розумно, щоб ув'язненим давали можливість консультуватися з фахівцем без стороннього втручання. Фахівці повинні розглядати будь-яку інформацію про ув'язнених, з якими вони мають справу, як конфіденційну, обговорюючи її тільки з колегами і тільки за згодою ув'язненого.

30. Методи і якість роботи фахівців можуть контролюватися їхніми колегами, представниками цієї ж професії. Фахівцям рекомендується давати поради тюремній владі з питань, що стосуються умов ув'язнення і того, як персонал повинен виконувати свої функції. Вони можуть також повідомити працівникам виправних установ інформацію про фізичні чи душевні хвороби з метою поліпшення клімату усередині в'язниці. І, нарешті, фахівці зобов'язані повідомляти про конфлікти між персоналом і ув'язненими, а також серед співробітників і серед ув'язнених.

Застосування сили; надзвичайні ситуації

31. Правило 54 (1)

У своїх відносинах з ув'язненими персонал закладів має право прибігати до насильства тільки у випадку самозахисту чи у випадку спроб до втечі, так само як і у випадках активної чи пасивної протидії наказам, заснованим на діючих законах чи правилах. Співробітники, що прибігають до насильства, зобов'язані залишатися в межах необхідного і негайно повідомляти про такий рід інцидентів начальнику закладу.

(2)

Співробітникам в'язниць варто забезпечувати особливу фізичну підготовку, що дозволяє їм приборкувати агресивні наміри ув'язнених, що їх виявляють.

(3)

Співробітники, що знаходяться при виконанні своїх функцій у безпосередньому контакті з ув'язненими, повинні носити зброю тільки у виняткових випадках. Крім того, право носити зброю повинні мати тільки співробітники, що одержали відповідну підготовку.

У в'язниці завжди неминуче відчувається напруга. Незалежно від того, наскільки добре виконує свої обов'язки персонал, це не скасовує того факту, що більшість ув'язнених знаходяться у в'язниці проти своєї волі. Наслідком цього можуть стати безладдя. Ув'язнені можуть обурюватися просто на те, що їх уклали у в'язницю, або їхній гнів може бути спрямований проти тюремних правил чи персоналу. Важливо, щоб персонал усвідомлював, що сила знаходиться в його руках. Влади й адміністрація складають правила, і ув'язнені зобов'язані підкорятися їм. Персонал зберігає ключі, визначає розпорядок дня, а ув'язнені часто залежать

від милості і настрою співробітників в'язниці. Співробітники повинні постійно пам'ятати це, вони повинні поводитися з ув'язненими як з рівними собі. Це означає, що вони не повинні використовувати велику владу, ніж необхідно і розумно в даній ситуації.

32. Вищесказане відноситься особливо до застосування сили як основної форми прояву влади. Перш ніж застосовувати силу, тюремний службовець повинен завжди визначити, чи не може бажана ціль бути досягнута іншим способом. Якщо ні, то ступінь застосування сили повинна відповідати сформованій ситуації. Основними є принципи пропорційності і допоміжності. Вони завжди повинні матися на увазі, коли використовується сила. Інструкції з застосування сили й особливо по обмеженню застосування сили повинні бути завжди включені в правила в'язниці, і персонал повинен добре знати їх. Щоб запобігти необмеженого і неправомірного застосування сили, співробітники в'язниці повинні звітувати перед своїм безпосереднім керівником і начальником установи після будь-якого випадку застосування сили. Вони повинні це зробити усно і письмово, описуючи даний випадок і мотивуючи застосування сили.

Запобігання насильства і застосування сили

33. Бувають особливі ситуації, де може виникнути ризик застосування сили і неправильної поведінки з ув'язненими, наприклад безладдя, групові бійки чи порушення дисципліни. Особливо важливо, щоб персонал усвідомлював, наскільки легко така ситуація може привести до неправильного поводження з ув'язненими. Також важливо, щоб існували інструкції, що не тільки пояснюють, як діяти в таких ситуаціях і яких процедур слід дотримуватись, але також допомагають запобігти зловживання владою і поганого поводження з ув'язненими. Більш того, такі інциденти часто погіршують атмосферу у в'язниці і створюють небезпечну напруженість між ув'язненими і персоналом на тривалий час. Це саме ті періоди, коли можуть легко виникнути нові інциденти. Такі ситуації найбільш ймовірні:

- після інцидентів, таких як масові безладдя, захоплення заручників, особливо, якщо постраждав персонал установи;
- коли в'язниця перетворюється з нормальної установи в темницю. У таких ситуаціях відвідувачів не приймають, в'язниця стає більш закритою від суспільства і звичайні засоби захисту прав ув'язнених, а також прозорість і зовнішній контроль перестають діяти;
- досвід також показує, що ризик невинуватого застосування сили, неповажного і неправильного поводження стає загрозливим, коли ув'язнених перевозять з однієї установи в інше (див. **Розділ V**) чи коли мова йде про ув'язнених з обмеженими можливостями для подачі скарги, тобто іноземців, душевнохворих і ін.

Зброя — це не рішення

34. Щоб запобігти ескалації насильства, основним принципом є те, що персонал, що знаходиться в безпосередньому контакті з ув'язненими, повинен бути беззбройний. Тюремний працівник з вогнепальною зброєю може впасти в спокусу використовувати її в невідповідних обставинах чи ув'язнені можуть захопити цю зброю. Співробітники також повинні не допускати спалаху насильства між ув'язненими. Ув'язнені можуть піти на усе, що в їхніх силах, щоб вижити в умовах в'язниці, де іноді панує закон джунглів. Ніж гірші умови, тим більше зростає

агресивність, оскільки потрібно більше зусиль для виживання. Задачею персоналу й адміністрації є зниження агресивності до мінімуму — переважно за допомогою відкритого обговорення сформованої ситуації з ув'язненими або організувати переговори між ворогуючими групами. Обговорення проблем з ув'язненими як можна ширше і на основі довіри часто буває вдалим способом рішення проблем, створюючи взаєморозуміння, повагу і терпимість. Доведено, що такі дискусії можуть запобігти застосуванню сили по обидва боки. Тільки в тому випадку, коли дискусії не допомагають у рішенні проблеми, застосовні внутрішні переміщення, дисциплінарні покарання або ізоляція ув'язнених-бунтівників.

35. Способи запобігання неправильного поведіння, зловживання силою і навіть катуваннями наступні:

(а) **Доступ відвідувачів:** велика кількість відвідувачів із зовнішнього світу, що мають можливість приходити в установу в будь-який час і бачити всі підрозділи в'язниці і будь-якого ув'язненого. У той час як співробітники в'язниць схильні покривати один одного, зовнішні відвідувачі можуть побачити усе свіжим неупередженим поглядом і таким чином зможуть запобігти деякі зловживання. У цьому зв'язку варто згадати роль неурядових організацій, що можуть інформувати громадськість про факти дурного поведіння з ув'язненими, особливо якщо їхня робота є систематичною і може мобілізувати сили громадськості, щоб протистояти зловживанням.

(b) **Правила:** звід правил, у рамках яких регулюється усе, що може привести до дурного поведіння з ув'язненими, як, наприклад, одиночне ув'язнення, застосування засобів утихомирення; система перевірки дотримання правил і санкції стосовно тих, хто ці правила не дотримує.

(c) **Прихильність** високим етичним нормам у поведінці з ув'язненими.
Задачі начальника в'язниці

36. Правило 50 (1)

На должность начальника закладів варто призначати осіб, достатньо кваліфікованих у силу їхнього характеру, адміністративних здібностей, підготовки і досвіду.

(2)

Начальник повинен присвячувати весь свій робочий час виконанню покладених на нього обов'язків, працюючи на повній робочій ставці.

(3)

Він повинен проживати або на території довіреного йому закладу, або в безпосередній близькості від нього.

Начальник в'язниці несе відповідальність за управління установою. Чи підходить та чи інша кандидатура на цю посаду, визначається такими факторами, як підготовка, відношення до роботи, вірність обов'язку. Підготовка начальника в'язниці повинна включати, принаймні, ті елементи, що перераховані в **параграфі 15**, але, звичайно ж, начальник в'язниці повинен глибоко вивчити їх.

Начальник в'язниці повинен надихати підлеглих

37. Дві якості представляються найбільш важливими для начальника в'язниці, ієрархічної по своїй суті і достатньо формально регульованої установи, а саме: здатність до демократичного і гуманного керівництва й уміння бути керівником, що може мобілізувати і надихнути своїх підлеглих. Почасти це залежить від особистості керівника, почасти це можна і треба розвивати за допомогою кваліфікованого навчання. Начальник в'язниці повинен знати, як керувати своєю організацією, добре знати законодавчу систему, розуміти, як функціонує суспільство, усвідомлювати місце пенітенціарних установ у суспільстві. Він повинен також усвідомлювати, що його положення робить його зразком для наслідування в очах підлеглих. Проблеми, що начальник в'язниці вважає важливими, звичайно розглядаються як важливі і його співробітники, і питання, що він вважає менш важливими, можуть підлеглими ігноруватися. З одного боку, начальник в'язниці повинен контролювати персонал, хоча, з іншого боку, він повинен прагнути до відкритості, для того щоб забезпечити великий ступінь творчості підлеглих у виконанні ними своїх обов'язків. Начальник повинен бути завжди на місці у своїй установі, підтримуючи формальні і неформальні контакти зі співробітниками. Він повинен вникати в усі проблеми і вирішувати їх, використовуючи усі свої можливості, одночасно і демонструючи своє критичне відношення, і стежачи за тим, щоб співробітники виконували свої обов'язки. Він повинен стежити за тим, як співробітники працюють, щоб виключити всілякі зловживання.

Начальник в'язниці служить інтересам ув'язнених і суспільства в цілому

38. Начальник установи повинен бути готовим говорити з ув'язненими, ставлячись до них як до людей, що мають право на повагу.

Якщо завантаженість на службі перешкоджає особистим контактам з ув'язненими, то заступник повинен виконувати цю задачу і надавати звіт про скарги і потреби ув'язнених. Скарги повинні бути розглянуті вчасно, справедливо і якнайшвидше. Начальник установи повинен захищати інтереси ув'язнених, представляючи їхні інтереси при спілкуванні з персоналом і зовнішнім світом. У своїх діях начальник в'язниці повинен керуватися тільки такими міркуваннями, щоб в інтересах як ув'язнених, так і суспільства звести до мінімуму різницю між утриманням у в'язниці і життям на волі. Начальник повинен забезпечити, щоб дотримувалися інтереси довіреної йому установи, і повинен прикласти всі зусилля, щоб одержати від центральної влади ті кошти, що необхідні для нормального функціонування установи.

39. Начальник виправної установи повинен також усвідомлювати, що він звітує за політику, що проводиться установами. Це припускає допомогу центральним органам у проведенні інспекцій, видання регулярних звітів про роботу і співробітництво з усіма відповідними органами поза в'язницею. Це означає, наприклад, що спеціальні групи повинні мати можливість відвідувати установу з деякою регулярністю, однак не для того, щоб ув'язнених вишиковували як на парад перед відвідувачами чи їх показували проти їхньої волі. Навіть у камеру ув'язненого не слід ніколи входити без попереднього дозволу її мешканців. У хорошій в'язниці підтримують регулярний зв'язок з парламентом, засобами масової інформації, що представляють громадян і суспільство і які можуть розібратися в проблемах, потребах, надіях і побоюваннях ув'язнених і самої установи. Добре орга-

нізованій в'язниці з компетентним і сумлінним персоналом не потрібно ховати якісь внутрішні проблеми від зовнішнього світу.

Розділ VIII

ІНСПЕКЦІЯ

Загальні положення

1. Дотриманню міжнародних, а також національних правил поведінки з ув'язненими можуть сприяти регулярні, компетентні й інтенсивні інспекції, за умови, що їхні результати не будуть ігноруватися, а по їх підсумках відповідними органами будуть прийматися належні міри. Наслідками інспекції може також бути реакція громадськості і політиків на звіти, опубліковані інспекційною комісією. Така реакція часто виявляється дуже ефективною для забезпечення дотримання правил.

2. Однак, як би ні було важливе проведення інспекцій, вони не є єдиним засобом, що гарантує виконання правил. В остаточному підсумку ліквідація традиції таємності, що часто оточує в'язниці і те, що відбувається за тюремними стінами, - от основна гарантія того, що тюремного правила будуть утілені на практиці (див. також **Розділи V і VII**).

Масштаби проведення інспекцій

3. Інспекції, проведені компетентними, що відрізняються високими особистими якостями людьми, є безумовно важливим інструментом забезпечення гарантій серйозних зусиль до максимально можливого виконання правил і досягненню цілей установи. Правило 55 категорично вимагає проведення інспекцій.

Правило 55

Пенітенціарні установи і служби повинні піддаватися регулярній інспекції з боку кваліфікованих і досвідчених інспекторів, призначуваних компетентною владою. Інспектори повинні, зокрема, переконуватися в тім, що місця ув'язнення управляються відповідно до діючих законів і розпоряджень і що їхня робота відповідає задачам, поставленим перед пенітенціарними і виправними службами.

4. Слово "інспекція" означає "уважний розгляд" чи "офіційне вивчення". Інспекції, що уважно розглядають тюремні режими чи офіційно їх вивчають, щоб упевнитися, що політика і практика відповідають законам і розпорядженням, є дуже важливою гарантією як для ув'язнених, так і для співробітників. Перші мають право відбувати покарання в умовах, передбачених законом і розпорядженнями, останні несуть відповідальність за забезпечення виконання покарання відповідно до тих же самих законів і розпоряджень. Належним чином проведені інспекції дають гарантію того, що справа обстоїть саме так. Більш того, такі інспекції можуть виявитися коштовними як превентивна міра. Якщо неприйнятні умови і неправомочні дії виявлені на ранній стадії, це допоможе уникнути більш серйозних ситуацій. Аналогічно, якщо політика і практика визнаються

задовільними, це допоможе їхньому впровадженню і поширенню, сприяючи тим самим досягненню кримінально-виконавчих і виправних цілей.

Інспекції: систематичні, часті, кваліфіковані

5. Термін "пенітенціарні установи" варто розуміти в широкому змісті, оскільки МСП застосовні до всіх категорій ув'язнених - засудженим, підслідним чи ув'язненим по цивільних справах, а також до осіб, арештованим чи поміщеним у в'язницю без пред'явлення обвинувачення. Підслідні ув'язнені - це особи, що утримуються в в'язниці чи ізоляторі тимчасового утримування (**правило 84**). Таким чином, підлягають інспекції не тільки в'язниці, але і камери в поліції і судах, а також інші місця утримування тих категорій осіб, на яких поширюються правила.

6. Щоб інспектування дало ефективний результат, повинні бути дотримані наступні конкретні умови. Так, правило вимагає, щоб інспекції проводилися на регулярній основі, тобто постійно і з розумною частотою. При інспектуванні повинна проводитися оцінка всіх умов утримування, послуг і заходів; здійснюваних у в'язниці, а також рівня взаємин між персоналом і ув'язненими. Нарешті, правило вказує, що інспектори, призначувані компетентним органом, повинні бути кваліфікованими і досвідченими працівниками. Судження досвідчених і кваліфікованих інспекторів, здатних виявити зловживання, необхідні для ретельного аналізу ситуації у в'язниці. Тому до звітів і рекомендацій інспекторів треба відноситися з належною увагою.

Спеціальні інспекції

7. Хоча інспектування повинне носити постійний характер, завжди потрібно проводити спеціальні інспекції у випадку бунта, застосування вогнепальної зброї, групового насильства, страйків, смертельного результату при обставинах, що викликає підозри і т.п. Коли люди стають ув'язненими в результаті міжнародного збройного конфлікту, особливо важливо за допомогою відповідних органів, таких як Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), провести засноване на фактах, безстороннє інспектування з метою виявлення обставин, при яких вони були узяті в полон. В екстремальних обставинах необхідно, щоб до складу комісій (роль яких буде розглянута нижче) входили великодосвідчені, кваліфіковані і незалежні експерти.

Інспекції: пошукові і методичні

8. Інспекції насамперед повинні проводитися інспекторами, що | підзвітні тюремній адміністрації чи міністерству, у веденні якого знаходяться в'язниці. Такі інспекції припускають, що відповідне міністерство чи відомство повинне чітко сформулювати і поширити інформацію про цілі і основні принципи робочих методик. Про інспекції часто повідомляють заздалегідь. Однак, щоб уникнути наведення лиску спеціально до моменту проведення оголошеної інспекції, проводяться також і неоголошені інспекції. Інспекції повинні перевіряти такі параметри, як: процедура прийому ув'язнених, застосування мір дисциплінарно-

го стягнення, заходи для забезпечення режиму утримування, утримування у порядку і підтримка чистоти будівель, турбота про здоров'я і надання медичних послуг, а також можливості для одержання освіти і соціальної допомоги. Такі інспекції повинні також включати бесіди з ув'язненими про їхнє життя у в'язниці. Вони можуть бути корисними тільки в тому випадку, якщо такі бесіди проходять без участі співробітників установи і якщо ув'язненим не заважають вільно висловлюватися. У великих в'язницях, коли необхідно ретельно і компетентно вивчити цілий ряд різних аспектів, буде потрібна група, що складається з декількох інспекторів.

Звіти про інспекції

9. Оцінка ситуації у в'язниці повинна бути предметом письмового звіту, що подається не тільки міністру чи голові тюремного відомства, але також доводиться до відомості співробітників установи. Було б добре, якби такий звіт можна було обговорити з персоналом для вироблення плану по подоланню замічених недоліків. Основний принцип полягає в тому, щоб віддати інспекційні звіти гласності, навіть якщо не завжди можливо опублікувати окремі подробиці, що наприклад стосуються системи безпеки у в'язниці. Ціль таких звітів - віддати належне добре зробленій роботі і критично осмислити замічені недоліки.

Інспекції фахівців

10. Інспекції залучають усе більшу увагу зовнішніх організацій. Це відбувається тому, що в'язниці не повинні бути виключені зі списку організацій і установ, підконтрольних суспільству. Такі інспекції, наприклад, проводять аналіз санітарного стану, умов готування їжі, інших обставин і факторів, що відносяться до охорони здоров'я і техніку безпеки трудової діяльності. Питаннями, що вимагають спеціального розгляду, можуть стати екстремальні ситуації, наприклад протипожежна безпека матеріалів і будівель і ті дії, який варто починати у випадку пожежі.

11. У цих і інших схожих випадках інспектування повинне здійснюватися запрошеними фахівцями в даній області. Вони можуть бути й в ідеальному випадку, імовірно, повинні бути частиною професійного інспекторату, прикріпленого до міністерств, департаментів чи офіційних структур, що не входять у структуру тюремного відомства. Освітні курси і різний рід програми, особливо у випадку надання їх зовнішніми організаціями або якщо при їх закінченні видається диплом установленого зразка, часто вимагають оцінки з боку зовнішніх експертів в області освіти. Тюремна адміністрація одержує користь від незалежних і кваліфікованих інспекцій. Прохання про збільшення бюджетного фінансування для будь-яких поліпшень мають велику вагу, якщо вони підкріплені рекомендаціями незалежних і кваліфікованих експертів. Тюремна адміністрація, таким чином, виявляється у вигазі від будь-якого роду незалежних інспекцій. Результатом незалежних інспекцій можуть стати пропозиції, спрямовані на поліпшення ситуації, або інспекції можуть підтвердити ефективність зроблених зусиль.

Об'єктивність і незалежність

12. Основна сутність інспектування, викладена в **правилі 55**, полягає в тому, що воно повинно бути об'єктивним і незалежним. Європейські тюремні правила, посилаючись на **Правило 4 ЕТП**, викладене майже в тім же самим формулюванні, у пояснювальній записці підкреслюють важливість незалежності таким чином: "Ефективність і надійність інспекційних служб тим вище, ніж вища ступінь незалежності від тюремної адміністрації і ніж регулярніше публікуються звіти про їхню роботу".

13. До деякої міри незалежність гарантується участю кваліфікованих і досвідчених експертів. Велика ступінь незалежності може бути досягнута тим, що інспектори будуть підзвітні незалежній особі чи органу, чи принаймні, вищестоящому начальству. У деяких країнах це досягається вимогою, щоб офіційний тюремний інспекторат подавав звіти міністру, а не начальнику в'язниці. Там, де суди беруть участь у нагляді за дотриманням прав ув'язнених, для здійснення такого нагляду суддя може призначати довірену особу, що зобов'язана подавати відповідну доповідь суду. Важливу роль в інспектуванні грає уповноважений по відправленню правосуддя (омбудсман), що повинен відвідувати в'язниці на регулярній основі чи при надходженні повідомлення про недоліки. Інспекції такого уповноваженого особливо важливі в тих випадках, коли мова йде про захист прав людини у в'язниці. Члени парламенту і відповідні парламентарні комітети також повинні виявляти інтерес до умов утримування у в'язниці, здійснюючи регулярні інспекційні відвідування.

14. У багатьох країнах давно вже існують наглядові органи місцевого рівня, що регулярно інспектують в'язниці і вислухують скарги ув'язнених. Такі комісії часто очолюються суддею і складаються із сумлінних представників професій, що мають відношення до пенітенціарної системи. В інших країнах інспектування є однією з обов'язків судді, що наглядає за виконанням вироку.

15. Однак завжди є присутнім ризик, що з часом представники, що інспектують, чи органи "кооптуються", тобто їхні відносини з тюремною адміністрацією стають надто близькими і, як результат, вони припиняють бути дійсно незалежними у своїх оцінках чи політики практики. Звикнувшись з обстановкою і зблизившись з адміністрацією, вони не звертають уваги на незадовільні умови. Кращий спосіб протистояти цьому - інспектування в широкому розумінні цього слова, не обмежене офіційними інспекціями. Повинні бути запрошені інші незалежні органи, що можуть забезпечити задовільні умови утримування. Інспекційні звіти різних органів повинні бути доступні для ознайомлення будь-якому інспектуючому органу. Тоді інспекції зможуть проводитися на основі інформації, отриманої в ході попередніх інспекцій.

Залучення і роль неурядових організацій і інших неофіційних органів і представників

16. Таким чином, інспекції не повинні проводитися постійно тим самим набором органів чи представників. Крім офіційних органів можна і потрібно використовувати аналітичні оцінки зовнішніх організацій і експертів. Наприклад, відвідувачі можуть зштовхнутися з випадками несправедливого чи неправильного поводження з ув'язненими, що вимагає втручання. Деякі неурядові організації придбали великий досвід, займаючись пошуком шляхів поліпшення тюремних

умов у багатьох частинах світу. Вони відіграють важливу роль у боротьбі за дотримання законів і положень і за відповідність тюремних умов МСП і іншим інструментам по захисту прав людини. Організувати відвідування в'язниць, збір документів, контакти з ув'язненими, колишніми ув'язненими і тюремним персоналом, вони можуть одержати і поширити кошовну інформацію про обстановку у в'язниці, умовах і повсякденній практиці. Більш того, залучення неурядових організацій до інспектування в'язниць може стати основним засобом протидії "розмиванню" незалежності інспекцій за рахунок "кооптації".

Уразливим категоріям ув'язнених потрібно приділити особлива увагу

17. Інспектори повинні приділяти пильну увагу уразливим категоріям ув'язнених, зокрема психічно хворим і неврівноваженим особистостям, іноземцям (особливо якщо є труднощі з мовою) і особам, що звернулися з проханням про надання притулку. Детальне інспектування часто включає бесіди з окремими ув'язненими або з групами заради виявлення протизаконних дій. При цьому обов'язком інспекції є гарантія того, що можливість розкриття протизаконних дій не спричинить за собою тиск на ув'язнених перед проведенням інспекції або їх утиск після неї.

Міжнародні інспекції

18. Особливий інтерес представляє проведення міжнародних інспекцій. **Параграф 7** цього Розділу присвячений діяльності Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) стосовно осіб, що стали ув'язненими в результаті збройних конфліктів. Фактично МКЧХ представляє найстаршу з нині існуючих організацій, що проводять інспекції на міжнародному рівні. Хоча Посібник конкретний не розглядає політичних ув'язнених, слід зазначити, що МКЧХ, у силу **статті 126 Третьої Женевської конвенції і статті 143 Четвертої Женевської конвенції** (обидві датовані 1949 роком), уповноважений відвідувати місця утримування військовополонених і цивільних ув'язнених, що знаходяться під захистом останньої з цих конвенцій. Ці положення наділяють МКЧХ правом відвідувати всі місця інтернування, утримання під вартою й організовувати бесіди з ув'язненими. МКЧХ може на підставі **статті 3**, положення якого містяться й у Женевській конвенції, запропонувати також свої послуги сторонам, що беруть участь у неміжнародному збройному конфлікті, і відвідувати осіб, позбавлених волі з причин, зв'язаних з цим конфліктом. В інших ситуаціях, зв'язаних із внутрішніми безладдями і їхнім придушенням і не розглянутих Женевською конвенцією, МКЧХ може, у силу **статті 5 Статутів МКЧХ і Руху Червоного Хреста**, схваленого рядом держав, запропонувати свої послуги особам, позбавленим волі в результаті таких ситуацій.

19. Істотним кроком уперед є призначення в 1985 році спеціального доповідача Організації Об'єднаних Націй, уповноваженого відвідувати місця утримання під вартою і вирішувати проблеми, що мають відношення до катувань. У його обов'язки входить збір надійної інформації і вживання негайних заходів. У ці міри входить подання отриманої інформації в уряд "для того, щоб гарантувати захист права особистості на психічну і фізичну недоторканність" (ООН, Список фактів, № 4). У принципі він може розслідувати ситуації, що виникають у будь-якій державі-члені ООН незалежно від того, чи ратифікувало дану державу

Конвенцію ООН проти катувань (прийнята в 1984 році, набрала сили в 1987 році). Організація Об'єднаних Націй також заснувала Комітет проти катувань, що вивчає звіти держав, що підписали Конвенцію проти катувань, по кроках, початим для скасування катувань чи таких умов ув'язнення, що можуть розглядатися як катування. Комітет може також провести розслідування, якщо він одержує інформацію про порушення Конвенції державою, що підписала неї.

Запобігання випадків катування

20. Одним з обмежень мандата спеціального доповідача і комітету є те, що вони уповноважені тільки розслідувати і намагатися виправити ситуацію з катуваннями вже після того, як вони виникли. Важлива ціль інспекцій - запобігання виникнення серйозних ситуацій - таким чином не реалізується. Велися дискусії про підкомітет ООН по катуваннях, що буде працювати по напрямках, подібним з тими, по яких працює вже існуючий Європейський комітет проти катувань (про який говориться нижче). Мандат підкомітету буде відрізнятися від мандата комітету проти катувань і спеціального доповідача тим, що в нього будуть включені інспекції, спрямовані на запобігання випадків застосування катувань. На сьогоднішній день поки не прийняте рішення про створення такого підкомітету.

21. Європейський комітет з попередження катувань і нелюдського чи принижуючого гідність поводження чи покарання створений відповідно до Європейської конвенції з такою ж назвою. 24 держави, що ратифікували конвенцію, прийняли на себе зобов'язання дозволяти безперешкодне відвідування комітетом будь-яких місць ув'язнення. Їх ціль - не стільки займатися індивідуальними скаргами, скільки давати загальну оцінку умов ув'язнення, а також виявляти і запобігати нелюдські чи несправедливі умови ув'язнення.

22. Комітет складається з постійних членів, що обираються "з числа осіб, що володіють високими моральними якостями, відомих своєю компетентністю в області прав людини чи тих, хто має професійний досвід в області, охоплюваною дійсною Конвенцією" (стаття 4 Конвенції). Комітет може і дійсно кооптує експертів по пенітенціарній системі, що сприяють йому під час візитів. Доповідь комітету після завершення візиту представляється уряду. Необхідно відзначити, що в доповідях завжди віддається належне добрим умовам і добрій роботі і рішуче вказується на замічені недоліки. Відповідно уряд може представити коментарі по доповіді, а пізніше - звіт про ті дії, що були початі для виправлення відзначених недоліків. Доповідь залишається конфіденційною, якщо уряд не погодиться на його публікацію. Дотепер практично жодна держава, де здійснювалися перевірки, не заперечувала проти публікації доповіді Комітету.

23. Конвенція не надає комітету право наполягати на діях, що повинна зробити відповідна держава для виправлення ситуації. Але, звичайно, ратифікувавши Конвенцію, держава заявила тим самим про свою готовність приймати від Комітету рекомендації. Якщо країна все-таки не слідує рекомендаціям Комітету, останній має право опублікувати доповідь і зробити публічну заяву. На сьогоднішній день такий випадок мав місце лише один раз. В основному можна сказати, що створення проекту Європейської конвенції, установа Комітету і його наступна діяльність являють собою важливий крок до здійснення регіональних інспекцій. Окремі особи і неурядові організації могли б уплинути на дискусії по цьому

питанню, для того щоб сприяти ухваленню рішення про установу підкомітету ООН проти катувань, як було зазначено вище.

Поліпшення роботи

24. Як видно з вищесказаного, інспекції можуть бути внутрішніми і зовнішніми для тюремної системи, офіційними і неофіційними, національними, міжнародними і регіональними. Різні можливості різних інспекцій не виключають і навіть доповнюють один одного. Який би ні був характер інспекції, що вирішальну роль грають об'єктивність і незалежність. Будь-які рекомендації, дані за підсумками інспектування, завжди припускають уживання відповідних заходів. Такі міри повинні містити в собі зміни в законодавстві чи в інструкціях-циркулярах, зміни в роботі і підготовці персоналу, а також зміни в процедурах. Якщо виявлені серйозні порушення закону, то стосовно осіб, що несуть за це відповідальність, може бути порушена кримінальна справа або дисциплінарне розслідування.

25. У **правилі 55** говориться, що інспекції, крім іншого, сприяють досягненню поставлених задач у роботі в'язниць. З цього випливає, що тюремному персоналу важливо розуміти необхідність інспекцій як способу відстоювати основні стандарти, включаючи стандарти міжнародних документів з прав людини. Працівники в'язниць повинні мати можливість ознайомитися й обговорити результати інспекцій для того, щоб поліпшити свою роботу. Разом з тим інспекція може віддати належне позитивним прикладам. Дуже важливо, щоб інспекційні звіти не викликали протидію персоналу чи репресії стосовно ув'язнених, що подали скарги. Тюремному відомству інспекція подає кошовну інформацію про сильні і слабкі сторони функціонуючої системи. На місцях і в центрі результати інспекцій можуть послужити доброю підставою для запитів про додаткове фінансування.

Публічний доступ до інспекційних звітів

26. Хоча тільки в одному з 95 Мінімальних стандартних правил говориться про інспекції, їх важливість не можна недооцінювати. Інспекції є істотним засобом одержання об'єктивної інформації щодо функціонування тюремної системи і як такі повинні стати документами, що підлягають необмеженому поширенню, оскільки в них міститься інформація, у край кошовна для громадськості, політиків, ув'язнених, тюремної адміністрації і персоналу.

Розділ IX

МІСЦЕ МСП СЕРЕД ІНШИХ ДОКУМЕНТІВ ООН

Загальні положення

1. Даний Посібник оснований на принципах прав людини і загальнолюдських норм, що знайшли своє відображення в документах Організації Об'єднаних Націй. З моменту свого створення Організація Об'єднаних Націй займається пошуком шляхів поліпшення поводження з ув'язненими. **Загальна декларація прав людини**, прийнята в 1948 році, повідомляє поза законом катування, жорстоке, нелюдське чи принижуюче гідність поводження чи покарання (**стаття 5**). Після Декларації було створено кілька інших міжнародних конвенцій і резолюцій, і

серед них - **Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй по поводженню з ув'язненими (МСН)**, прийняті в 1955 році. Предметом їхнього розгляду є виключно умови тюремного утримування і поводження з ув'язненими. Коли приймалися МСП, вони не розглядалися як документ, що має статус міжнародного договору чи конвенції. Проте, МСП у цілому можна розглядати як документ, що доповнює і конкретизує міжнародні конвенції більш загального змісту. У свою чергу, МСП були доповнені іншими інструментами ООН, що уточнювали чи конкретизували питання гуманізації тюремних умов і поводження з ув'язненими або встановлювали нові норми і права ув'язнених. У числі цих інструментів:

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966 (особливо частина III);

Конвенція по попередженню катувань і інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження покарання, 1984;

Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі, 1988;

Основні принципи поводження з ув'язненими, 1990.

Крім того, міжнародні професійні організації розробили кодекси етики чи норми для відповідної професійної діяльності у в'язницях.

Область застосування МСП

2. Особливе значення надається Міжнародному пакту про громадянські і політичні права, що не тільки забороняє катування і жорстоке, нелюдське чи принижуюче гідність поводження чи покарання (**стаття 7**), але розвиває цей аспект і безумовно затверджує, що

всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і повагу гідності, властивої людській особистості (стаття 10.1).

Комітет, що сформулював цю статтю, відзначив, що, хоча **стаття 10** не містить посилання на МСП, її варто взяти до уваги державам-учасникам Пакту і що ніяке положення **статті 10** не повинне заважати застосуванню МСП. Комітет із прав людини, що контролює виконання умов Пакту, постійно посилається на МСП при роз'ясненні положень **статті 10**.

3. Ініціатива **Penal Reform International** по створенню цього Посібника свідчить про те, що інструменти ООН, і в першу чергу МСП, займають центральне місце серед документів, що визначають те, що повинне стати загальноприйнятою тюремною практикою. Основна мета Посібника полягає не стільки в коментуванні цих документів, скільки в розгляді того, що в 1994 році на момент його створення визнавалося як "добра практика". Цей розгляд здійснюється в рамках МСП, що є основним, найбільш систематизованим і детальним документом ООН, присвяченим проблемам пенітенціарної системи. Ґрунтуючись на наочних прикладах, що є внеском експертів з різних країн у цій області. Посібник розглядає ті моменти, відносно яких на даний момент визнається, що вимоги мінімальних стандартів у даний час вище чи відрізняються від тих, що були встановлені МСП у 1955 році. Посібник також звертає увагу на те, що мінімальні вимоги завжди можуть бути доповнені, і пропонує конкретні практичні способи здійснення цього в різних умовах, у залежності від наявних у наявності ресурсів.

4. У той же час Посібник особливо підкреслює, що деякі мінімальні стандарти прийняті усім світовим суспільством. При всій їхній гнучкості МСП у цілому в 1994 році вважалися такими, що мають силу нормативного акта. Уряди й інші установи й організації, що заявляють про свою прихильність МСП і стосовним до них міжнародним інструментам, не можуть заперечувати той факт, що ці мінімальні стандарти застосовні до них самим.

5. У МСП, що спочатку складалися з 94 правил, ніколи не вносилися виправлення. У 1957 році вони були схвалені Економічною і Соціальною Радою Організації Об'єднаних Націй, що у 1977 році включила в їхній склад нове правило 95, щоб поширити МСП на осіб, що знаходяться у ув'язненні без пред'явлення обвинувачень. Це значить, що МСП застосовно не тільки до осіб, що знаходяться у в'язниці, але також і до тих, хто знаходиться в інших місцях утримання під вартою.

З моменту свого прийняття в 1955 році МСП були підтверджені прямо чи побічно іншими міжнародними і регіональними інструментами. Вони визнані вихідним документом для формування політики в пенітенціарній сфері законодавчими органами, судами і тюремними адміністраціями. Метою цього Посібника є відображення знань і досвіду, накопичених у процесі застосування МСП, і забезпечення реального застосування міжнародних тюремних стандартів по усьому світі.

Статус МСП

6. За наступні роки МСП були доповнені іншими спеціальними міжнародними інструментами. Так, Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх ("Пекінські правила"), прийняті Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у 1985 році, визначають область застосування Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими, затверджуючи (**у правилі 9.1**), що ніяке положення "Пекінських правил" не повинне розглядатися як "виключаюче застосування Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими... і інших документів і стандартів стосовно прав людини, що визнані міжнародним співтовариством..." (Резолюція Генеральної Асамблеї № 40/33 від 29 листопада 1985 року). У 1990 році Генеральна Асамблея ще більш чітко виразила прихильність принципам МСП. В Основних принципах поведінки з ув'язненими, що були прийняті в тому ж році. Генеральна Асамблея формально визнала, що Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими, прийняті Першим конгресом Організації Об'єднаних Націй по попередженню злочинів і поведінки з правопорушниками, "мають величезне значення і дуже впливають на розвиток карної політики і практики" (Резолюція Генеральної Асамблеї № 45/111 від 14 грудня 1990 року).

7. МСП заслужили схвалення в регіональних судах. При винесенні своїх перших судових вердиктів, як, наприклад, по "Грецькій справі", **Європейський суд з прав людини** прямо послався на МСП при роз'ясненні **статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод**, що забороняє катування чи нелюдське принижуюче гідність поведінки чи покарання. Згодом більш пильна увага приділялася **Європейським тюремним правилам**, але в цілому ці правила з'явилися розвитком основних положень МСП. Суди різних

країн - Швейцарії, Південної Африки, Сполучених Штатів Америки — також використовували МСП.

У 1980 році при розгляді випадку *Lareau v Manson* (507 F Supp 1177) Верховний суд США зробив наступну заяву:

"Існуючі норми моралі, відповідно до яких переповненість в'язниць... неприпустима, містять у собі Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, прийняті Економічною і Соціальною Радою Організації Об'єднаних Націй... і таким чином є складовою частиною зводу міжнародних принципів захисту прав людини, що встановлюють норми морального і гуманного поводження для всіх націй".

8. Завдяки Міжнародному визнанню МСП придбали особливий статус серед міжнародних карно-процесуальних інструментів. Вони стали незамінним джерелом при тлумаченні міжнародних конвенцій про захист прав людини і повинні бути визнані в якості основної складової частини міжнародного законодавства по захисту прав людини.

Тлумачення МСП

9. Загальне визнання МСП міжнародними організаціями, урядами і неурядовими організаціями не означає, що кожне конкретне правило одержує статус непорушного закону. Самі МСП виключають такий варіант тлумачення. Як вказувалося в **Розділі 1, параграф 3**, Попередні зауваження (правила 1—4) є основними деклараціями про наміри і цілі МСП. Вони говорять:

Правило 1

Нижченаведені правила не мають на меті докладний опис зразкової системи пенітенціарних закладів, а призначені лише для того, щоб на основі загальновизнаних досягнень сучасної думки і з урахуванням основних елементів найбільш задовільних у даний час систем викласти те, що звичайно вважається правильним із принципової і практичної точок зору в області поводження з ув'язненими і управління закладами.

Правило 2

Приймаючи до уваги розмаїтість юридичних, соціальних, економічних і географічних умов, ясно, що не всі ці правила можна застосовувати повсюдно й одночасно. Вони повинні, однак, викликати до життя постійне прагнення до подолання практичних труднощів, що стоять на шляху до їх здійснення, оскільки в загальному і цілому вони відображають ті мінімальні умови, що Організація Об'єднаних Націй вважає прийнятними.

Правило 3

З іншого боку, вони охоплюють поле діяльності, де думка йде постійно вперед. Вони не мають на меті перешкоджати проведенню дослідів і введенню практики, сумісних з викладеними в них принципами і спрямованих на досягнення намічених у них цілей. Для центрального тюремного управління буде завжди виправданим допускати відступи від правил у цьому дусі.

Правило 4 (1)

Частина 1 Правил стосується загального управління закладами і застосовна до всіх категорій ув'язнених, незалежно від того, знаходяться останні у ув'язнення по карній чи громадянській справі і знаходяться вони тільки під слідством чи ж засуджені, включаючи ув'язнених, які є предметом "мір безпеки" чи виправних мір, призначених суддею.

(2)

У Частині II викладаються правила, застосовні до особливих категорій, про які говориться в кожному розділі. Однак правила, що фігурують у розділі А, що стосуються засуджених ув'язнених, слід в однаковій мірі застосовувати і до категорій осіб, про які говориться в розділах У, С і D, за умови, що вони не суперечать правилам, розробленим для цих категорій, і поліпшують положення останніх.

Пояснення до **правила 4**: МСП складаються насамперед із Введення, що коротко описує історію створення правил; самі правила розділені на Попередні зауваження, Частину I - Загальзастосовні правила і Частина II — Правила, застосовні до особливих категорій, А, У, С і D.

10. Обмеження, що згадуються в попередніх зауваженнях, можуть мати різну силу:

а. Обмеження, визначення яких містяться безпосередньо в попередніх зауваженнях. Так, **правило 3** дозволяє проведення експериментів, **"сумісних з викладеними в них (правилах. - Ред.) принципами і спрямованих на досягнення намічених у них цілей"**. Аналогічним чином **правило 2** передбачає різне застосування правил у зв'язку з розмаїтістю світових умов і перелічує ці умови. Таким чином, **правило 2**, нехай непрямо, підтверджує той факт, що існує обмежений перелік умов і що розбіжності в застосуванні безпосередньо залежать від цих умов.

б. Конкретні правила, що складають основний текст МСП, дають указівки, чи варто розглядати їх як основні орієнтири чи вони є приписаннями. Правила, що наказують, можуть торкатися основних принципів чи конкретних проблем. Добрим прикладом запропонованого правила, зв'язаного з основним принципом, є **правило 6 (1)**, що вимагає, щоб правила застосовувалися з неупередженістю, і говорить:

"Дискримінація по ознаці раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового становища, сімейного походження чи соціального стану неприпустима". На цей основний принцип не поширюється попереднє зауваження, що дозволяє проведення експериментів. Іншими словами, експерименти, що приводять до дискримінації, забороненої **правилом 6 (1)**, з'являються МСП незаконними. Категорично запропонованим правилам, що розглядають конкретні проблеми, присвячені відповідні підрозділи Посібника. Дуже важливе їх точне формулювання. Наприклад, **правило 31** говорить, що певні покарання **"варто забороняти"**, таким чином указуючи на те, що заборона носить абсолютний ха-

рактар і не може бути виправданою обмеженням, що міститься в попередніх зауваженнях.

с. Обмеження, що містяться в попередніх зауваженнях МСП, володіють меншою силою в тому випадку, коли конкретне правило підкріплюється іншими положеннями міжнародного чи національного закону про права людини. Посібник приводить безліч конкретних прикладів, яким чином МСП підтверджуються іншими міжнародними інструментами. Наприклад, лікування ув'язнених (див. **Розділ IV**) у даний час регламентується іншими документами, що розглядають поведінку з затриманими. Наскільки ці документи доповнюють чи підтверджують відповідні правила МСП, настільки ці правила менш піддані обмеженням. В інших випадках національне законодавство розглядається поряд із МСП, у результаті чого важливість обох зростає, і сфера застосування обмежень, що містяться в попередніх зауваженнях, звужується. Наприклад, **правило 10** МСП (розглядається в **Розділі Ш.13**) вимагає, щоб спальні місця ув'язнених відповідали усім вимогам санітарії, включаючи мінімальну площу приміщень. Такі вимоги, безсумнівно, варіюються в залежності від географічних (кліматичних) умов і, можливо, у меншому ступені - від суспільних умов. На практиці це приводить до того, що різні держави можуть установити різні норми мінімальної площі. Однак національні стандарти повинні встановлюватися на основі загальних вимог до здоров'я ув'язнених, оскільки основний принцип правила 10 не підпадає під обмеження, що містяться в **правилах 1 і 3**. Більш того, якщо національні стандарти (наприклад, мінімальна площа приміщення в квадратних метрах) установлені, вони повинні неухильно дотримуватися. Якщо ж вони порушуються, то це значить, що влади грубо порушують вимогу неухильного дотримання, установлена **правилом 6**.

Неповнолітні — особливий випадок

11. З того моменту, коли в 1955 році були прийняті МСП, набрали сили різноманітні документи, що розглядають утримування дітей під вартою. Найбільш важливі з них: **Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх ("Пекінські правила")** (Резолюція Генеральної Асамблеї № 40/33), **Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріадські керівні принципи)** (Резолюція Генеральної Асамблеї № 45/112) і **Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі** (Резолюція Генеральної Асамблеї № 45/113). Конкретні міри утримування неповнолітніх під вартою могли б стати предметом окремого вивчення. Даний Посібник їх не розглядає. У цьому зв'язку правило 5 МСП, останнє з попередніх зауважень, указує, що МСП не досліджують проблему управління установами для дітей і підлітків, але, проте, вони в однаковій мірі застосовні до таких установ. Воно також відзначає, що, як правило, молодих людей не слід піддавати тюремному ув'язненню:

Правило 5 (1)

Правила не мають на меті регламентувати управління такими закладами для малолітніх, як закладу Борстала чи виправні будинки. Проте. Частина I може знайти застосування й у цих закладах.

(2)

До категорії малолітніх ув'язнених варто відносити, принаймні, усіх тих молодих ув'язнених, що підлягають компетенції судів для малолітніх злочинців. Як правило, таких молодих людей не слід присуджувати до тюремного ув'язнення.

ПЕНАЛ РЕФОРМ ІНТЕРНЕСНЛ

Пенал Реформ Інтернешнл (PRI) - це незалежна міжнародна неурядова організація, у яку входять представники з більш ніж 80 країн усіх континентів. Мета **PRI** складається у поліпшенні умов тюремного утримування й у поширенні більш справедливих і гуманних способів поводження з людьми, що переступили закон. Вона покликана сприяти практичному втіленню міжнародних стандартів при відправленні карного правосуддя.

PRI була створена в 1989 році, зареєстрована в Нідерландах і має Раду, що складається з представників різних країн. Секретаріат знаходиться в Лондоні, Великобританія.

PRI має консультативний статус при Організації Об'єднаних Націй і Раді Європи і спостережливий статус при Африканській комісії з прав людини і народів.

Пенал Реформ Інтернешнл сприяє здійсненню реформи пенітенціарної системи, приймаючи в увагу відмінності культурних особливостей різних країн, сприяючи:

- розробці і впровадженню міжнародних інструментів по захисту прав людини на основі дотримання законів, умов і стандартів в області правозастосовної практики і тюремного утримування;
- усуненню несправедливої й аморальної дискримінації при застосуванні будь-яких мір карного покарання;
- скасуванню страти;
- скороченню застосування тюремного ув'язнення в усьому світі;
- використанню конструктивних, не зв'язаних з тюремним ув'язненням мір, що сприяють соціальній реінтеграції, з урахуванням інтересів жертв.

PRI співпрацює з фізичними особами і неурядовими організаціями в різних країнах і підтримує зв'язок з урядами. Вона не створює власні національні відділення. Вона надає допомогу в практичному здійсненні проектів, що стосуються реформи пенітенціарної системи в 30 країнах світу, у тому числі:

- проводить семінари з реформи пенітенціарної системи для органів правосуддя, працівників в'язниць і інших зацікавлених організацій у країнах Карибського басейну, Центральної і Східної Європи й Африки;
- бере участь у створенні нової національної системи суспільних робіт як альтернативи тюремному ув'язненню в Зімбабве;
- розробляє програми для співробітників неурядових організацій і урядових чиновників в Албанії і Румунії;
- організує майстерні по навчанню ремеслу для ув'язнених у Сенегалу;

- надає допомога ув'язненим, присудженим до страти, у деяких країнах Співдружності шляхом внесення апеляційних скарг на розгляд Комітету ООН з прав людини і Таємної ради З'єднаного Королівства.

PRI випускає щоквартальні бюлетені на англійській, французькій і іспанській мовах і поширює докладну інформацію про умови утримування у в'язницях і про реформу пенітенціарної системи у всіх країнах світу